

JULIÁN CASANOVA İSPANYA İÇ SAVAŞI'NIN KISA TARİHİ

JULIÁN CASANOVA

İSPANYA İÇ SAVAŞI'NIN KISA TARİHİ

iletişim

JULIÁN CASANOVA

İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi

JULIÁN CASANOVA Zaragoza Üniversitesi'nde tarih profesörüdür. *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939* [*İspanya'da Anarşizm, Cumhuriyet ve İç Savaş: 1931-1939* (2007)] ve *The Spanish Republic and Civil War* [*İspanya Cumhuriyeti ve İç Savaş* (2010)] eserlerinden bazılarıdır.

A Short History of The Spanish Civil War
© 2012 Julián Casanova
Bu kitabın yayın hakları Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla I.B. Tauris & Co Ltd'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2197 • Tarih Dizisi 99
ISBN-13: 978-975-05-1809-6
© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2015, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
YAYINA HAZIRLAYAN Merve Öztürk
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Anarşistler tarafından yapılan bir poster, "CNT-FAI", Tony Vidal, 1936
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JULIÁN CASANOVA

İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi

A Short History of The Spanish Civil War

ÇEVİREN *Uygur Kocabaşoğlu*

iletişim

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 7

GİRİŞ

ÇATIŞMANIN KÖKLERİ 9

Monarşiden Cumhuriyet'e 10

Cumhuriyet 15

İspanya'da neden bir iç savaş oldu? 22

TAKVİM 29

BİRİNCİ BÖLÜM

İSPANYA ORTADAN BÖLÜNÜYOR 33

Coup d'état 33

Kural yok, hükümet yok 44

"Öfkeli" terörden "yasal" teröre 55

İKİNCİ BÖLÜM

KUTSAL SAVAŞ VE KLERİKALİZME YÖNELİK NEFRET 63

İhtilafın anahtarları 63

Dinsel bir Haçlı seferi olarak iç savaş 72

"Kabil'in oğulları" 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSPANYOL TOPRAKLARINDA ULUSLARARASI BİR SAVAŞ ... 111
Cumhuriyet'e musallat olunması ... 112
Cumhuriyet'in silahları ... 120
İdeolojik muharebelerin askerleri ... 130

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYET SAVAŞTA ... 139
Savaş ve devrim ... 140
Bir sendika lideri hükümette ... 152
Juan Negrín: "Direniş yoluyla zafer" ... 164

BEŞİNCİ BÖLÜM
YENİ DÜZEN ... 175
Militarizm ... 176
Faşizm ve Katoliklik ... 187
Franco diktatörlüğünün kökleri ... 196

ALTINCI BÖLÜM
UZUN BİR SAVAŞ ... 209
Milislere karşı ordular ... 210
Madrid ... 214
Yıpratma savaşı ... 224
Yenilgi ... 239

SONSÖZ
UYGAR OLMAYAN BİR BARIŞ ... 245

BİBLİYOGRAFİK YORUM ... 253

TEŞEKKÜR

Mükemmel çevirisi için Martin Douch'a; *I. B. Tauris Short Histories*'i için bu kitabı yazmaya beni davet eden editörüm Alex Wright'a; destek ve dostlukları için Helen Graham ve Paul Preston'a; görüntülerle ilgili olarak çok değerli yardımları için Critica'dan Carmen Esteban, Victor Pardo ve José Luis Ledesma'ya müteşekkirim.

ÇATIŞMANIN KÖKLERİ

1936 yılının ilk birkaç ayında İspanyol toplumu, hizipler arasındaki huzursuzluklarla derinden bölünmüştü ve belki Büyük Britanya istisna tutulursa, Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi, liberal demokrasi karşısında otoriterlik hüküm sürüyordu. Bunların hiçbiri iç savaşa neden olmak zorunda değildi. Savaş, Cumhuriyet'e karşı bir askerî ayaklanma Devletin ve cumhuriyet hükümetinin düzeni koruma yeteneğini tahrip ettiği için başladı. Ordunun ve güvenlik güçlerinin bölünmesi askerî ayaklanmanın zaferini olduğu kadar, hızla iktidarı ele geçirme temel hedefini de engelledi. Ancak, düzeni korumada hükümetin gücünü tahrip eden bu *coup d'état,* ona karşı olan ve destekleyenler arasında misli görülmemiş bir şiddete yol açtı. 1936'nın Temmuz'uydu ve İspanya İç Savaşı böyle başladı.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde İspanya'nın tarihi, ne kaçınılmaz olarak şiddet patlamasına kayan bir seküler çatışmanın ne de ülkeyi ilerleme ve modernleşme yolundan alıkoyan sanayi, tarım ve Devlet'teki başarısızlıkların birikiminin bir sonucuydu.

Bu otuz yılda İspanya tarihi, yolunu Avrupa'nın geri kalan kısmından bağımsız olarak çizmedi; kıtanın geri kalan kısmının yaşadığı toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel dönüşümlerin yabancısı da değildi. Özellikle Güney Avrupalı komşularıyla olan benzerlikler, farklılıklardan çok daha fazlaydı. Ayrıca tarihçiler, İspanya'nın anormal bir istisna olarak karşılaştırılabileceği "normal" bir modernleşme modelinin olmadığını da bilirler. Yüzyılın bölünme çizgisi olan 1930'lar ve 1940'larda Avrupa'da hemen hemen hiçbir ülke çatışmalarını barışçı yollardan çözmedi.

Aradaki "yirmi-yıl krizi"yle iki dünya savaşı, 20. yüzyıl Avrupası'nın tarihine damgasını vurdu.[1] İspanyol toplumunun bir şiddet dalgasına kapılması ve başkalarının hayatlarını misli görülmemiş bir şekilde hor görmesi yalnızca üç yıl aldı. İç Savaş'ın patlak verişini haklı göstermek amacıyla İç Savaş öncesi şiddetle ilgili bütün o söylenenlere rağmen, 1936 Temmuz'undaki *coup d'état*, 20. yüzyıl İspanya tarihinde bir dönüm noktasına işaret eder. Dahası, İç Savaş'ın 1939'da sonuçlanmasından sonraki en az yirmi yılda –1945'ten sonra Batı Avrupa'nın diğer ülkelerinde görüldüğü gibi– herhangi olumlu bir yeniden inşa da söz konusu olmadı.

Monarşiden Cumhuriyet'e

20. yüzyılın başında İspanya kuvvetten düşmüş bir ülkeydi. Küba, Filipinler ve Puerto Rico'yu henüz kaybetmiş ve eski imparatorluğun nihai çöküşü ve son sömürgelerin de kaybıyla, 1898 *El Desastre*'si (*Felaketi*) olarak anılan durum –her ne kadar ülkeyi "canlandırmak" için siyasal kurumla-

1 Edward H. Carr, *The Twenty Years Crisis. An Introduction to the Study of International Relations*, 1939'da yayınlandı; benim kullandığım baskı ise Harper & Row, New York, 1964 baskısıdır [*Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010].

rın ve toplumun demokratikleşmesi yönünde yeni yolların açılmasına da vesile olmuş olsa da– halk arasında karamsarlığın artışına yol açmıştı.

1902 yılında erginlik yaşına erişen XIII. Alfonso, 25 yıldır yürürlükteki bir metin olan anayasaya göre yemin ederek İspanya tahtına çıktı. O sırada İspanya'daki siyasal sistem Restorasyon olarak biliniyordu. Bu sistemde –o zamanlar İtalya ve Portekiz gibi Güney Avrupa ülkelerinde de olduğu gibi– bir himaye ve kayırma şebekesi, *caciquismo*[2] temelinde siyasal yapı üzerinden yönetimi kontrol eden, saygın liberal ve muhafazakârlardan oluşan iki parti sırasıyla iktidarı elinde bulunduruyordu.

XIII. Alfonso'nun ve siyasal elitin karşı karşıya bulunduğu güç görev, aşağıdan devrimi önlemek için –denetimi tehlikeye atmaksızın– toplumsal temelin genişlemesini sağlayacak bir reform yolunda siyasal sistemin yukarıdan ıslah edilmesine girişmekti. XIII. Alfonso'nun saltanatının tarihi bu girişimin başarısızlığının öyküsünü anlatır. Kral, liberaller ve muhafazakârlar arasında, iktidardan pay kapmak için mücadele eden hizipler, hamiler ve *cacique*'lerin iç bölünmelerini manipüle etmek üzere siyasete müdahale etti. Üstelik, klerikalizm ve militarizm gibi 19. yüzyıldan miras kalan sorunların yanı sıra, Fas'taki savaş, Katalan milliyetçiliği, daha radikal bir cumhuriyetçiliğin ortaya çıkışı ve örgütlü işçi hareketinin büyümesi gibi yeni sorunlarla karşı karşıya kalındı.

İspanyol toplumu, dönemin çeşitli gözlemcilerinin anlatılarına ve daha sonraki tarihsel çalışmalara göre, 20. yüzyılın ilk otuz yılında, gerilikle modernlik, durgunlukla yavaş ama kararlı bir ilerleme arasındaki yollardan birini seçmek durumunda [kalacak gibi] görünüyordu. Dönemin tanıklık-

2 İspanyol İmparatorluğu'ndaki bir Kızılderili şefe göndermede bulunan *cacique* sözcüğünden türetilmiş bir sözcüktür. 19. yüzyılda ve Cumhuriyet'e kadar, *cacique*'ın seçimleri kontrol ettiği ve siyasal yandaşlarına çıkar dağıttığı toplumsal ve siyasal denetimin ortak organizasyonuna göndermede bulunur.

larının pek çoğu, sömürgecilik geçmişinin son kalıntılarını da yitirmiş, sanayileşememiş, asalak toprak lordları, zayıf ve inisiyatiften yoksun burjuvazisiyle kırsal ve geri bir toplum imajını kalıcı kılmıştır. Bununla birlikte, yüz yıl sonra, tarihçiler bu imajı gözden geçirmişler, onu aynı profile sahip diğer ülkelerle karşılaştırmışlar, sayılar ve kanıtlarla destekleyerek, aslında meydana gelen şeyin birbirini izleyen azgelişmişlik ve sanayileşme evreleri olduğunu göstermişlerdir.

İspanya, 1900'le 1930 arasında belirgin bir modernleşme ve ekonomik gelişme yaşamıştır. Başlıca şehirler nüfuslarını bir kat artırmıştır. 1900'de her biri yarım milyon nüfusa sahip Barselona ve Madrid, otuz yıl sonra bir milyon nüfusa ulaşmıştır. Bilbao 83.000'den 162.000'e; Zaragoza 100.000'den 174.000'e ulaşmıştır. Bu nüfusların, 1900'de 2.7 milyon olan Paris'in nüfusuyla, ya da aynı yıl Barselona ve Madrid'in 1930'daki nüfusundan daha fazla nüfusa sahip Berlin ve Milan da dahil, Birmingham'dan Moskova'ya Avrupa şehirlerinin nüfuslarıyla karşılaştırıldığında pek de önemli olmadığı kabul edilebilir. Ancak demografik panorama dikkate değer bir değişim geçiriyordu. Yüzyılın başında nüfusu 18.6 milyon olan İspanya, esas itibariyle ölüm oranlarındaki hızlı düşüşe bağlı olarak, 1930 yılında neredeyse 24 milyon nüfusa ulaşmıştı.

Bu demografik baskı, 1914 yılına kadar yüksek bir dış göç oranına yol açtı; ama (İspanya'nın yer almadığı) Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren İspanyol şehirleri kitlesel iç göçlere maruz kaldı. Yüzyılın ilk otuz yılında ortalama ömür beklentisi 35'ten 50'ye yükselirken, okuma yazma bilmeyenlerin oranı, ilkokul öğrenimindeki dikkate değer gelişmeler ve şehirlerin büyümesiyle birlikte giden eğitimsel ve kültürel iyileşmelerin bir sonucu olarak, % 60'tan % 35'e geriledi.

1930'larda İspanya'nın pek çok bölgesinde hâlâ kırsal bir dünya egemendi ama, tarımdaki işgücü toplam aktif nüfu-

sun % 50'den azına tekabül ediyordu. Her ne kadar ikincil sektör karşısında gerilese de, tarım sektörü verimlilik, ekilen arazi miktarı ve ürün çeşitliliği yönünden gelişiyordu. Yüzyılın başından itibaren bir milyon yeni işçisiyle sanayi, üretimini bir kat artırmış ve de üçüncü sektör, daha düşük bir oranda da olsa, ticaret ve yönetim hayatında olduğu gibi, ulaşım sisteminde de gelişme ve iyileşme göstermişti.

XIII. Alfonso'nun tahta çıktığı yılla devrildiği yıl arasında geçen dönemde ulusal gelir bir kat artmış ve İspanya, belli başlı bölgesel eşitsizlikler yaşamış olsa da, genel olarak kendisiyle diğer Avrupa ülkeleri arasındaki mesafeyi daraltmıştı.

Bu değişikliklerin şekillendirdiği toplum da ayrıca farklı ve karmaşıktı. Tepede, XIII. Alfonso döneminde bankalar yoluyla büyük sanayileri denetleyen ve hükümetin ekonomik politikalarını etkileyen burjuvazinin "iyi aileleri" bulunuyordu. Bu, iyi örnekleri Katalonya, Austrias, Vizcaya ve Madrid'de görülen, korporatif ve benzer tarzda yüksek tarifelerle Devlet tarafından korunan bir kapitalizmdi. Bununla birlikte, toplumun gerçek zirvesi, 19. yüzyıldaki müsaderelerin sonunda arazilerini elde eden güneydeki büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu yeni bir toprak sahibi sınıf tarafından işgal ediliyordu. Bunların büyük çoğunluğu soyluluğa mensup değildi ama pek çoğu, büyük arazi parçalarının çok az sayıda ailenin elinde toplanması anlamına gelen evlilikler yoluyla unvanlara sahip olmuşlardı. Soyluluk unvanı kazanan toprak sahipleri ve ayrıca unvan kazanan sanayici ve bankerler, kısaca eski ve yeni soyluluğun yakınlaşması, tarihçi Manuel Tuñón de Lara'nın "iktidar bloğu" dediği şeyi meydana getiriyordu.[3]

Bu toplumsal bloğun mensupları eski ayrıcalıklı sınıfların, aristokrasi ve Katolik Kilisesi'nin olduğu kadar kırsal,

3 1997'de ölen Manuel Tuñó n de Lara, "iktidar bloğu"nu, *Historia y realidad del poder. El Poder y las elites en le primer tercio de la España del siglo XX*, Edicusa, Madrid, 1967 adlı çalışmasından başlayarak eserlerinin büyük bir kısmında analitik bir kategori olarak kullanır.

Bask ve Katalan sanayi oligarşisinin mirasçılarıydı. Ve, XIII. Alfonso'nun monarşisinde, 19. yüzyılın son on yıllarında cumhuriyetçi, anarşist ve sosyalist tohumların ekildiği siyasal sistemin yöneticileri olan figürlerin çoğu bu blok tarafından sağlanıyordu.

XIII. Alfonso'nun başında bulunduğu siyasal sistem, tabanını genişletmeyi ya da parlamento kanalıyla bu toplumsal sınıfların, sanayileşme, modernleşme ve kentsel büyümeden kaynaklanan değişik çıkarlarını kanalize etmeyi başaramıyordu. Örgütleri, kolektif eylem ve hareketlilikleriyle halk, çalışan sınıflar, kamusal sahneye çıkmış ve ısrarlı bir şekilde siyasal sistemden dışlanmamayı talep etmeye başlamıştı. Başlangıçta yalnızca bir fısıltı olan şey Nisan 1931'de bu sistemin zirvesinin çöküşüne yol açtı.

Daha önce, kral ve ordu, General Miguel Primo de Rivera'nın 1923 Eylül'ünde empoze ettiği diktatörlükle bunu önlemeye çalıştı; ancak kral tarafından terk edilen bu diktatör 26 Ocak 1930'da devrildiğinde monarşiye yönelik husumet İspanya'nın her yanındaki toplantı ve gösterilerle kontrol edilemez bir şekilde yaygınlaştı. Kimisi seçkin isimlerden oluşan pek çok monarşist, Cumhuriyet içinde muhafazakâr ilkeleri savunmanın, sola ve işçi örgütlerine yolu açmaktan daha iyi olduğuna ikna olarak monarşiyi terk etti. O zamana kadar zayıf olan ve *caciquismo*'nun kontrolünü kırıp, gerçek seçenekler önermeyi başaramayan cumhuriyetçilik, yalnızca birkaç ay içinde, değişik siyasal partileri, Manuel Azaña gibi tanınmış liderleri ve yeni toplumsal temelleri olan bir hareket haline geldi.

Belediye seçimlerinin 12 Nisan 1931'de yapılacağı çağrısı –bunu daha sonra genel seçimler izleyecekti– otoritelerce, Primo de Rivera diktatörlüğünden sonra normal anayasal koşullara dönmek üzere tasarlanmıştı; ancak geleneksel muhafazakâr ve liberal sağı hazırlıksız ve dağınık, devrik dikta-

töre sadık aşırı sağı ise bir yeniden yapılanma süreci içinde ve henüz karşı-devrimci güçleri seferber edemeyecek bir durumda yakalamıştı.

12 Nisan seçimleri monarşi ya da cumhuriyet arasında bir tercihin yapılacağı bir referandum halini aldı. Monarşistler, yönetim mekanizmasını manipüle etme becerilerine güvendikleri için, sonuna kadar kazanacaklarını düşünüyorlardı. Ve kısa süre sonra 50 vilayet başkentinden 41'inde cumhuriyetçilerin zaferini öğrendiklerinde kapıldıkları "dehşet" ve "şaşkınlığın" nedeni buydu. Ertesi gün pek çok belediye cumhuriyet ilan etti. Monarşinin eski bir liberal bakanı, cumhuriyetçi ve sosyalistler tarafından kurulan Devrim Komitesi'nin başkanı Niceto Alcalá Zamora, krala ülkeyi terk etme çağrısında bulundu.

"Geçen Pazar günü yapılan seçimler, halkımın sevgisine sahip olmadığımı bana açıkça gösterdi" diye yazıyordu Kral XIII. Alfonso, 14 Nisan 1931 Salı gecesi Kraliyet Sarayı'nı terk etmeden önce İspanyol halkına yayınladığı veda mesajında. Paris'e vardığında Cumhuriyet'in "yakında dinecek bir fırtına" olduğunu ilan ediyordu. Fırtınanın dinmesi XIII. Alfonso'nun sandığından ya da aslında umduğundan daha uzun sürdü. Bu Cumhuriyet, askerî ayaklanma ve bir savaş onu silah gücüyle yok edinceye kadar beş yıldan uzun bir barış süreci yaşayacaktı.[4]

Cumhuriyet

Cumhuriyet, devrimci umutları reform arzusuyla birleştiren bir bayram havası içinde sokaklarda kutlandı. Dönemin basın bültenlerinden, fotoğraflardan görüleceği ve kan dökme-

4 Bu Cumhuriyet'in bir çözümlemesi, aşağıdan ve yukarıdan maruz kaldığı baskıyla olduğu kadar, başarı ve sınırlılıkları benim kitabım, *The Spanish Republic and the Civil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 7-149'da bulunabilir.

den, barışçı bir şekilde gelen bu sihirli büyük değişimi kayda geçirmek isteyen çok sayıda tanıklıktan anlaşılacağı gibi insanlar sokaklara taştı. Cumhuriyetçi reformlara karşı Katolikleri ve toprak sahiplerini seferber etmenin baş mimarı José María Gil Robles, "muhafazakâr unsurların yolunu şaşırmasına" bir tepki olarak, orta sınıf "cumhuriyete kucak açtı" diye yazıyordu.[5]

Cumhuriyet'in yeni hükümetinin başı, eski bir monarşist, Katolik, düzen adamı ve daha ılımlı cumhuriyetçilerin rejim için gerekli desteğini sağlamada kilit rol oynayan Alcalá Zamora'ydı. Başbakanın yanı sıra, aralarında, önde gelen cumhuriyetçi parti –adına rağmen bir merkez partisi olan *Partido Radical*'in– lideri Alejandro Lerreoux ve sol cumhuriyetçilerin temsilcilerine başkanlık eden, Savaş Bakanı Manuel Azaña'nın da bulunduğu on bir bakan vardı. İspanya'nın tarihinde ilk kez olmak üzere sosyalistler üç bakanla ülkenin yönetiminde yer aldılar: Adalet Bakanı Fernando de los Ríos, Maliye Bakanı Indalecio Prieto ve Çalışma Bakanı Francisco Largo Caballero.

Bu hükümetin önüne konan yol haritası, genel seçimleri düzenlemeyi ve Cumhuriyet'e bir Anayasa yapmayı içeriyordu. Kadın ve erkeklerin genel oy hakkının bulunduğu seçimler, parlamentoya karşı sorumlu temsili bir hükümet, anayasa ve yasalara bağlılık, Orta ve Batı Avrupa'da ortaya çıkmakta ya da pekişmekte olan başlıca ülkelerin demokratik sistemlerinin ayırt edici özellikleriydi. Ve İkinci Cumhuriyet'in ilk yıllarında İspanya'yı yöneten cumhuriyetçi ve sosyalistlerin –büyük ölçüde başarıyla– yapmak istedikleri şey buydu.

Hararetli tartışmalardan sonra 9 Aralık 1931'de Parlamento'dan çıkan Anayasa, İspanya'yı "özgürlük ve adalet rejimi altında örgütlenmiş her türden çalışanın demokratik Cum-

5 José María Gil Robles, *No fue posible la paz*, Ariel, Barselona, 1968, s. 32.

huriyeti" olarak tanımlıyor; Devletin laik olduğunu belirtiyor; ruhbanın Devlet tarafından finansmanına son veriyor; medeni nikâh ve boşanmayı getiriyor ve dinsel kurumların eğitim vermesini yasaklıyordu. Anayasa'nın 36. maddesi, dönemin en aydınlanmış ülkelerinin demokratik parlamentolarında olan bir şeyi, kadınlara oy hakkını getiriyordu. Anayasa kabul edildikten sonra Parlamento Niceto Alcalá Zamora'yı Cumhurbaşkanı ve –yürütme gücünün önde gelen ışığı– Manuel Azaña'yı Başbakan ve Savaş Bakanı seçti.

1931 Nisan'ında Cumhuriyet'in kuruluşundan, 1933 Eylül'ünde Azaña'nın görevden alınışına kadar, cumhuriyetçi ve sosyalistlerin koalisyon hükümetleri, Ordu'nun yeniden örgütlenmesi, Kilise ve Devlet'in ayrılması, tarım arazilerinin dağılımı, çalışan sınıfların ücretleri, istihdamın korunması ve kamusal eğitimle ilgili radikal ve geniş kapsamlı sorunları ele aldılar. İspanya daha önce hiçbir zaman böylesine yoğun bir değişim ve çatışma, demokratik ilerleme ya da toplumsal kazanım dönemi yaşamamıştı.

Demokratik bir sistem olarak kendisini sağlamlaştırabilme mücadelesinde Cumhuriyet, İspanyol toplumu üzerinde sıkı bir kontrole sahip iki bürokrasi, Ordu ve Katolik Kilisesi üzerinde sivil iktidarın egemenliğini kurmak zorundaydı. Cumhuriyet'in 1931'de miras aldığı Ordu'nun geçmişte siyasete pek çok müdahalesi olmuştu, Devlet ve toplum içinde ayrıcalıklı bir yere sahipti; modern silahlardan yoksundu ve gereğinden fazla subayla üst rütbeleri şişkindi.

Manuel Azaña'nın Savaş Bakanlığı'nda giriştiği, anayasal siyasal iktidarın emri altında daha modern ve daha etkili bir ordu kurmaya yönelik reformlar, subay sınıfının belirli bir kesimi, muhafazakâr politikacılar ve askerî medya tarafından güçlü bir dirençle karşılaştı. Daha 1931 yazında, her ne kadar ilk komplo girişimleri hükümet tarafından etkisiz hale getirilmiş olsa da, kılıç şakırtıları duyulmuştu.

Daha ciddi bir sorun, 1920'lerdeki Fas seferinin kahramanı General Sanjurjo'nun başını çektiği 1932 Ağustos'undaki askerî ayaklanmaydı ve Seville'deki garnizon dışında herhangi bir büyük garnizonu yanına alamadığı için başarısız olmuştu.

Sanjurjo, daha sonra affedilse de askerî mahkemece ölüme mahkûm edildi; Portekiz'de yaşamaya başladı ve oradan, 1936 Temmuz'unda bu kez Cumhuriyet'e karşı uğursuz sonuçları olan bir başka *coup d'état*'yı yönetti. Bu ikinci ayaklanmada ona eşlik eden subayların pek çoğu, ordunun büyük bir kesimi için *bête noire* (*umacı*) haline gelmiş olan Azaña'nın reform politikasından ve terfi sisteminden etkilenen kişilerdi.

Benzer bir şekilde sivil iktidarın egemenliğini kurmak, toplumun geniş çapta sekülerleştirilmesini gerektiriyordu ve bu da Cumhuriyet'i Katolik Kilisesi'yle karşı karşıya getirdi. Anayasa'nın 26. maddesi Kilise mülklerinin devlete ait olduğunu belirtiyor ve dinsel kurumları eğitimin yanı sıra sınai ve ticari faaliyetlerden alıkoyuyordu. Her ne kadar dinsel kurumların eğitim faaliyetlerini yasaklayan bu yasanın uygulaması, 1933 Kasım'ında sosyalist ve sol cumhuriyetçilerin seçimi kaybetmeleri üzerine askıya alındıysa da, dinsel konularda cumhuriyetçi yasama faaliyeti, İspanya'da toplumsal düzenin dinle geleneksel özdeşliğini daha da güçlendirdi.

Din gibi toprak da Cumhuriyet döneminde, sanayideki gelişmeler ve şehirlerin büyümesine rağmen, ekonomik üretimin hâlâ yarısından fazlasının tarıma bağlı olduğu bir ülkede, temel çatışma merkezlerinden birisi oldu. İspanya'da çok az sayıda orta büyüklükte çiftlik vardı; kuzeyde çok sayıda küçük işletme ve küçük araziler, güneyde ise yüz binlerce yoksul amelenin çalıştığı büyük mülklerin hâkimiyeti söz konusuydu. Toprağı daha adil bir şekilde dağıtacak olan

bir tarım reformu zorunlu olsa da bu, toprak sahiplerince bir kamulaştırma devrimi olarak algılanıyordu.[6]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyetçi-sosyalist koalisyon hükümetince hazırlanan ve parlamento tarafından kabul edilen yasaların pek çoğu uygulamada ılımlıydı ve pek çok durumda da uygulanabilir değildi ama ilkesel olarak tehdit ediciydi. Ve tehdit edildiklerini düşünenler kısa sürede Cumhuriyet'e karşı mücadele etmek için örgütlendiler.

Cumhuriyetçi reformlara karşı anti-demokratik duruşlar ve karşı-devrim hızla gelişiyordu ve bu yalnızca işadamları, sanayiciler, toprak sahipleri, Kilise ve Ordu gibi toplumun en etkili sektörleriyle sınırlı değildi. Sağ içindeki birkaç aylık örgütsüzlükten sonra, siyasal Katoliklik, bir kasırga gibi sahneye çıktı. Din ile toprak sahipliği arasındaki yakın ilişki, yüzbinlerce Katolik tarım işçisinin, yoksul ve "ileri derecede yoksul" toprak sahibinin seferber edilmesinde ve sözde tarım işçilerinin durumunu düzeltmek için kurulmuş örgütler üzerinde toprak sahiplerinin mutlak kontrolü ele geçirmesinde görülebiliyordu. Ve burada para ve ruhban harikalar yarattı: birincisi, başka şeylerin yanında etkili yerel ve bölgesel basın ağlarını finanse etti; ikincisi her zaman olduğundan daha güçlü bir şekilde dinin düzen ve mülkiyetle savunulması etrafında birleşti.

Büyük toprak sahiplerinin ve kentli profesyonellerin egemen olduğu *Confederación Española Derechas Autónomas* (Özerk Sağcı İspanyol Konfederasyonu - CEDA), İspanyol sağının tarihindeki ilk kitle partisi, "Hıristiyan uygarlığını" savunmak, Cumhuriyet'in "sekter" yasalarıyla mücadele etmek ve Anayasayı "değiştirmek" amacıyla 1933 Şubat'ında kuruldu. Aynı yılın Kasım ayındaki seçimlerde en fazla oyu

---

6 Tarım reformu konusundaki en iyi çalışma hâlâ Edward Malefakis'in, *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain*, Yale University Press, New Haven, 1971'dir.

alan parti oldu ve Alejandro Lerroux'un merkez cumhuriyetçileriyle birlikte, Ekim 1934'le aynı yılın Aralık'ı arasında hükümet oldu. Bu zaman zarfında, CEDA reformun ilerleyişini durdurma ve Cumhuriyeti korporatif temelde yenileme hedefini gerçekleştiremedi. Cumhuriyet döneminde yapılan üçüncü ve son seçim olan Şubat 1936 seçimlerinde zafer, solcu *Frente Popular* (Halk Cephesi) koalisyonunun oldu ve bu yenilgi nedeniyle, parlamenter yollardan iktidarı kazanamayan Katolik sağ ve Faşistler, hükümete ve Cumhuriyet'e zor kullanarak karşı çıkmayı kararlaştırdılar.

Cumhuriyet ayrıca aşağıdan da tehdit altındaydı zira İspanya'da 1910'da kurulmuş olan *Confederación Nacional de Trabajo* (Ulusal İşçi Konfederasyonu - CNT) etrafında örgütlenmiş, parlamenter yönetime alternatif olarak devrimi tercih eden güçlü bir anarko-sendikalist hareket de vardı.[7] Bu hareketin en uzlaşmaz ve radikal gruplarından bazıları Ocak 1932, Ocak ve Aralık 1933'te yerleşik cumhuriyetçi otoriteye karşı baskı uygulamak amacıyla ayaklanmalar başlattılar. Düzenin güçleri tarafından kolaylıkla bastırılan bu devrim girişimlerinin altında yatan, kurumsal temsilî sistemin reddi ve sınıf ayrıcalıklarını ve iktidarın kötüye kullanılmasını ortadan kaldırmanın tek yolunun zor olduğuna dair inançtı.

Bununla birlikte, Cumhuriyet'in tarihi, parlamenter rejime karşı zor kullanımının anarşistlerle sınırlı olmadığını; demokratik idealin belirli cumhuriyetçi politikacılar ya da sosyalistler arasında da derinden kök salmadığını gösteri-

7 CNT'nin kuruluşuna kadar, 1870'lerde İspanya'ya gelmiş olan anarşizmin sınırlı bir dayanağı vardı. Ama 20. yüzyılın ilk on yılının sonlarına doğru bir kitle hareketi olarak ortaya çıktı ve İspanya'nın en modern ve sanayileşmiş şehri olan Barselona'da büyük kabul görmesi, Batı Avrupa'nın diğer ülkeleri arasında onu istisnai, a-tipik bir şey haline getirdi. İkinci Cumhuriyet boyunca protesto yöntemleri, gruplar ve anarşistlerin ayaklanmalarının bir sentezi benim kitabım *Anarchism, The Republic and Civil War in Spain 1931-1939*, Routledge, Londra, 2004'te bulunabilir.

yordu ve ilk ayaklanmalarını, bir önceki yıldaki genel seçimlerde iktidardan düşürüldükten sonra, 1934 Ekim'inde başlattılar. Cumhuriyet otoritelerini Austrias'ın maden bölgelerinde on gün tam anlamıyla meşgul eden bu devrim, ayaklanmayı destekleyenler arasında yaklaşık 1.000; polis ve ordu saflarında ise 300 ölü ve 2.000 yaralı bırakarak bastırıldı.

Bu isyanla birlikte, onu destekleyen sosyalistler, önceki yıllarda en radikal anarşist grupların yapmış olduğu gibi, temsili sistemi aynı şekilde lanetlediler. Sosyalistler, Kasım 1933 seçimlerindeki yenilgilerinden sonra, ilk iki yılda olduğu gibi reform projelerinin yeniden yönlendirilmesinin bir aracı olarak siyaseti, parlamenter sistem ve demokratik süreçten kopardılar. Hareketin liderleri, milis gruplar oluşturan ve askerî bir çerçeveye meyleden daha genç üyelerin kışkırtmasıyla, İspanya'da Bolşevik modelini taklit etmeye çalıştılar.

Polis ve Sivil Muhafızlar[8] gibi ordu da solun bu ayaklanma girişimlerinde hükümete sadıktı ve bu güçlerin devrimcileri bastırmayı reddetmek ya da onlara katılmak gibi bir şansları yoktu. Silahlı güçlerini bir arada ve sağlam tutan bir Devlete karşı, dağınık desteklere dayalı devrimci bir strateji, hiçbir zaman yaygın bir karışıklık çıkaramazdı ve sonuçta kolaylıkla bastırıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda maruz kaldığı ağır yenilgiler nedeniyle orduda on binlerce asker kaçağının bulunduğu 1917 Rusya örneğinden sonra, 1919'da Macaristan'da Bela Kun önderliğindeki birkaç aylık deneyim dışında, Avrupa'da başarılı hiçbir işçi devrimi olmadı.

İspanyol Cumhuriyeti'ne karşı bu ayaklanmalar, kamu düzenini ciddi olarak bozan ve Devletin silahlı güçlerince

8 Kırsal kesimde düzeni sağlamak üzere, 1844'te askerî örgütlenme ve disiplin altında kurulan bir polis gücü. Baskıcı yöntemleri nedeniyle işçiler ve çiftlik ameleleri tarafından korkulan bir şeyken, başkaları, özellikle toprak sahipleri için Sivil Muhafızlar otorite ve düzenin garantisinin bir sembolüydü ve Cumhuriyet boyunca da böyle kaldı.

pek çok kan dökülerek bastırılan bu karışıklıklar, Cumhuriyet'in ve onun parlamenter sisteminin varlığını sürdürmesini zorlaştırıyordu ama bunlar, iç savaşa yol açmak bir yana Cumhuriyeti dize getiremedi. Ekim 1934'ten sonra, sosyalist hareket demokratik ve siyasal olarak yeniden aktif olmaya ve seçim sandıklarında sandalyeler kazanmaya çalıştı; bunu cumhuriyetçiler ve diğer sol partilerle *Frente Popular*'ı oluşturmak üzere güçlerini birleştirerek 1936 Şubat'ında yaptılar. Bu seçimleri izleyen aylarda; düzenin adamları, sendika örgütlerinin ve toplumsal çatışmaların yeni hamlesi karşısında her zamankinden daha fazla tehdit algıladılar. Ordunun önemlice bir kesimi onlara karşı komplolara girişti ve cumhuriyetçi rejim devrilene kadar da durmadı. 1936 Şubat'ı serbest demokratik seçimlere; 1936'nın Temmuz'u bir *coup d'état*'ya tanık oldu.

İspanya'da neden bir iç savaş oldu?

1910'la 1931 yılları arasında Avrupa'da, yüzyıllardır var olan irsi monarşilerin yerine geçen değişik cumhuriyetler, demokratik rejimler ya da demokratik özlemleri olan rejimler ortaya çıktı. Aralarında Almanya, Avusturya ve Çek cumhuriyetleri gibi önemlilerinin bulunduğu bunların çoğu, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgilerin sonucu olarak kurulmuşlardı. Hareket, 1910 yılında monarşinin devrilmesiyle Portekiz'de başladı ve en son ilan edilen İspanya Cumhuriyeti oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar geçen yıllarda, bir demokrasi olarak varlığını sürdüren tek örnek, 1922'de kurulmuş olan İrlanda Cumhuriyeti idi. Diğerlerinin tümü karşı-devrimci askerî ayaklanmalar, otoriter hareketler ya da Faşistlerce devrildi. Yalnızca Temmuz 1936 *coup d'état*'sı, iç savaşa giden tek örnekti. Ve bu farklılık açıklamayı gerektirir.

Bariz bir gözlemle işe başlayalım. Temmuz 1936 askerî

ayaklanması olmasaydı, İspanya'da bir iç savaş olmazdı. O yılların Avrupa tarihinin ve demokratik rejim olarak varlığını sürdüremeyen diğer Cumhuriyetlerinin ışığında, İspanya Cumhuriyeti de muhtemelen varlığını sürdüremezdi. Ancak bunu hiçbir zaman kesin olarak bilemeyiz zira, bu durumda askerî ayaklanma Ordu ve güvenlik güçleri arasında bir bölünmeye neden oldu. Ve böyle olduğu için de bu, farklı silahlı grupların iktidarı sürdürmesi ya da onu ele geçirmesi anlamına geliyordu.

İç savaş, askerî *coup d'état*'nın, başlangıçta temel amacı olan iktidarı ele geçirmek ve cumhuriyet rejimini devirmek olan hedefini gerçekleştirmekte başarısız olması, o dönemin cumhuriyetlerindeki olaylardan farklı olarak, herhangi otoriter bir sistem kurma girişimine karşı hem askerî hem sivil geniş kapsamlı bir direnişin varlığı nedeniyle meydana geldi. Bu *coup d'état,* silahlı güçlerin bölünmesi ve direnişin örgütlenmesi söz konusu olmasaydı, asla bir iç savaş olmazdı.

Böylece iç savaş, askerî ayaklanmanın bir sonucu olarak ortaya çıktı; bu, Ordu'nun siyasete müdahale geleneği ve Devlet içindeki ayrıcalıklı yerinin ışığında olağanüstü değildi. Bu duruma cumhuriyetçi yasalarla meydan okunmuş ve Ordu buna tepki göstermişti. *Coup d'état* direnişle karşılaştı çünkü 1936'nın İspanyol toplumu, 1923'te General Miguel Primo de Rivera'nın liderliğindeki ayaklanmaya, Ordu'nun genel olarak çekimser kalmasının, hükümetin zayıflığının, kamuoyunun umursamazlığının ve hepsinden önemlisi Kral XIII. Alfonso'nun onay vermesinin avantaj sağladığı aynı toplum değildi.

1936'da İspanya'da, yasaları ve önlemleriyle, aşılmaz sorunları çözmek için tarihsel bir fırsat yaratan ama aynı zamanda belli başlı istikrarsızlık etkenleriyle karşı karşıya kalan ve bunlara neden olan ve birbirini izleyen hükümetlerin karşı harekete geçecek uygun kaynakları sağlayamadığı bir

Cumhuriyet vardı. Cumhuriyet rejimi tarafından oluşturulmuş böylesine geniş bir siyasal ve toplumsal seferberliğe karşı, söz konusu *coup d'état,* İspanya tarihinde pek çok kez olduğu gibi, geleneksel değerler temeline dayanan eski düzene basitçe bir geri dönüş yapamazdı. Cumhuriyeti devirebilmek için gerekli olan şey, Avrupa'nın başka yerlerinde daha önce kurulanlar gibi, krizi sona erdirecek, cumhuriyet rejimi tarafından açılmış ya da genişletilmiş tüm çatlakları onaracak yeni, zorba, anti-demokratik ve anti-sosyalist bir düzendi.

İkinci Cumhuriyet'in Nisan 1931'deki başlangıcına kadar İspanyol toplumu, 1914'ten beri Avrupa ülkelerinin çoğuna musallat olan sorunlar ve dertlerden uzak durmayı başarmış görünüyordu. İspanya, Birinci Dünya Savaşı'nda yer almamıştı ve dolayısıyla imparatorlukların ve uyruklarının çöküşü, milyonlarca eski muharibin terhis edilişi, savaş için yapılan geniş harcamaların neden olduğu muazzam borçların yarattığı kargaşalara maruz kalmamıştı.

Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra monarşilerin çöküşü, ekonomik kriz, devrim hayaleti ve de siyasal hakların kitlelere yaygınlaştırılışı, mülk sahibi sınıfın en temel kesiminin, demokrasiyi proletarya ve yoksul sınıfın yönetimine açılan bir kapı olarak görmesine neden oldu. Mark Mazower'in ifade ettiği gibi, genel oy hakkı, sol ve Katolik hareketler, milliyetçi ve yeni kurulmuş partiler karşısında liberalleri marjinal bir siyasal role razı olmakla tehdit etti. Komünizm korkusuyla otoriter çözümlere, "toplumun rahatsızlıklarına bilimsel, apolitik çözümler arayan ve parlamenter yönetimin istikrarsızlık ve yetersizlikleri karşısında sabırsızlık gösteren işletmeciler ve teknokratları" bir araya getiren bir yöne sevk etti.[9]

Ayrıca, başlangıçtan itibaren bu yeni parlamenter anayasal

9 Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century,* Penguin Books, Londra, 1999, s. 23 [*Karanlık Kıta: Avrupa'nın Yirminci Yüzyılı*, çev. Dilek Berilgen Cenkciler, YKY, İstanbul, 2010].

rejimler, tümü de çok zayıf, pek çok partiden oluşan bir hükümet sisteminin oluşmasına yol açan, milliyetçi, dilsel, dinsel, etnik ya da sınıf aidiyetine dayalı parçalanmış parti bağlılıklarıyla, karşı karşıya kaldılar. Sürekli değişen istikrarsız koalisyonlarla bir hükümet kurmak giderek daha zor bir hale geldi. Almanya'da Weimar Anayasası'nın getirdiği nispi temsil sistemiyle hiçbir parti asla sağlam bir çoğunluk elde edemedi; ancak aynı şey Bulgaristan, Avusturya, Çekoslovakya, Polonya ve Cumhuriyet'in sonraki evrelerinde İspanya için de söylenebilirdi. Muhalefet çok ender olarak seçim sonuçlarını kabul ediyordu ve o yıllarda istikrarsızlık ve çatışmalarla bunalan toplumların geniş kesimleri, demokrasiye alternatifler aramaya başladı ve parlamenter sisteme olan güven sarsıldı.

Bu tepkinin önemlice bir kısmı, Katolikliğin, ulusal düzenin savunulması ve mülkiyet etrafında toplanıyordu. Rus devrimi, sosyalizmin yükselişi ve siyasal modernleşmeye eşlik eden sekülerleşme süreçleri Katolik Kilisesi ve onun sol siyasal *anti-klerikal* muhalifleri arasındaki mücadeleyi yoğunlaştırdı.

Avrupa'nın pek çok yerinde diktatörlük seçeneği, 1914 öncesinde mevcut olan bazı geleneksel otorite yapılarını yeniden tesis etti; ama ayrıca toplumu, sanayii ve siyaseti örgütleme konusunda yeni yollar da bulmak zorundaydı. İtalya'da faşizmle olan durum buydu ve 1930'larda İspanyol sağının parti ve güçlerinin buldukları çözüm de buydu: toplumsal değişim nasıl denetlenecek ve kitlelerin siyasete girdiği bir dönemde devrimin frenine nasıl basılacaktı?

Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkan ve 20 yıl sonra İkinci Dünya Savaşı'nda başrolleri oynayacak olan iki temel hareket, faşizm ve komünizm, cumhuriyet yıllarında İspanya'da çok küçük bir varlığa sahipti ve ancak İç Savaş başladıktan sonra gerçek bir destek kazanacaktı.

Faşizm İspanya'da diğer ülkelerden, özellikle de İtalya ve

Almanya'dan daha geç ortaya çıktı ve siyasi bir hareket olarak 1936 ilkbaharına kadar kendini pek göstermedi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, aşırı monarşist sağın ve siyasal Katolikliğin (*political Catholicism*) sağa kaydığı bir sahnede pek az fark edildi. Bununla birlikte, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi, faşizm hakkında hâlâ pek az şey bilen ve Cumhuriyet'i yıkma girişimlerinde izlenebilecek iyi bir örnek gören aşırı sağcıların ilgisini çekti. İspanya'da ana faşist parti olacak olan *Falange Española,* diktatörün oğlu José Antonio Primo de Rivera tarafından 29 Ekim 1933'te kuruldu.[10]

Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkan öteki başlıca ideoloji ve siyasal hareket olan komünizm de o yıllarda İspanyol toplumunda mevcut değildi. 1920'lerin başında, Komünist Enternasyonal'in zorunlu ilkeleri uyarınca kurulan ve birkaç yüz militanı bir araya getiren İspanya Komünist Partisi (PCE), anarşizm ve sosyalizme kıyasla bebeklik döneminde Cumhuriyet'e girdi. Haziran 1931 ve Kasım 1933'teki ilk iki seçimlerde tek bir üye çıkaramadı ve İspanya toplumunda varlığını ilk kez 1934'te Komintern, burjuva toplumunu eleştiren "sınıfa karşı sınıf" politikasını değiştirip, anti-faşist cephelerin kurulmasını salık verdiğinde hissettirdi. Şubat 1936 seçimlerinde, *Frente Popular* koalisyonunun bir parçası olarak PCE (İspanya Parlamentosu'ndaki 470 sandalyeden) 17 sandalye kazandı. Henüz kitlelerin partisi değildi ama tecritten sıyrılmıştı.

Kısaca, ve yalnızca iç savaş sayesinde, faşizm gibi komünizm de, 1930'larda siyaset ve İspanya toplumunda belirgin bir nüfuz elde eder hale geldi. 1936 Temmuz'undaki askerî

10 Cumhuriyet'in ilanından sonra genç bir entelektüel olan Ramiro Ledesma Ramos ve aşırı Katolik avukat Onésimo Redondo, *Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista*'ya (JONS) sponsor oldular. 1934 başında Falanjistler JONS'la birleşerek, 1936 ilkbaharına kadar birkaç bin üyesiyle bir azınlık örgütü halinde kalan *Falange Española de las JONS*'u kurdular. 1936 Şubat seçimlerinde Falanj bir sandalye bile kazanmayı başaramadı.

ayaklanmadan önce ne faşistler ne de komünistler Cumhuriyet'i istikrarsızlaştıracak kaynaklara sahipti. Anılan yılın ilkbaharında, *Frente Popular*'ın seçim zaferinden sonra, ünlü kişilere yönelik suikastlar, sağ ve soldaki silahlı gruplar arasında kimi zaman kan akmasına yol açan olaylarla şiddet kendini göstermeye başladı ve bu da pratikte belirli liderlerin sözel aşırılıklarını ve saldırganlıklarını ifade etmelerine hizmet etti. Parlamentoda önde gelen iki partinin –sosyalistler ve CEDA– liderlerinden hiçbiri o aylarda demokrasinin ve Cumhuriyet'in siyasi istikrarına katkıda bulunmadılar. İspanyol siyaseti ve toplumu –her ne kadar bu durum zorunlu olarak bir iç savaş anlamına gelmiyor olsa da– tartışmasız kriz işaretleri vermeye başladı.

Sonuç olarak, 1931'deki iyimserlik havası ve umudun, neden 1936-1939'un zalim, yıkıcı savaşına dönüştüğünün basit bir cevabı yoktur. Toplumsal düzene yönelik tehdit ve sınıf ilişkilerinin bozulması 1936'da Cumhuriyet'in ilk yıllarına göre çok daha büyük bir yoğunlukla hissediliyordu. Rejimin siyasi istikrarı da daha fazla tehdit altındaydı. Toplumsal bölünme suçlaması söylemiyle sınıf dili, rakipleri karalamak için yapılan tahriklerle İspanya'daki atmosfere yavaş yavaş nüfuz etti. Cumhuriyet bir anda çok fazla şeyi –toprak, Kilise, Ordu, eğitim ve çalışma ilişkilerini– değiştirmeye kalkmıştı. Karşılanamayacak büyük beklentiler yaratmıştı ve kısa sürede kendisine pek çok güçlü düşman edindi.

Silahlı kuvvetler Cumhuriyet'i savunurken ve hükümetlerine sadık kalırken, düzeni korumak ve onu yıkmak isteyen herhangi bir askeri/sağ kanat ya da devrimci girişimi önlemek –1934 Ekim'inde Austrias'da olduğu gibi yüksek can kaybına neden olsa bile– mümkündü. Cumhuriyet'e öldürücü darbe içeriden, onun savunma mekanizmasının tam da kalbinden, 1936 Temmuz'unda bu rejime olan sadakat yeminlerini çiğneyen askerî hiziplerden geldi.

Komplonun örgütlenmesinin başında, birkaç yüz subaydan oluşan anti-sol yarı-gizli bir örgüt olan *Unión Militar Español*'dan (UME) bazı kişilerin de bulunduğu çeşitli sağcı subaylar yer alıyordu. Francisco Franco da dahil bir grup general, 8 Mart'ta Madrid'de bir araya gelerek, "İspanya'nın uluslararası prestijini olduğu kadar içeride de düzeni yeniden kurmak üzere bir ayaklanma" başlatmayı kararlaştırdılar.[11] 1922 Ağustos'unda Cumhuriyet'e karşı ilk askerî ayaklanma girişimine önderlik etmiş ve 1934 Nisan'ında affedilmesinden sonra Portekiz'de yaşayan General José Sanjurjo –her ne kadar başrolü bütün komplonun eşgüdümünü sağlayan General Emilio Mola oynasa da– ayaklanmanın liderliğine atandı.

Otoriter ve korporatif bir devleti savunan sağcı monarşist lider José Calvo Sotelo'nun 13 Temmuz 1936 şafağında Cumhuriyet polis gücünün mensupları tarafından öldürülmesi, komplocuları ve maaşlarını ve hayatlarını riske atıp darbeye katılmadan önce olayların açıklığa kavuşmasını bekleyen pek çok kişiyi, acilen müdahaleye ikna etti. Bunlar arasında, Kanarya Adaları'nda görevli, 17 Temmuz akşamı İspanyol Fas'ında ayaklanan garnizonun komutasını ele alan General Franco da vardı. 18 Temmuz'un erken saatlerinde General Franco savaş hali ilan etti ve Cumhuriyet'in hükümetine karşı olduğunu duyurdu. 19 Temmuz'da Tetuán'a ulaştı. Bu arada, Yarımada'daki pek çok başka askerî garnizon darbeye katıldı. Cumhuriyet'te barış sona ermişti.[12]

---

11 Madrid'deki Askerî Tarih Hizmetleri'nde saklanan, "Ulusal Ayaklanma"nın hazırlanması ve yürütülmesine ilişkin Yarbay Emilio Fernández Cordón tarafından sağlanan belgelerin kopyası (75 sayfa).

12 Daha önce, Cumhuriyet'e karşı diğer monarşist tertipleri olduğu kadar 1932'de Sanjurjo'nun darbesini de desteklemiş olan, zengin işadamı Juan March, 4 Temmuz 1936'da Franco'yu Kanarya Adaları'ndan Fas'a getirecek olan uçağın parasını sağladı. De Havilland Dragon Rapide tipi uçak, iki gün sonra İngiltere'de March'ın sağladığı 2.000 sterlinle *ABC* gazetesinin Londra muhabiri Luis Bolín tarafından kiralanmıştı.

TAKVİM

1931

12 Nisan	Belediye seçimleri. Cumhuriyetçilerin zaferi.
14 Nisan	Cumhuriyet ilan edilmesi. Kral XIII. Alfonso sürgüne gidiyor.

1936

16 Şubat	*Frente Popular* seçimleri kazanıyor.
19 Şubat	Manuel Azaña, Başbakan.
10 Mayıs	Manuel Azaña, Cumhurbaşkanı.
12 Mayıs	Cumhuriyetçi Santiago Casares Quiroga başbakan atanıyor.
17-20 Temmuz	Yarımada'da ve Fas'ta askerî ayaklanma.

İç Savaş

20 Temmuz	Cumhuriyetçi José Giral bir hükümet kuruyor; hükümet Fransa'ya çağrıda bulunuyor; Franco İtalya ve Almanya'ya özel temsilciler gönderiyor.
28-30 Temmuz	İtalyan ve Alman uçakları Fas ve Seville'e iniyor.
8 Ağustos	Fransa sınırı kapanıyor; tek taraflı Adem-i Müdahale (Non-Intervention) kararı.

4 Eylül	Sosyalist Largo Caballero cumhuriyetçi, sosyalist ve komünistlerle hükümet kuruyor.
9 Eylül	Adem-i Müdahale Komitesi'nin Londra'daki ilk toplantısı.
1 Ekim	Cumhuriyet *Cortes*'i (Meclis) Bask Statüsü'nü kabul ediyor; öteki kampta Franco, *Generalissimo* ve askerî isyancıların en üst komutanı ilan ediliyor.
6 Ekim	Sovyetler, Adem-i Müdahale konusunda kendilerini Almanya, İtalya ve Portekiz'den daha fazla bağlı kabul etmediklerini ilan ediyor.
24 Ekim	İlk Rus tankları eylemde; Rus subayları Madrid'e varıyor; Alman ve İtalyan uçakları başkenti bombalıyor.
4 Kasım	Tarihsel bir adım atan anarşistler Largo Caballero'nun hükümetine katılıyorlar.
6 Kasım	Milliyetçilerin Madrid'i alacağından endişe eden cumhuriyetçi hükümet Valencia'ya taşınıyor.
8 Kasım	Madrid'e karşı genel saldırı; Uluslararası Tugaylar'ın gelişi.
18 Kasım	Madrid'e yönelik saldırı askıya alınıyor; Almanya ve İtalya Franco'nun Burgos'daki hükümetini tanıyorlar.

1937

10 Şubat	Milliyetçiler Malaga'yı ele geçiriyor.
6-15 Şubat	Jarama Muharebesi.
8-18 Mart	Guadalajara muharebesi.
19 Nisan	Franco, *Falange* ve *Carlistler*'in, FET-JONS'u oluşturacak şekilde tek bir parti altında birleşmelerini emrediyor.
26 Nisan	Guarnica'nın bombalanışı.
3-8 Mayıs	Barselona'da birkaç yüz ölüme neden olan barikatlar ve siyasal çatışmalar.

17 Mayıs	Largo Caballero'nun görevden alınışı ve sosyalist Juan Negrín başkanlığında yeni bir hükümet.
16 Haziran	Barselona'da Mayıs olaylarını kışkırtmakla suçlanan POUM liderlerinin tutuklanması. Lideri Andreu Nin'in ortadan kayboluşu.
19 Haziran	Milliyetçiler Bilbao'yu ele geçiriyor.
1 Temmuz	İç savaşı dinsel bir Haçlı Seferi olarak destekleyen İspanyol piskoposlarının ortak mektubu.
7-26 Temmuz	Brunete Muharebesi.
24 Ağustos-15 Eylül	Belchite ve Quinto Muharebeleri
26 Ağustos	Milliyetçiler Santander'i alıyor.
19 Ekim	Milliyetçiler Gijón'u ele geçiriyor.
31 Ekim	Negrín hükümeti Barselona'ya naklediyor.
14 Aralık	Cumhuriyetçilerin savaş sırasında almayı başardıkları tek vilayet başkenti Teruel saldırısının başlaması.

1938

22 Şubat	Milliyetçiler Teruel'i yeniden ele geçiriyor.
9 Mart	Aragón'da milliyetçi saldırısının başlaması.
15 Nisan	Milliyetçiler Akdeniz'e ulaşıyor.
24 Temmuz	Ebro muharebesinin başlaması.
15 Kasım	Ebro'dan geri çekilme, Uluslararası Tugaylar'a veda töreni.
23 Aralık	Katalonya'da milliyetçi saldırısı.

1939

15 Ocak	Milliyetçiler Tarragona'yı ele geçiriyor.
26 Ocak	Barselona'nın işgali.
4 Şubat	Gerona'nın işgali ve Fransız sınırına kitlesel geri çekilme; Milliyetçiler Katalonya işgaline son veriyor.

9 Şubat	Franco diktatörlüğünün temel yasası olan Siyasal Sorumluluklar Yasası.
27 Şubat	Fransa ve Büyük Britanya Burgos hükümetini tanıyor; Azaña istifa ediyor.
7-11 Mart	Negrín hükümetine karşı Cumhuriyet'in sonunu çabuklaştıran Madrid'de isyan.
28 Mart	Milliyetçiler Madrid'e giriyor.
1 Nisan	Cumhuriyetçi ordunun topyekûn teslimi. İç savaşın resmen sonu.

İSPANYA ORTADAN BÖLÜNÜYOR

Askerî darbe iktidarın hızlı bir şekilde el değiştirmesini başaramadı. Ayaklanmanın hızla başarılı olacağına ilişkin güven, büyük şehirlerin çoğunda asilerin yenilmesiyle dağıldı. Durumun açıklığa kavuşması için bir haftadan az bir zaman yetti. Orduda ve güvenlik güçlerinde derin bir bölünmeye yol açan ayaklanma, cumhuriyet Devletini zayıflattı ve asilerin hedeflerine ulaşamadıkları her yerde sahneyi silahlı mücadele, askerî isyan ve halk devrimine açtı. İspanya ikiye bölünmüştü. Bin gün sürecek bir savaş boyunca da böyle kalacaktı.

Coup d'état

Ayaklanmanın hazırlanmasında başrol General Emilio Mola tarafından oynanmıştı. Onun planı, İspanya'nın değişik yerlerindeki askerî liderlerin ayaklanmaya katılıp, savaş durumu ilan etmeleri ve böylelikle sivil otoriteleri askerlere bağlayarak potansiyel hasımları kontrol etmek ya da ortadan kaldırmaktı. General Mola, XIII. Alfonso monarşisi-

General Emilio Mola (özel koleksiyon, Zaragoza).

nin Güvenlik Genel Müdürüydü. Cumhuriyet tarafından ordudan atıldıktan sonra 1934 yılında affedilmiş ve Gil Robles'in Savaş Bakanı olduğu merkez sağ hükümet onu 1935 yılında Fas Ordusu'nun Baş Komutanı olarak Fas'a göndermişti. Şubat 1936 seçimlerinden birkaç hafta sonra Manuel Azaña'nın başkanlığındaki hükümet onu Pamplona'ya göndererek önem taşıyan Afrika ordusundan uzaklaştırmıştı. Bu kuzey şehrinden "*El Director*" takma adıyla, ayaklanmaya önderlik edecek olanlara gizli raporlar ve talimatlar yayınlamıştı.

Fas'ta askerî bir ayaklanmanın başladığını haber alan ve bir devrim ve halk hareketinden çekinen Başbakan Santiago Casares Quiroga,[1] sivil valilere işçi örgütlerine silah dağıtıl-

1 Solcu, cumhuriyetçi bir avukat olan Santiago Casares Quiroga (1884), Ekim 1931 ve Eylül 1933 arasında Manuel Azaña'nın cumhuriyetçi-sosyalist koalisyon hükümetinde İçişleri Bakanlığı yapmıştı. 1936 seçimlerinden sonra Azaña onu yeniden, bu kez Bayındırlık Bakanı olarak atadı. O yılın Nisan'ında Niceto Alcalá Zamora, Cortes tarafından Cumhurbaşkanlığından affedilmiş ve 10 Mayıs'ta Manuel Azaña yeni Devlet Başkanı olmuştu. En sadık ça-

maması talimatı verdi. Başbakan ayrıca olup bitenlerin önemini kabul etmeye yanaşmadı. Hükümet isyancı askerî personeli geçici olarak görevden alan bir kararname yayınladı; asi birlikleri dağıttı ve askerlerini terhis etti. Gabriel Cardona'nın işaret etmiş olduğu gibi, "bu gereksiz bir hataydı zira asiler kararnameleri dikkate almadılar ve adamlarını terhis etmeyi kabul etmediler. Öte yandan, hükümet birlikleri içindeki pek çok müfreze, kendilerine en çok ihtiyaç duyulduğu bir zamanda görev yerlerini terk etti".[2]

Olaylarla baş edemeyen Casares Quiroga, 18 Temmuz gecesi istifa etti. Ertesi sabah, hükümet kurma zorlu görevini, Manuel Azaña'nın bir başka dostu ve yakını José Giral devraldı. Bu hükümet yalnızca sol cumhuriyetçilerden ve pratikte iki subayın, İçişleri Bakanı olarak General Sebastián Pozas ve Savaş Bakanı olarak General Luis Castelló'nun ilavesiyle Casares Quiroga hükümetinde görev alan aynı yüzlerden oluşuyordu. Siyasal olarak en kararlı militan işçilerle cumhuriyetçileri silahlandırma kararını veren Giral oldu ve bunlar kimi askerî komutanların sadakatinin ya da diğerlerinin kararsızlığının olanak verdiği durumlarda asilerle savaşmak için sokaklara çıktılar. Madrid, Barselona, Valencia ve San Sebastián'da olan buydu.

Madrid'de cumhuriyetçiliğe karşı oluşu kanıtlanmış olduğu için hükümet tarafından görevinden alınmış olan General Joaquín Fanjul, Mola'nın planlarında kendisine böyle bir görev verilmemiş olduğu halde, ayaklandı ve silah dağıttığı 2.000 asker ve 500 Falanjist siville birlikte La Montaña

lışına arkadaşlarından birisi olan Casares Quiroga'yı başbakan olarak atadı ve o ayrıca Savaş Bakanlığı'nı da üstlendi. Sosyalistler katılmayı reddettikleri için yalnızca solcu cumhuriyetçilerden oluşan bu hükümet tarihe, bastıracak yerde çatışmalara ve siyasal şiddete izin veren ve askerî darbeyi önlemeyi başaramayan zayıf bir hükümet olarak geçti. Bu konudaki suç, Casares Quiroga'nın omuzlarına yüklendi.

2 Gabriel Cardona, *Historia militar de una guerra civil. Estrategias y tácticas de la guerra de España,* Flor del Viento,Barselona, 2006, s. 33.

kışlasına çekildi. Saatler sonra, cumhuriyete sadık silahlı işçiler ve askerler kışlaya saldırdılar ve teslim olduktan sonra 100'den fazla asi asker ve Falanjist'i olay yerinde öldürdüler. Fanjul, yargılanıp kurşuna dizilmeden önce birkaç gün yaşadı.

Darbe, İspanya'nın ikinci şehri, anarşistlerin kalesi ve kısa süre içinde devrimin ve halk direnişinin sembolü olacak Barselona'da da başarısız oldu. Barselona, Cumhuriyet'i destekleyen ve komploya karışmış askerlerden oluşan büyük bir garnizona sahipti. Son dakikada ayaklanmanın komutanlığına getirilen general, Balear Adaları genel komutanı Manuel Goded, bir başka general, Álvaro Fernández Burriel, herhangi belirli bir plan olmadan isyan etmiş olduğu için geç kalmıştı.

Goded'in yapabileceği çok fazla bir şey yoktu zira, Katalonya'nın özerk yönetimi, Generalitat'ın kamu güvenliği güçleri, Sivil Muhafızların bir kesimi ve yüzlerce tüfek ele geçirmiş olan en radikal anarşistler çoktan kontrolü ele geçirmişlerdi. Barselona'daki son isyancı askerlerin teslim olduğu ve General Manuel Goded'in eski *Capitanía General*'de (bölgesel ordu karargâhı) yenilgiyi ve teslim olduklarını radyodan duyurduğu 20 Temmuz'da, Katalan başkentindeki çatışma 450 kişinin öldüğü bir bilanço bırakmıştı. Ve savaş ve de devrim henüz başlamamıştı bile.

Ayaklanma İspanya'nın iki en önemli şehrinde başarısız olmuştu ama, çok geniş bölgelerin kontrol edilebileceği stratejik olarak önemli diğer şehirlerde başarılıydı. Endülüs'deki en önemli şehir olan Seville, Cumhuriyet'in en sadık subaylarından birisiyken çok kısa bir sürede en amansız düşmanı haline gelmiş General Gonzalo Quiepio de Llano'nun hızla eline geçmişti. Ve bir başka sözde cumhuriyetçi general, mason Miguel Cabanellas, Aragón'un iyi destek gören güçlü bir anarko-sendikalist hareketin var olduğu başkenti

Zaragoza'da başarılı olan ayaklanmadan sorumluydu. Zaragoza'da ayaklanmanın başarılı olması Ebro havzasındaki geniş arazinin kontrolü, Madrid üzerine yürünmesi ve Barselona'dan gelebilecek herhangi bir silahlı grubun durdurulabilmesi açısından çok önemliydi.

Neden bir iç savaşın başladığını anlayabilmek açısından, ordunun "bir bütün olarak" cumhuriyete karşı çıkmadığını ve aynı zamanda, daha sonra bu yönde propaganda yapılmasına rağmen, "bir general ayaklanması" olmadığını vurgulamak önemlidir. Belli başlı müdahale birliklerini kontrol eden 18 generalden yalnızca 4'ü isyan etmiştir: Cabanellas, Queipo de Llano, Goded ve Franco. Bundan başka asker isyancılar meslektaşlarının herhangi bir kararsızlık ya da direnç göstermesine göz yummamış, bunu denemeye kalkanlar, infaz mangasının önüne çıkmak üzere İspanyol Fas'ına gönderilen bazı komutanlar ve subaylardan başlayarak bedelini ödemiştir. Melilla'da, makamında bazı astları tarafından silah tehdidiyle tutuklanan General Manuel Romerales'in başına gelen budur. Ayaklanmaya karşı çıkan Granada'nın askerî valisi Miguel Campings birkaç subay tarafından tutuklanmış ve "isyan" suçlamasıyla 16 Ağustos'ta kurşuna dizildiği Seville'e gönderilmişti. Aynı kader, Zaragoza'ya giderek Cabanellas'ı isyan etmemek için ikna etmeye çalışan Havacılık genel müdürü General Miguel Núñez de Prado'nun da başına gelmişti.

Ayaklanmada en etkin rolü subay kadroları oynadı. Asiler başlangıçta, o sırada yarımada, adalar ve Afrika'daki, kamu düzeni güçleri de dahil, toplam 254.000 silahlı adamın 120.000'ine sahiptiler. Ama hepsinden önemlisi, işin ta başından itibaren Afrika ordusuna sahiptiler ki bu ordunun 1.600 subay ve küçük rütbeli subayının hemen hemen tamamının emrinde 40.000 adam vardı. Bu ordunun en iyi bilinen ve en eğitimli birlikleri, 1920 yılında José Millán ve

Francisco Franco tarafından kurulan bu Lejyon, *Tercio de Extarnjeros*, erkeklik ve şiddete önem vermek üzere eğitilmiş asker kaçakları, suçlular, firariler ve serserilerden oluşuyordu. Bu Lejyon'un yanı sıra Faslı paralı askerler ve bazı İspanyollardan oluşan *Fuerzas Regularez Indígenas* vardı.

Asi komutanlar Cumhuriyet'in onlara düzeltilmesi gereken pek çok memnuniyetsizlik kaynağı bıraktığına inanıyorlardı. Bu subaylardan bazıları, Primo de Rivera diktatörlüğü tarafından verilen savaş hizmet terfilerinin gözden geçirilmesi ve Manuel Azaña hükümetinin Ocak 1933 tarihindeki bir kararnamesiyle iptal edilmesinden etkilenmişlerdi. Franco'nun ordusunda önemli roller oynayacak olan generaller Aranda, Drgaz ve Varela'nın durumu buydu; oysa Asensio Torrado, Romerales ve Hidalgo de Cisneros gibi aynı durumda olan subaylar cumhuriyet hükümetine sadık kalmışlardı.

Terfilerin gözden geçirilmesi, Azaña'nın Askerî Reform Yasası ve Primo de Rivera diktatörlüğüne çok yakından bağlı olan kimi subayların işten atılması, pek çok subayın Cumhuriyet'e düşman olmasını teşvik etti. 1936 Temmuz'unda ayaklanma nedeni olarak ileri sürdükleri şeyler, savaş durumu beyannamelerinden anlaşıldığına göre, "Kamu Gücünün tümüyle yok olması" ve Vatan'da düzen ve birliğin korunması ihtiyacıydı. Ve her ne kadar bunu açıkça ifade etmeseler de, bir başka önemli neden, solcu ve Bolşevik uşakları olarak küçümsedikleri ve nefret ettikleri politikacılarla ilgili memnuniyetsizlikleriydi.

General Sanjurjo, darbe ortakları tarafından ayaklanmanın başı olarak atanmıştı ama sürgünde bulunduğu Portekiz'de İspanya'ya gitmek için bindiği hafif uçağın kalkışı sırasında 20 Temmuz'da öldü. Falanjist havacı Juan Antonio Ansaldo, General Mola tarafından onu almak üzere gönderilmişti. İki kişilik entipüften Puss Moth uçağı, kalkıştan he-

men sonra düştü ve Cascais hava meydanı yakınlarında yandı. Ansaldo kazadan yara almadan kurtuldu.

Sanjurjo'nun kazada ölmesi asileri planlarını yeniden gözden geçirmeye zorladı. Dört gün sonra, Mola'nın önerisine uyarak, Burgos'da General Cabanellas'ın başkanlığında *Junta de Defansa Nacional*'i kurdular. Bu asilerin tarafındaki ilk askerî koordinasyon organıydı ve 1 Ekim'de General Franco asker meslektaşları tarafından tek siyasal ve askerî lider seçilene kadar yaz boyunca varlığını sürdürdü.

Bu durum, Sanjurjo'nun ölümüyle Franco'nun Fas garnizonundaki ayrıcalıklı durumunu, onun hakkında en iyi biyografiyi yazan Paul Preston'un "Generalísimo'yu Yaratmak" diye nitelediği zemini hazırlamak için kullanmasıyla meydana geldi.[3] Franco'nun karşı karşıya bulunduğu sorun, Cebelitarık Boğazı'nın, asi subaylarına karşı isyan eden cumhuriyetçi donanmanın kontrolünde olması gerçeği karşısında, Afrika'daki birlikleri Yarımada'ya nasıl geçireceğiydi.

Nitekim Franco, Adolf Hitler ve Benito Mussolini'den yardım istedi. Nazi Almanya'sının liderine ulaşmak için İspanyol Fas'ında yaşayan ve 25 Temmuz'da Führer'le buluşarak ona İspanya'daki olayları ve ayaklanmanın sağcı ve anti-Bolşevik niteliğini anlatan bir Alman işadamını, Johannes Bernhardt'ı kullandı. Hitler davayı desteklemeye karar verdi ve 20 Junkers Ju 52 nakliye uçağı, altı Heinkel 51 savaş uçağı ve 20 uçaksavar top, mühimmat, uçuş ve yer görevlileri göndererek işe başladı. Bunlar 29 Temmuz'da, Cumhuriyet'e karşı askerî ayaklanmanın başlamasından henüz 10 gün geçmişken İspanyol Fas'ına ulaştı.

Tanca'daki konsolosu ve askerî ataşesi kanalıyla Franco'dan sürekli yardım çağrıları alan Mussolini de aynı şeyi yapmaya karar verdi. 28 Temmuz'da 12 *Savoia SA-81* bom-

3 Paul Preston, *Franco, A Biography,* HarperCollins Publishers, Londra, 1993, s. 144-170.

İspanya: Cumhuriyetçi ve Milliyetçi bölgeler.

bardıman uçağından oluşan bir filo ile iki ticaret gemisiyle *Fiat C.R.32* savaş uçakları yolladı. Bu uçakların kullanılması Franco'ya cumhuriyet donanmasının ablukasını aşma, Afrika'dan Endülüs'e asker geçirme ve böylelikle Madrid üzerine yürüme olanağı verdi. 7 Ağustos'a gelindiğinde Franco, Seville'e yerleşmişti. Yalnızca birkaç hafta içinde 13.000'den azla asker Cebelitarık Boğazı'nı geçmişti. Böylece, Paul Preston'un sözcükleriyle, "Mussolini ve Hitler kötü giden bir *coup d'état*'yı, kanlı ve uzun süren bir iç savaşa dönüştürdüler".[4]

Temmuz ayının sonuna gelindiğinde, askerî ayaklanmanın başarı ya da başarısızlığı, İspanya'yı ikiye bölmüştü. Ayaklanma İspanya'nın hemen hemen tüm kuzey ve kuzeybatısında: Galicia, León, Eski Kastilla, Oviedo, Álava, Navarre ve de Aragón'un üç başkentinde; Menorca dışında Kanarya ve Balear Adaları'nda; Cáceres, Cádiz, Seville, Córdoba, Granada ve Huelva şehirleri de dahil Extremadura ve Endülüs'ün geniş kesimlerinde başarılı olmuştu. Cumhuriyetçi bölge, başlıca şehirleri, belli başlı sanayi ve madencilik merkezlerini, Katalonya'yı, Bask Ülkesi ve Austrias'ı, önde gelen şirket ve bankaların genel merkezlerini hâlâ kontrol ediyordu. Başlangıçta Cumhuriyet'in mali avantajı çok barizdi. İspanya Merkez Bankası'nı ve yaklaşık 700 ton olan altın rezervlerini denetim altında bulunduruyor ve Devlet bütçesinin kabaca % 70'i onun bölgesinden geliyordu.[5]

Askerî ayaklanma, temel hedefi olan iktidarı ele geçirmeyi ve Cumhuriyeti devirmeyi başaramamıştı ama hükümet de ayaklanmayı bastıracak durumda değildi. İtalyan ve Alman yardımı isyancılara çabalarını sürdürme olanağı verdi ve hükümet de acilen dış yardım peşine düştü. Bu Nazi ve Faşist

4 Paul Preston, *A Concise History of the Spanish Civil War*, Fontana Press, Londra, 1996, s. 87.

5 Pablo Martin Acená, *El oro de Moscú y el oro de Berlín*, Taurus, Madrid, 2001.

tacizin çözümü demokrasilerde yatıyordu. Bu en azından, cumhuriyetçi otoritelerin *coup d'état*'yı önleyebilmek için gerekli olduğunu düşündükleri bir şeydi.

Fransa başbakanı Léon Blum'a göre, 19 Temmuz'da İspanya'nın yeni atanmış başbakanı José Giral, kendisine bir telgraf çekti: "Tehlikeli bir askerî darbe karşısında hazırlıksız yakalandık. Lütfen bize derhal silah ve uçak gönderin."[6] Blum'un sözcükleriyle Fransız hükümetinin ilk tepkisi, "İspanya Cumhuriyeti'ne malzeme sağlamak üzere, elimizden geldiği kadar, bir yardım planı yürürlüğe koymaktı". Ancak bu mümkün olmadı. Paris'teki İspanya sefaretindeki bir askerî ataşe, isyancıların ajanı, sağcı günlük gazete *Echo de Paris*'e bilgi sızdırdı ve gazete "alınan kararların tüm ayrıntılarını ortaya koyan ve böylelikle özellikle parlamento çevrelerinde oldukça büyük bir rahatsızlığa yol açan şiddetli bir kampanya" başlattı.

Kamuoyu, Büyük Britanya'da olduğu gibi, sol tarafından temsil edilen ve cumhuriyetçi davaya sempati ifade edenlerle, bu planı reddeden siyasal sağ, Katolikler ve yönetimin geniş kesimi arasında bölündü. Sağ basın ve silahlı kuvvetlerde çok köklü olan devrim ve İspanya'daki çatışmanın Fransa'ya sıçrayacağı korkusu, Radikal Parti'deki önde gelen iki bakanı, Savaş Bakanı Edouard Daladier ile Dışişleri Bakanı Yvon Delbos'u geri durmaya ikna etti. Temmuz sonunda haftalık dergi *Candide*, "İspanya İç Savaşı'na Fransa'nın müdahalesi,

6 *Rapport fait au nom de la Commission chargée d'enquêter sur les événements survenus en France du 1933 à 1945*, Imprimeire de l'Assamblée Nationale, 1951, Enrique Moradiellos, *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la guerra civil española*, Península, Barselona, 2001, s. 268-271. Fransa'da, Haziran 1936'da, bir önceki ay yapılan seçimleri Halk Cephesi koalisyonunun kazanmasından sonra Léon Blum başbakan atanmıştı. Hükümet sosyalistler ve Radikal Parti tarfından oluşuyordu. İspanya'da, Şubat 1936 seçimlerinde *Frente Popular*'ın zaferini izleyerek yalnızca sol kanat cumhuriyetçiler hükümette yer aldılar. Bu konuya daha sonra yapılacak göndermeler Blum'un *Rapport*'undan alınmıştır.

Avrupa'da, Moskova'nın heyecanla umut ettiği bir yangının başlangıcı anlamına gelecektir" diye uyarıyordu.[7]

Britanya hükümetine İspanya'daki diplomatik görevlileri kanalıyla aktarılan bilgi de Cumhuriyet'e bir yarar sağlamadı. Onlar, başlangıçtan itibaren cumhuriyetçi davayı savunanları, Bolşevikliğin hizmetindeki komünistler olarak tanımlıyorlardı. 24 Temmuz'da Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden, "dikkatli" olması konusunda Léon Blum'u uyarmıştı. Ve iki gün sonra muhafazakâr başbakan Stanley Baldwin, Eden'e, "ne olursa olsun, Fransa ya da herhangi başka bir ülke ne yaparsa yapsın, Rusların yanında mücadeleye katılmamalıyız" diyordu.

Britanya'da 1931'den beri iktidarda olan Muhafazakârlar, İspanya'ya herhangi bir müdahalenin, Almanya ile aralarındaki yatıştırma (*appeasement*) politikalarını engellemesinden korkuyorlardı ve 25 Temmuz'da Fransız hükümeti, Avrupa'daki başlıca müttefikinin tavsiyesini izledi ve "İspanya'daki iç çatışmaya kesin olarak karışmama" kararını açıkladı.[8]

Bu 1936 yazından beri yürürlükte olan adem-i müdahale politikasının başlamasıydı. Başlarında Blum'un olduğu Fransız otoriteleri, Britanya ile olan hayatî ittifakın sürdürülmesi ve İspanya İç Savaşı'nın uluslararasılaşmasının önlenmesi yoluyla ülkedeki iç bölünmeleri sakinleştirmenin ve kontrol etmenin en iyi yolunun bu olduğuna inanıyorlardı. Her ne kadar bu duruş, Britanya hükümetince derhal kabul edildiyse de, İspanya'daki çatışmanın yaygınlaşması önlenemedi; zira Hitler ve Mussolini, Franco'ya askerî yardım göndermeye zaten başlamışlardı; Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya, hiçbir zaman bu adem-i müdahale politikasına saygı göstermediler. Dolayısıyla Cumhuriyet, meşru bir rejim, Sovyetler Birliği 1936 sonbaharında müdahale edinceye kadar,

7 Enrique Moradiellos, *El reñidero de Europa*, s. 79'da aktarılıyor.

8 *A.g.e.*, s. 87 ve Baldwin'in Eden'e direktifi için s. 81.

başlangıçta yardımsız kalırken, her türlü meşruiyetten yoksun olan asker isyancılar, kendi başlattıkları bir savaşta neredeyse ilk ateşten başlayarak yardım aldılar.

Bu arada, cumhuriyet Devleti sendeliyordu; kamu düzeni bozulmuş ve radikal, yıkıcı devrim, isyancıların başarısız olduğu şehirlere bir volkanın lavları gibi yayılmaya başlamıştı. İsyancılar, başarılı oldukları her yerde, siyasal ve ideolojik düşmanlarını silip süpüren bir terör sistemi kuruyorlardı.

Kural yok, hükümet yok

Askerî ayaklanma ve devrimci karşı koymadan oluşan bu iki katlı süreç içinde İspanya'nın her yerinde yaygın bir şekilde kan akmaya başladı. Başlarında General Emilio Mola'nın bulunduğu asker isyancılar, önceki aylarda darbe planlarını yaparken bunun işaretlerini vermeye başlamışlardı. "Güçlü ve iyi örgütlenmiş olan düşmanı, mümkün olan en kısa sürede devirmek için eylemin olağanüstü şiddetli olacağını akıldan çıkarmayınız," diyordu Mola, 25 Mayıs'ta "*El Director*" unvanıyla imzaladığı 1 numaralı Gizli Talimatı'nda. "Doğal olarak, *Movimiento*'ya sempati duymayan siyasal partilerin, şirketlerin ya da sendikaların bütün liderleri hapsedilecektir," diye ekliyor ve bunların, "her türlü kalkışma ve grev hareketini boğmak üzere ibret olacak şekilde" haklarından gelineceğini söylüyordu. Eğer bir direniş olursa, ki bu muhtemel görünüyordu, ayaklanma İspanya'yı anarşiden kurtarmak için bir fetih savaşıyla sonuçlanacaktı.[9]

Ayaklanmadaki başarı ve başarısızlıklar kısa sürede asilere mücadelenin güç, uzun olacağını ve değişik cephelerde savaşılacağını gösterdi. Fetihlerine egemen olan önceden

9 "Direktör" olarak General Mola tarafından imzalanan "gizli talimatlar", Madrid'deki Askerî Tarih Hizmetleri'nde saklanan, "Ulusal Ayaklanma'nın hazırlanması ve yürütülmesine ilişkin Yarbay Emilio Fernández Cordón tarafından sağlanan belgelerin kopyası" (75 sayfa) içinde yeniden basılmıştır.

düşünülmüş, hesaplanmış terör havası bu nedenle ilk günden başladı. Bu açıdan Franco'nun elinin altında, Fas protektorasının gaddarlıklarıyla ünlü askerî güçleri vardı. Mola, Navarre ve Álava'dan birkaç bin Carlist'in desteğine sahipti ve bunlarla Navarre ve Zaragoza'da, Ebro Nehri kıyılarında binlerce cumhuriyetçi, sosyalist ve anarşisti terörize ediyordu.[10] Seville, Córdoba, Cáceres ve León gibi diğer şehirlerde asker ve polis güçleri, o andan itibaren kendilerini temizlik ve Cumhuriyet'in yıkıntıları üzerine yeni bir İspanya kurma misyonuna kaptırmış sağcı ve Falanjistlerin heyecanlı desteğine sahipti.

Böylece bir kitlesel tutuklama, direnişi kırmak için seçici zulüm, sistemli işkence ve terör dönemi başladı. Belediye başkanları, sivil valiler, yerel temsilciler sendika ve *Frente Popular* liderleri buna maruz kalan ilk kişiler oluyordu. Kanuna saygının yerini, silahların dili ve diyalektiği, insan haklarının reddi ve şiddetin kutsanması almıştı. Şimdi, siyasetin yalnızca askerî terimlerle değerlendirildiği bu topyekûn savaş senaryosu yürürlüğe girince kişiler ya dost ya da düşmandı.

Öldürmeler, en fazla direnişin olduğu, Cumhuriyet sırasında toplumsal çatışmaların ve sol örgütlerin daha fazla varlık gösterdiği yerlerde yaygındı ve hızlı ve aman vermeyen hesaplaşmalar yapılıyordu. 1936 Temmuz'unun son günleriyle Ağustos ve Eylül ayları, başından beri asilerin kontro-

10 Resmen *Comunión Tradicionalista* olarak bilinen ve paramiliter kolu (*requetés*) da olan Carlist'ler, kökeni 1830'larda, Fernando'nun kız kardeşi Isabel'le anlaşmazlık içinde olan VII. Fernando'nun kardeşi *Infante* Carlos, ve İspanya'da 1931 yılına kadar hüküm süren Bourbon hanedanı etrafında dönen siyasal ve toplumsal bir hareketin mirasçısı monarşistlerdi. İkinci Cumhuriyet sırasında, her ne kadar nüfuzları Álava ve Navarre'nin geleneksel merkezleriyle sınırlı kalmış olsa da, pozisyonları radikalleşti. Cumhuriyet ve iç savaş sırasındaki doktrin ve uygulamaları Martin Blinkhorn'un, *Carlism and Crisis in Spain 1931-1939*, Cambridge University Press, Cambridge, 1975 adlı kitabında çok iyi bir şekilde analiz edilir.

lü altında olan bölgelerde en fazla ölümlerin olduğu zamanlardı: savaş sırasındaki toplam zayiatın % 50'si ile % 70'i bu kısa dönemde yoğunlaşmıştı ki bu da olup bitenin yalnızca savaş sırasındaki baskı olmadığını, aksine acil bir yok etme "ameliyatı" olduğunu göstermektedir. Navarre ve Zaragoza'da 3.000'e yakın ölümün % 90'ından fazlası 1936'da meydana geldi. Ama Córdoba, Granada, Seville, Badajoz ve Huelva'daki oranlar da, Zaragoza ile birlikte o yaz terörünün en fazla ölüme tanık olduğu vilayetlerde çok benzerdi.

Kurbanlar, siyasal ve sendikal örgüt binalarında ele geçirilen belgelerde görünen "tanınmış solcular", "şanlı Ulusal Harekete karşı gelenler", komşuları tarafından suçlanan ya da dinsiz davranışlarıyla nitelenenler, sokaklarda ya da evlerinde tutuklanıyordu. Zindanlara ya da ilk günlerde zindan olarak hazırlanan çok sayıda binaya kapatılıyor; gece, şafaktan önce kurşuna dizilmek üzere götürülüyordu. Cesetlerin kaldırılması için kimi zaman yargıçlar ortaya çıkıyordu ama o ilk günlerde, askerî mahkemelerin kurulmasından önce, kurbanlar genellikle vuruldukları yerlerde, mezarlık duvarlarının önünde, yol kenarındaki çukurlarda, nehir kıyılarında ve kullanılmayan kuyu ve maden çukurlarında çoğu kez gömülmeden bırakılıyordu.

Bu terörün neden olduğu öldürme tufanı her türlü anormalliğe yol açtı. Binlerce insan hiç kaydedilmezken, diğer pek çokları, kimlikleri saptanmadan yalnızca "erkek" ya da "kadın" olarak görünüyordu ve bu durum, Franco'nun ölümünden yıllar sonra ailelerinin ve çocuklarının o insanların kalıntılarını bulmalarını hâlâ engellemektedir. Ölenlerin hepsi mezarlıklara gömülmüyordu; Logroño yakınındaki Lardero, Teruel yakınındaki Pozos de Caudé ve Granada'dan birkaç kilometre uzaklıktaki, Federico García Lorca'nın ölümü karşıladığı Viznar gibi yerlerde geniş kitle mezarları kazılmıştı.

Ayaklanmanın başarısız olduğu şehirlerde, Cumhuriyet'e karşı isyan eden subaylara acımasız davranıldı. Bunlar, İspanya'nın şehirlerinde ve kırsalında yaygınlaşan şiddet ve kanın ana failleri sayılıyordu. Barselona garnizonunda ayaklanmaya katılan 100 kadar komutan ve subay, Ağustos ortalarıyla 1937 Şubat'ı arasında kurşuna dizildi. Yenilgilerinden sonra hapishanedeki cezalandırılmamış subaylara karşı eylemler Madrid'deki bütün *saca*'larda ("kaldırma") ve özellikle de 1936 Kasım'ındaki kitlesel *saca*'da olağanüstü vahşet düzeyine ulaştı; ordu mensupları kurşuna dizilmek üzere bir bir toplandı. Bu senaryo Menorca, Almeria, Málaga, Albacete, Guadalajara, Lérida, San Sebastián ve ayaklanmanın başarısız olduğu diğer şehirlerde tekrarlandı.

Bütün bu subaylar "tescilli" Faşist sayılıyordu ve "tescilli" Faşistler de, anarko-sendikalist gazete *Solidaridad Obrera*'nın 1 Ağustos 1936'da ilan ettiği gibi öldürülmeliydi. Askerler ve özellikle de ruhban, 1936 yazında, ayaklanmanın yenilgisinin devrime yol açtığı her yerde, şiddetli tasfiyelerin başlıca hedefiydi. Ayrıca, bu yıldırma siyaseti, o ilk haftalarda, muhafazakâr politikacılar, toprak sahipleri, küçük arazi sahipleri, çiftçiler, orta sınıflar, dükkân sahipleri ve Katolikleri de içeriyordu. Bu öldürmelerin pek çoğunun arkasında silahlı milis, sol parti ve sendika militanları ve devrimin ateşi içinde kurulan çok sayıda fabrika, bölge ya da köy komiteleri yer alıyordu.

Temmuz 1936 *coup d'état*'sından sonra cumhuriyetçi İspanya'da geri kalan, güçlerin erime potasıydı. İspanya'nın büyük şehirlerinde ve kırsal alanın geniş kesimlerinde, sahipsiz kalmış büyük çiftliklerde ve kimsenin sorumlu olmadığı yüzlerce küçük kasabada oluşmuş iktidar boşluğunu doldurmaya çalışan, kontrol edilmesi güç silahlı güçlerin erime potasıydı. Devlet, eğer bir zamanlar vardıysa, Madrid dışında artık mevcut değildi. Şimdi hiçbir zaman iktidara

sahip olmamış komitelerin zamanıydı ve José Giral'ın Madrid'deki hükümetinden kopuk olan bunlar anarşistler tarafından "silahlanmış halk" olarak tanımlanıyordu.

Başlangıçta, kontrolü engelleyen ve anarşiye prim veren pek çok kişi ve koşul vardı. Devletin çöküşünden, yönetimin dağılmasından ve onlara sahip olmayı isteyenlere silahların dağıtılmasından sonra bir militan eşitlikçilik, binyılcılık; pek çok tanığın gözünde, fabrikaları ve arazileri kolektifleştirecek (*collectivise*), ücretlerin kaldırılmasıyla insanların uzun süredir hayalini kurduğu dünya cennetinin yaratılmasını sağlayacak bir "sürekli devrim" dalgası ortaya çıktı. Örneğin bu, ilk kez İngilizce olarak 1938'de yayınlanan George Orwell'in *Homage to Catalonia*'sında (*Katalonya'ya Selam*) aktarılan bir hayaldi.

Kısa süre önce Barselona'ya gelmiş olan George Orwell'e göre, şehrin bu dış yönü ona "şaşırtıcı ve karşı konulamaz" gibi görünmüştü: "işçi sınıfının iktidarda olduğu bir şehirde ilk kez bulunuyordum." Binalar kırmızı ve siyah bayraklarla süslenmişti; kiliseler yağmalanmıştı; dükkânlar ve kafeler kolektifleştirilmişti. Görünüşe göre, "varlıklı sınıflar yok olmuştu": kravat takan ya da şapka giyen "iyi giyimli" insanlardan eser yoktu. Orta sınıf kıyafetlerinin yerini tulumlar ya da "kaba işçi sınıfı giysileri" almıştı.[11]

"Barselona"nın manzarası'ndaki değişiklikler, 1943 yılında, kazanan sınıfın bakış açısından devrim ve terör hakkında yazan Francisco Lacruz üzerinde de iz bırakmıştı: "Çalışkan burjuvazinin, çalışkan, disiplinli ve hoş bir hayat için olağanüstü donanımlı bir nüfusun çabalarıyla bu şehirde yaratılmış her şey, sefil ve zalim bir hale gelmişti. En hain ve kinci duygularla kışkırtılmış proleter bir kalabalık, terör felaketine uğramış kitlelerin hayatı üzerine kendi plep gö-

11 George Orwell, *Homage to Catalonia*, Secker and Warburg, Londra, 1938, s. 4-5 [*Katalonya'ya Selam*, çev. Jülide Ergüder, BGST Yayınları, Istanbul, 2011].

CNT-FAI, 19 Temmuz 1936. Silaha sarılmış halk.

rüşlerini empoze etmişti." Güzel, ince ve zarif olan her şey "amansız bir öfkeyle" yasaklanmıştı. Takım elbise giymek, güzelce tıraş olmak ya da parfüm sürmek, "kişinin kendisini "faşist" olarak ifşa etmesine ve böylelikle kendisini ölüme mahkûm etmesine eşdeğer sayılmıştı".

Kadınlar, şapka, şık giysiler, mücevher, "zarif ayakkabı"lardan uzak durmak, "alt toplumsal sınıflardan belirli kadınların standart elbiselerini" giymek zorundaydı. Kendi payına erkekler, "işten henüz çıkmış işçiler gibi görünmeye çaba gösteriyordu". İnsanlar kısa kollularla, "ellerindeki en eski giysilerle ya da kasten hırpani kılıklarla" dolaşıyorlardı. O sırada Barselona böyleydi; "terli, pejmürde kılıklı, yıkanmamış" güruhu "Moskova'nın ahalisiné benziyordu".[12]

Bu abartılar, iç savaşta kazanan tarafın propaganda ve tasavvurunun tipik abartıları olsa da, başlangıcından beri,

12 Francisco Lacruz, *El Alzamiento, la revolución y el terror en Barselona,* Librería Arysel, Barselona, 1943, s. 129.

1936 yazının devrimci dalgasının, beraberinde bir terör dalgası getirdiği gerçeği saklıdır. Giyim ve davranışlardaki her türlü toplumsal farklılık sembolünü yok edebilmek için siyaset ve sınıf düşmanları, askerler, ruhban, muhafazakâr mülk sahipleri ve işçiler, büyük ve küçük arazi sahipleri, *caciques* ve de kibar tabakanın ayak altında çiğnenmesi gerekiyordu. Ve fabrikaların ve arazilerin kolektifleştirilmesinin sağlanabilmesi için bunların, kaçmış, öldürülmüş ya da hapiste olan sahiplerinin varlıklarına el konulması zorunluydu: bu, Barselona, Madrid ve Valencia'nın sanayilerinde, Aragón, Jaén ve Ciudad Real'in çiftlik arazilerinde değişik şiddette tekrarlanan bir süreçti.

Ancak, herhangi bir inşadan önce, "toplumsal hastalık" ve onun temel nedenleri söküp atılmalıydı. Anarko-sendikalist liderler ve militanlar, ama ayrıca pek çok sosyalist ve UGT üyesi için devrim bu anlama geliyordu: iktidar sembollerinin radikal bir şekilde ortadan kaldırılması; mevcut düzenin yıkılması; sınıfsız, partisiz, Devletsiz bir toplumdan söz eden saldırgan bir söylemin yayılması. Bütün bu atmosfer, örneğin, Lérida ya da Málaga'da olduğu gibi, 1936 yazında kendilerini karşı-devrimin ezilmesine adayan "Halk Sağlığı Komiteleri"nde yansımasını bulan, Jacobin'lere, 19. yüzyılın, ya da Rusya'nın devrimcilerine geri dönüştü.

Bütün bu güç temsilcilerinin radikal bir şekilde ortadan kaldırılması, hesaplaşmalar yapan, sınıf nefretini besleyen ya da intikam alan "kısa yoldan adaleti yerine getiren", *paseo* ile sağlanıyordu. Bu yöntemlerin, Kasım 1936 ile Mayıs 1937 arasında cumhuriyet hükümetinin Adalet Bakanı anarşist Juan García Oliver tarafından bize bırakılmış tasviri, meseleyi açıkça ortaya koyar: "Askerî ayaklanma, her türlü toplumsal sınırlamanın yok olması anlamına geldiği ve geleneksel olarak toplumsal düzeni koruyan sınıflar tarafından yürütüldüğü için, hukuki dengeyi yeniden kurabilme girişim-

leri, adalet ruhunun en eski ve en saf kökenine, halka dönmeyi getirdi: *vox populi, suprema lex* (halkın sesi, en yüce hukuktur). Ve bu anormallik devam ederken halk kendi hukuk ve yöntemini, *paseo*'yu yarattı ve uyguladı."[13]

1936 yazında egemen halk adına devrimci fırtınanın dizginlerini koyuverdiği terörün sonuçları hapishanelere saldırılar, *paseo*'lar ve *saca*'lardı. Bütün o yaz boyunca, askerlerin, soyluların ve toprak sahiplerinin başlattığı ve hizmet ettiği öteki "öfkeli" terörde olduğu gibi, hukuk yolları gereksiz görülüyordu. *Paseo* daha kısa bir yoldu. Ve asker isyancıların kontrol ettiği bölgede olduğu gibi, cumhuriyetçilerin bölgesindeki şiddet de, özellikle Milliyetçi askerlerin başkenti ilk kuşatması sırasında, 1936 Kasım'ında birkaç bin insanın öldürüldüğü Madrid dışında, Ağustos ve Eylül aylarında yoğunlaştı.[14]

Herkes kan dökülmesini görmek istemiyordu ve başlangıçtan itibaren, cumhuriyetçi, sosyalist ve anarşist liderlerden, öteki taraftaki otoriteler ve Katolik Kilisesi hiyerarşisinde pek nadir olarak rastlanan, katliamlara karşı sesler yükseltilmeye başlandı. Bununla birlikte, ayaklanmanın yenilgisi, geçmişin boyunduruğundan tam bir kurtuluşu geti-

13 Juan García Oliver, *El eco de los pasos*, Ruedo Ibérico, Madrid, 1978, s. 347. Hükümetlerin ve Devletlerin radikal eleştiricileri, siyasette karışmazlık ilkesinin ve siyaset karşıtlığının geleneksel savunucuları anarşistler, sosyalist Francisco Largo Caballero başkanlığındaki hükümette altı ay süreyle dört bakanlık kabul ettiler; bu dünya tarihinde benzeri görülmemiş bir olaydı. *Paseo* (yürüyüş), askerî ayaklanmayı takiben İspanya'yı ayıran iki bölgede, özellikle 1936 yılında, binlerce insanın öldürülmesini tanımlamak için kullanılan bir örtmeceydi. *Dar el paseo* (yürüyüşe çıkmak) kurbanı yakalamak, öldürmek ve bir çukura, kuyuya, maden çukuruna ya da ortak bir mezara atmak anlamına geliyordu.

14 '*Saca*' (kaldırma): iç savaş sırasında hapishanelerden tutukluları kaldırarak, genellikle gece, kırsalda öldürme operasyonlarını ifade etmek için kullanılan bir terimdi. Her iki cephe gerisinde de *saca*'lar vardı ama bunların pek çoğu 1936 Kasım'ında Madrid zindanlarında meydana geldi. On binlerce subay ve sağcı buradan "kaldırılarak", öldürülmek üzere Paracuellos del Jarama'ya götürüldüler.

ren prangaları kopardı ve uzun süredir beklenen devrimi ve en radikal propaganda ve söylemde en favori tema olan zenginler ve sömürücü patronlar hakkındaki son hükmü serbest bıraktı. Herhangi bir kural ya da yönetim, halkın yasalara uymasını zorlayan her hangi bir mekanizma olmaksızın, "adalete olan susamışlık", intikam ve sınıf nefreti, eski düzeni silip süpürmek için kasıp kavuran bir güçle yaygınlaştı.

Ordudaki isyancıların ve Falanjistlerin öfkesi, özellikle cumhuriyet otoritelerini ve 1936 Şubat'ında seçilmiş olan *Frente Popular* koalisyonunun milletvekillerini hedef aldı. 22 Ağustos 1938 tarihinde, *Congreso de los Diputados* sekretaryası tarafından yayınlanan bir rapor, 40 milletvekilinin öldürüldüğünü ve 12'sinin de ya hapiste, ya da "isyancıların bölgesinde" "kayıp olduğunu" bildiriyordu.

Öldürülenlerin 21'i sosyalist, 2'si komünist ve geri kalanlar da cumhuriyetçiydi; 18'i Endülüs vilayetlerinden, 5'i de, solcu ve milliyetçi politikacıların haritadan silindiği Galicia'dandı. Bunlardan birisi, *Partido Galleguista*'nın editörü, Santiago de Compostela'nın Belediye Başkanı ve 1936 yılında La Coruña Vilayet Yönetimi'nin Başkan Yardımcısı'ydı. *Congreso de los Diputados*'a özerklik statüsünü sunan komisyonun bir üyesiydi. Cesedi o yılın 19 Ağustos'unda bir çukurda bulundu.

Her ne kadar tarihi kesin olarak bilinmese de, güçlü göstergeler, faşist askerî terörün en unutulmaz kurbanı şair Federico García Lorca'nın da bir gün önce öldürülmüş olması gerektiğini düşündürmektedir. Granada'da ayaklanmanın başarılı olmasından sonra García Lorca, orada farkına varılmayacağına inanarak Falanjist şair Luis Rosales'in evine sığınmıştı. Ancak 16 Ağustos'ta, Granada'da iyi tanınan, sağcı CEDA'nın eski milletvekili Manuel Fernánadez-Montesinos tarafından oradan çıkarıldı. Aynı sabah kayınbiraderi, Manuel Fernánadez-Montesinos ve şairin kız kardeşi Conc-

ha ile evli olan Granada'nın cumhuriyetçi eski belediye başkanı öldürüldü.

Ian Gibson'un olaylara ilişkin anlatısına göre, Ruiz Alonso, Calle Angulo'da Rosales'lerin evine uğradığında; "Endülüs'ün genç üst sınıfları arasında görülen tipik bir çenesi düşük, erkek şovenist ve tanınmış arazi sahibi Juan Luis Trescastro ve Granada parti sekreteri Luis García Alix", iki CEDA'lı meslektaşı, kendisine eşlik ediyordu. García Lorca'yı, ayaklanmanın başından beri Granada'da "*rojo*"lardan temizleyen Binbaşı José Valdés Guzmán' komutası altındaki Sivil Vilayet binasına götürdüler.[15]

García Lorca, bir öğretmen ve iki anarşist *banderillero* (boğa güreşçilerinin yardımcısı) ile birlikte öldürüldü ve Granada'dan birkaç kilometre uzaklıktaki Viznar civarında, Faşist "Kara Manga" gönüllülerince öldürülmeden önce taş ustaları ve "kızıllar"ca kazılmış olan kitle mezarında gömüldüler. Onu öldürenlerden birisi, "ibneler"den bıktığını ve daha sonra Granada'nın her yerinde "García Lorca'nın kıçına iki mermi sıktığını" söyleyip dolaşan, "erkek şovenist" ve "çenesi düşük" Juan Luis Trescastro'du. Şairin defin ruhsatında, Milliyetçi bölgede ölüm nedenini saptırmak için kullanılan pek çok örtmeceden birisi kullanıldı: "savaş saldırılarının yol açtığı yaralardan."

Cumhuriyetçi bölgede öldürülen en büyük isim, savaş sırasında çoktan başlayan ama savaş sonrası yıllarda daha da artan, yüzlerce sokağa, alana ve okula olduğu kadar yeni binalara adı verilen Haçlı Seferi'nin martiri José Antonio Pri-

15 Ian Gibson, *Federico García Lorca: A Life*, Faber and Faber, Londra, 1989. Ian Gibson, başka bir yerde, García Lorca'nın şöhreti karşısında, Binbaşı Valdés'in, Endülüs'deki asilerin lideri General Gonzalo Queipo de Llano'ya şair hakkında ne yapılacağını sorduğunu ileri sürer. Öyle görünüyor ki, ona şimdi ünlü olmuş bir ifade ile, "ona kahve verin, pek çok kahve verin" şeklinde cevap vermiş olmalıdır: *Queipo de Llano. Sevilla, verano de 1936*,Grijalbo, Barselona, 1986, s. 106.

mo de Rivera'ydı; kilise duvarları "José Antonio Primo de Rivera, *Presente!*" kitabelerini taşıyordu.

García Lorca'dan beş yıl sonra 1903'te doğan Primo de Rivera, diktatör Miguel Primo de Rivera'nın oğluydu. 1933 yılında Adolf Hitler'in iktidara gelişinden sonra, faşizmle ilgilendi ve geleneksel sağın siyasal ve parasal desteğini garantiledikten sonra, retoriğinde şiddete en fazla yer veren, bunu 1930'lar İspanya'sının elektrikli atmosferinde sokaklarda uygulayan partiyi, *Falange Española*'yı kurdu.

1936 Şubat seçimlerinde Cádiz vilayetinden aday oldu ama seçilemedi. Bir ay sonra üç Falanjist, bir hukuk profesörü ve sosyalist milletvekili olan Luis Jiménez de Asúa'yı öldürmeye çalıştı. Başarısız oldular ama korumasını öldürdüler. 14 Mart'ta José Antonio Primo de Rivera ve diğer önde gelen Falanjistler tutuklandılar ve parti yeraltına geçti.

5 Haziran'da kardeşi Miguel'le birlikte, muhtemelen olası bir kaçma girişimini önlemek ve o sıralar Falanjist sokak şiddetinin ana sahnesi olan başkentten uzaklaştırmak amacıyla Alicante'deki bir hapishaneye nakledildiler. Alicante'deki askerî ayaklanma başarısız oldu ve 18 Kasım'da bir Halk Mahkemesi onu ölüme mahkûm etti. 20 Kasım 1936'nın şafağında hapishanede kurşuna dizildi.[16]

İspanya İç Savaşı, tarihe ve belleklere, yarattığı korkunç şiddet ve rakiplerin insanlıktan çıkışıyla geçmiştir. Son yıllarda yapılan özenli araştırmalar, savaş sırasındaki şiddet

16 Bu, Franco tarafından zekice icat edilen Falanjist martir efsanesinin başlangıcına işaret eder. Diktatörlük süresince, öldürülüşünün yıldönümünde José Antonio, kutsal anma ayinleriyle anılmıştır; kader ya da ilaç, Franco'nun da 20 Kasım'da (1975) ölmesini sağlamıştır. İç savaştan sonra José Antonio Primo de Rivera'nın cesedi Alicante'den alınarak El Escorial manastırına taşınmış orada 20 yıl kalmış, bir krala verilen onur bahşedilerek ince bir şekilde İspanya'nın imparatorluk geçmişiyle bağlantısı kurulmuştur. *Valle de los Caídos* (Ölüler Vadisi), Franco'nun onu "Tanrı ve Vatan için ölenler adına muhteşem bir mabet" olarak tasarlamasından 20 yıl sonra, 1 Nisan 1959'da açıldığında, José Antonio'nun cesedi, Franco'nun cesedinin yanında dinlenmek üzere oraya nakledilmiştir.

nedeniyle, isyancıların kontrol ettiği bölgede hemen hemen 100.000 ve cumhuriyetçilerin bölgesinde aşağı yukarı 60.000'den daha az olmak üzere en az 150.000 ölüm meydana geldiğini ortaya koymaktadır.[17]

Askerî ayaklanmayı izleyen iki yaz ayında bu terör, cumhuriyetçilerin bölgesinde siyasal örgütlenmelerin ve devlet aygıtının, asilerin bölgesinde ise ordunun sınırlarını çok aştı. Askerî darbenin neden olduğu boşlukta yer kapıp düzen kurmak için yeni güçler ortaya çıktı. Falanjist bölükler ya da devrimci komiteler gibi az çok özerk güçler, o zamana kadar Devlet tarafından yürütülen ceza ve adalet alanında faaliyet gösterirlerken, aynı zamanda da o sırada herhangi türden bir kontrol ya da otoritenin denetimi altında olmayan mekanizmalar yarattılar.

"Öfkeli" terörden "yasal" teröre

Yine de 1936 Kasım'ından itibaren işler değişmeye başladı. Madrid'e yönelik başarısız milliyetçi saldırıyı izleyerek, aksine yapılan propagandalara rağmen, aslında hiç kimse savaşın kısa ömürlü bir şey olacağını düşünmüyordu. Cepheler tespit edildi, belirleyici bir muharebenin haftalarca devam ettiği Madrid dışında, herhangi bir saldırı, pozisyonların güçlendirilmesi ya da askerî önemi düşük olan olaylar küçük kazançlarla sonuçlanıyordu. Eylül 1936 sonunda Tole-

17 Altmış yıl sonra ölümü hakkındaki her şeyin ilk anlatılarından birisi, Santos Juliá (koordinatör) Julián Casanova, Josep María Solé i Sabaté, Joan Villarroya ve Francisco Moreno, *Víctimas de la guerra civil*, Temas de Hoy, Madrid, 1999'da bulunabilir. O zamandan bu yana, hem savaş sırasında hem de savaştan sonra Franco zulmü üzerine pek zengin çalışmalar olmuştur. Bunlardan en iddialı ve en tüketici olanı analiz, Paul Preston'un yakınlarda yayınlanan *El holocausto español. Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Debate, Barselona, 2011 (İngilizce baskısı: *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth Century Spain*,Harper Collins, Londra; W. W. Norton, New York, 2012).

do'ya girilmesiyle, Şubat 1937 başlarında Málaga'nın ele geçirilmesi arasında Franco'nun askerleri tek bir zafer kazanamazken, Cumhuriyet'e hâlâ sadık çeşitli güçler onları henüz durdurabiliyordu. O dört uzun ay boyunca, paramiliter ya da "kontrolsüz" gruplar fiilen sahneden çekildi ve milisler ordunun disiplinine kesin olarak uydular. Bunun cumhuriyetçilerin bölgesinde gerçekleşmesi, bariz bir şekilde asilerin bölgesinde gerçekleşmesinden daha uzun zaman aldı.

Gücün bir elde toplanması, her şeyin yüksek komutayı General Franco'nun alacağına işaret ettiği asilerin tarafında bile kolay bir şey değildi. Ancak, her iki tarafta da terörün "yukarıdan" kontrol edildiğinin açık kanıtları vardı: *saca* ve *paseo*'lardan kaynaklanan öldürmeler bir hayli azaldı. Atmosfer gibi, terör de soğudu ve mahkemelerin dağıttığı bir "yasal" şiddet evresi başladı.

Düşman hâlâ oradaydı, öldürülecek pek çok kişi vardı, ancak savaşı öne alma ve herkesin evinde gücü ve disiplini tek elde toplama ihtiyacı aşırılıkları frenledi. Cumhuriyetçiler tarafında hükümet ile siyasal ve sendikal örgütler öldürmeleri durdurmayı hemen tümüyle başardılar; Milliyetçilerin tarafında ise şiddeti azaltma eğilimi daha ağır gelişti ve ne zaman bir şehri ele geçirdilerse, kitlesel öldürmelere yol açan "öfkeli" terör geri geliyordu.

Cumhuriyetçilerin bölgesinde kontrolü yeniden kurmak biraz zaman aldı. O zamanlar "halk adaleti" denilen ilk kararnameler 23 ve 25 Ağustos'ta, Madrid'deki Modelo hapishanesinde önde gelen sağcı ve siyasetçilerin öldürülmesinden hemen sonra yayınlandı.[18] Bu kararnameler, "isyan ve

18 22'yi 23 Ağustos'a bağlayan gece, bir grup milis, Modelo hapishanesine doldurulmuş yaklaşık iki bin tutuklu arasından birkaç kişiyi seçti. Aynı yerde birkaç subayı, sağcıyı ve politikacıyı öldürdü. Bunlar arasında Falanjist Fernando Primo de Rivera ve Julio Ruiz de Alda; *Partido Nacionalista*'nın kurucusu José Albiñana, 1934-35 yıllarının cumhuriyetçi hükümetlerinden bazı bakanlar ve 72 yaşındaki siyaset uzmanı ve 20. yüzyılın ilk üçte birinde İspanya'da

fesat suçu işleyenlerle, Devlet güvenliğine karşı işlenen suçları yargılamak" amacıyla özel mahkemelerin kurulmasına yol açtı. Bu mahkemeler, "*de jure* yargıçlar olarak görev yapacak hukuk görevlileri ile davanın gerçekleri üzerine karar verecek on dört jüri üyesinden" oluşuyordu. Cumhuriyet'in bu "acil adaleti", "kestirme hüküm" ve cumhuriyet hükümetinin 9 Ocak 1939'a kadar kendi bölgesinde ilan etmediği "sıkıyönetimin hukuku"na başvurmaya gerek kalmadan, askerî usullerin bazı unsurlarını içeriyordu.[19]

24 ve 28 Ağustos'ta Generalitat (Katalan bölgesel yönetimi) çok benzer kararnameler yayınlayarak, "faşizmin ezilmesi için halk jürileri" kurdu. Ve bu yalnızca Madrid ya da Barselona'nın bir özelliği değildi: halk mahkemeleri çok geçmeden cumhuriyetçi bölgenin neredeyse bütün vilayetlerinde kurulacaktı. Bu, "anormallikten", García Oliver'in yazdığı gibi, "halkın, kendi hukuk ve yöntemini yaratıp uyguladığı" bir değişime, bir başka deyişle, *paseo*'dan "normalliğe" geçişe işaret ediyor ya da öyle görünüyordu ki, bu evrede "şüpheli unsurlar halk mahkemelerine havale edilecek, tarafsızca yargılanacak, suçlu olanlara ceza dağıtılacak, suçsuz olanlar ise derhal salıverilecekti".[20]

Nihayet 1937 başından itibaren, her ne kadar pek çok vilayette bir önceki yılın sonlarında gerileme eğilimi başlamış olsa da, "öfkeli" terörün yerini "yasal" şiddet alacaktı. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Bir kere, 4 Eylül 1936'da Largo Caballero'nun, sosyalistler, komünistler ve 4 Ka-

reformculuğun şampiyonu Melquíades Álvareades de vardı. Hâlâ Cumhurbaşkanı olan Manuel Azaña, "bu iyi tanınmış kişilerin" öldürülmesinden duyduğu "dehşet, üzüntü ve perişanlığı" bir yıl sonra hatırlıyordu: *El cuaderno de la Pobleta*, 1937'de basıldı; Manuel Azaña, *Memorias políticas y de guerra*, Crítica, Barselona, 1981, Cilt II, s. 282-282'de bulunabilir.

19 'Halkın adaletinin karmaşık yapısı'yla ilgili olarak bkz. Glicerio Sánchez Recio, *Justicia y guerra en españa: Los tribunales Populares (1936-1939)*, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert', Alicante, 1991.

20 Juan García Oliver, *El eco de los pasos*, s. 347.

sım'dan itibaren de anarşistlerle birlikte hükümete girmesi, bütün bu örgütlerin, sorumluluk ve disiplini savunmasını gerektiriyordu. Bu değişikliği, halk mahkemelerini güçlendiren ve "Faşist tutuklular" için ensesinden vurulmak yerine "çalışma kampları" kuran, Garcia Oliver'den, bir "anarşist eylemci" olgusundan, daha iyi hiçbir şey göstermez. İkinci olarak, ayaklanmanın yenilgisinin bir sonucu olarak, devrimci ve anti-faşist komitelerin pek çoğu yerini *Frente Popular*'ın çeşitli siyasal örgütleri arasındaki anlaşmalarla kurulan beledî konseylere bırakmıştı. Ve son olarak, cephe gerisindeki ve cephedeki silahlı gruplar ve milisler o zamana kadar askerileşmiş ve Cumhuriyet'in yeni ordusu içinde yerini almıştı. Daha güçlü ve daha disiplinli siyasal ve askerî yetkilerle ve savaşın sahnenin merkezine oturmasıyla devrimci fırtına geçti ve *saca*'ların ve *paseo*'ların terörü durduruldu.

Halk mahkemelerinden geçenler için ileri sürülen temel suçlama askerî isyandı. Suçlananlar ordu personeli ve güvenlik güçlerinin mensupları, özellikle de Sivil Muhafızlar; ayaklanmayı desteklemek için silaha sarılan yurttaşlar; sağcılar ya da Katolik ve monarşist örgütlerin üyeleriydi. Değişik vilayetlerde halk mahkemeleri tarafından ölüm cezasına çarptırılanların profili, her ne kadar aralarında pek çoğu ilk birkaç ayda öldürülmüş olan ruhbanın bulunmamasına rağmen, *saca*'ların ve *paseo*'ların kurbanlarına çok benzerdi. 1936 Eylül'ü ile 1937 Mayıs'ı arasında Cumhuriyetçi bölgede birkaç bin insan halk mahkemelerinde yargılandı; ve bu suçlardan yargılananların çoğu hakkında hüküm verildi. Barselona'da yargılanan 427 kişinin 97'si; ve Madrid'de yargılanan 566 kişinin 45'i idam edildi. Valencia vilayetindeki mahkeme daha da acımasızdı, suçlanan 89 kişinin % 43.82'si ölüme mahkûm edildiyse de sonunda yalnızca 23 kişi idam edildi.

Öteki bölgede her şey, 1936 Ekim'inden itibaren Franco'nun en yüksek otoriteyi temsil ettiği ordunun kontrolü altında görünüyordu. Bununla birlikte belgelere dayanan kanıtlar cephe gerisine hâkim olan adaletin askerî adalet olmadığını göstermektedir. 1936'nın sonları ile 1937'nin başlarında çok az sayıda kurban sıkıyönetim ya da askerî mahkemelere çıkma fırsatı bulmuştu. Savaş başlayalı bir yıl olduğu halde silahlı sivil grupların yürüttüğü *saca*'ların ve *paseo*'ların egemenliği hâlâ devam ediyordu. "Yasal" terör evresinin ortaya çıkması, cumhuriyetçi bölgede olduğundan çok daha uzun zaman aldı ve ancak 1937 sonbaharından itibaren "öfkeli" terörün yerini almayı başarabildi.

Zaragoza şehrinde 1937'de kaydedilen korkunç ölümlerin 186 kurbanından yalnızca 47'si askerî bir mahkemede hüküm giydikten sonra idam edilmişti. Bu, 1936'da ayaklanmayı izleyen aylara göre dikkate değer bir "iyileşme"ydi. O sırada 2.578 kurbandan yalnızca 32'si askerî mahkemelerin önüne çıkarılmıştı. Cáceres vilayetinde, 1937 ilkbaharına kadar, 1.000'den fazla kişi "*paseo*"lara kurban gitmiş ve hatta köprülerden Tagus nehrine atılmışken, askerî mahkemelere çıktıktan sonra 100'den az insan idam edilmişti.

Aslında, altı ve sekiz ay arasında uzunca bir dönemde ordu, kestirme adalet mekanizmasını uygulamayı başaramadı. Anavatanı "ıslah etmek", cumhuriyetçi ve kızılların kökünü kazımak için yargıçlara ya da mahkeme yöntemlerine gerek yoktu.

Ve bu yöntemler başlatılmış olsa bile, suçlanan kişinin işlemiş olduğu suçla ilgili çok sayıda ifadeye ya da suçlamaya gerek yoktu. Örneğin, 15 ve 16 Şubat 1937 tarihinde, Palma de Mallorca'nın cumhuriyetçi eski belediye başkanı Emili Darder'in işlediği suçlar, askerî mahkemeye göre şunlardı: "Kendisi, işçileri patronlarına karşı kışkırtan yıkıcı bir unsurdu. *Izquierda Republicana*'nın üyesiydi. (...) Mallor-

ca'da hazırlığı yapılan Sovyet hareketi içinde yer aldığı haber veriliyordu."[21]

Emili Darder 1895'te Palma'da doğmuştu. Doktor olmuş ve Palma Tıp ve Cerrahi Akademisi'ne girmişti. 1933 yılında bu şehrin belediye başkanı olmuş ve ayaklanma sırasında, birkaç gün önce teşhisi konulan bir boğaz iltihabı sonucu çok hasta durumdaydı.

20 Temmuz günü evinde tutuklandı. Vilayet Hastanesi'ne ve oradan da Castillo de Bellver'e götürüldü. Orada, hiç kimse ile görüştürülmeden, altı ay süreyle tutuldu. İdamından önceki gece, karısı Miguela Rovira ve kızları Emilia'nın revirde kendisini görmesine izin verildi. *Los grandes cementeiros bajo la luna*'daki Georges Bernanos'a göre, o gece hemşireler, "hızla zayıflayan kalbini" çalışır durumda tutmak için iğneler yaptılar: "hastaneden doğruca idam edildiği yere götürüldü."[22] 24 Şubat 1937 sabahı, sosyalist eski milletvekili Alexandre Jaume ve Inca Belediye Başkanı Antoni Mateu ile birlikte Palma mezarlığında idam edildi. Darder, Jaume'den farklı olarak, "Kutsal Ayin" talep etti ve kabul edildi. Bir Kapuçin keşişi olan Peder Anastasi, bir kaşık suyla kendisine gerekli ayini yaptı.

Manuel Azaña, 21 Ocak 1937'de, o sırada Cumhuriyet'in başkenti olan Valencia Belediye Sarayı'nda yaptığı konuşmada, "Bize karşı savaş açıldığı için savaşıyoruz," diyordu.[23] Bu yaklaşık yarım yıl içinde, isyancı ordunun ve Falanjistlerin zalim terörüne ve onu izleyen toplumsal düzenin şiddetle alt

---

21 Emili Darder hakkındaki bilgi, Jean Schalekamp, *Mallorca, any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*, Prensa Universitaria, Palma de Mallorca, 1937, s. 125'ten.

22 Georges Bernanos, *Los grandes cementerios bajo la luna*, Alianza ed., Madrid, 1986. Çok dindar bir yazar olar Bernanos, bu kitapta, ruhbanın ve Piskopos José Miralles'in asilerle olan işbirliğini özellikle de 200 yurttaşın öldürüldüğü ve sonra öbekler halinde yakıldığı Manacor mezarlığında yer alan şiddetle ilişkisini reddetmektedir. Piskopos oraya "ayakkabıları kana batmış bir papazını ateş ortasında günahları bağışlamak için" göndermiştir (s. 84).

23 Manuel Azaña, *Los españoles en guerra*, Crítica, Barselona, 1982, s. 19.

üst oluşuna tanıklık eden korkunç bir savaştı. Her iki taraftan on binlerce insan ölmüştü. Binlerce kişi, yönetim ve eğitimde yaygınlaşan "temizlikler"le işinden atılmıştı. Asker isyancılar ve onların müttefikleri, Şubat 1936 seçimlerinde siyasal görevlerini kaybedenler, cumhuriyetçilerin, entelektüellerin, sosyalistlerin, özgürlük yandaşlarının kasabalarda ve şehirlerde, haber ve kültür medyasında, topluluk merkezlerinde ve bilim ve edebiyat kulüplerinde, derneklerde ve sendikalarda kurmuş oldukları toplumsal ağları yok etmek için bu temizliğe bütün güçlerini kattılar.

Bu ayaklanmadan savaşa, toplumsal gerginliklerden hasımların yok edilişine geçişin uzun dönemli yansımaları olacağı kısa sürede açıkça görüldü. Teneriffe'te, İngiliz Fyffes Muz Şirketi'nin geniş antrepoları, meyve yerine cumhuriyetçi tutuklulara ev sahipliği etti. Tutuklular, "şafak devriyeleri" tarafından buradan alınıyor ve denize dökülüyordu. Léon'da, eski bir han ve tabak süslemeli mimarinin güzel bir örneği olan San Marcos binası, asker isyancılar tarafından zindan olarak kullanıldı.

Birkaç ay sonra, 18 Temmuz 1937'de, Azaña, Valencia Üniversitesi'nde barış içinde birlikte yaşamanın geri gelmesi gerektiğini ilan ediyordu: "Her iki tarafın da bu korkunç ama kaçınılmaz düşünceye, yani yirmi dört milyon İspanyol olduğuna, ne kadar çoğumuz ölsek de geriye yeterince insan kalacağına ve geriye kalanlarımızın ülkenin ortadan kalkmaması için birlikte yaşamak ihtiyacı ve yükümlülüğü altında olduğu düşüncesine alışması gerekir."[24]

İyimserlik ve hayaller için, bütün olup bitenlerden sonra, inanması biraz güç olan bir şeylere, hâlâ yer vardı. Ya da belki de bunlar, bir sözcük ustası olan Azaña'nın barışa olan sağlam inancını aktarmak için söylediği şeylerdi. Ve bu, belirli muharebelerin kaybedilmiş olması ve on yıllar boyunca

24 *A.g.e.*, s. 74-75.

da böyle olacağı gerçeğine rağmen böyleydi. Savaş sırasında Katolik Kilisesi, sivil silahlı çatışmayı bir dinî haçlı seferine dönüştürerek, kılıçla haçı bir araya getirerek, çoktan askeriyenin ayaklanma hakkını kutsamış ve girişecekleri baskıyı haklılaştırmıştı. Kilisenin sahneye çıkışı şiddeti azaltmak şöyle dursun, bir yandan onu kutsayarak, diğer yandan askerî ayaklanmanın yenildiği sırada halkın ruhbana karşı olan duygularını ateşleyerek şiddeti artırdı.

KUTSAL SAVAŞ VE KLERİKALİZME YÖNELİK NEFRET

Katoliklik, İspanya'da, siyasal muhafazakârlık ve toplumsal düzenle özdeşleşmiş tek dindi. 19. yüzyılın liberal devrimlerine rağmen, itikadî Devlet sapasağlam ayakta kalmıştı. 1875'ten beri, Bourbon monarşisi, Katolik Kilisesi'ne toplumsal güç ve etki sağlamak için yeni yollar açmış ve toprak sahibi aristokrasi ve iyi burjuva aileler de, dinsel cemaatlere çok sayıda bina ve para bağışında bulunarak bu Katolik yeniden canlanmaya yeni itici güçler kazandırmıştı.

İhtilafın anahtarları

Papa ve onun piskoposları için Katolik kilisesi mutlak gerçeğin yegâne kaynağı idi. Katoliklik kendisini İspanyolların tarihsel dini olarak görüyordu. Kilise, Devlet'le sıkı bir uyum içinde yüce erdemlerin ve mükemmel bir toplumun koruyucusu olarak güvendeydi. Bunun nedeni, 20. yüzyılın başında, İspanya'nın, İspanyol tarihinde toplumsal düzenin tam olarak korunmasının, düzen ve din arasındaki sıkı işbirliği olmadan olamayacağını düşünen insanlar, piskoposlar, din-

sel tarikatlar ve kilise dışı bireylerce yönetilen ve takip edilen "tek, egemen ve tutarlı" dine sahip olmasıydı.

Bununla birlikte, Kilise'nin değişmeyen gücü ve varlığına karşın, bir eleştiri, husumet ve muhalefet karşı-geleneği de oluşmuştu. 19. yüzyılda liberal entelektüeller ve burjuva soluyla varlığını gösteren anti-klerikalizm, Devlet ve toplum içinde ruhbanın gücünü azaltmaya başlamış ve 20. yüzyıla, militan işçilerin de katılmasıyla, yeni, daha radikal bir aşamada girilmişti. Ve böylelikle, Barselona'dan başlamak ve diğer İspanyol şehirlerince izlenmek üzere bilim ve edebiyat kulüpleri, gazeteler, laik okullar ve popüler kültürün diğer tezahürlerinde –anarşist ya da sosyalist– örgütlü işçi hareketiyle cumhuriyetçiliğin güçlerini birleştirdiği, esas itibariyle oligarşi karşıtı ve anti-klerikal bir ağ ortaya çıkmıştı. Joan Connelly Ullman'a göre amaç, yalnızca ruhbanın etkisini kontrol etmek ya da azaltmak değil, fakat bir kamu gücü, hükümetin bir kolu ve ayrıca toplum içinde bir sosyo-kültürel güç olarak Kiliseyi ortadan kaldırmaktı.[1]

Kilise, modernleşmenin ve sekülerleşmenin bu ani saldırılarına karşı şiddetle direndi. Ve kendi kanaatlerine ve kutsadığı ve koruduğu o düzenin hayat tarzına karşı çıkan bireylere karşı sağlam bir savunma oluşturdu. Böylelikle klerikalizm ve anti-klerikalizm, düzen ve değişim, gericilik ve devrim arasında şekillenmeye başlayan, Cumhuriyet yıllarında yükselen sürekli bir husumet tarihi, 1939 yılında, kanlı bir muharebeyi izleyerek ve klerikalizmin şiddetli ve uzun sürecek bir zaferiyle sonuçlandı.

Kilise ve İspanyol Katoliklerinin çoğu için, "toplumsal sorun" denilen şey, 20. yüzyılın başında ikincil önemi haizdi. Onlar hâlâ *Ancien Régime*'e özgü olan geleneksel kavramlar

1 Joan Connelly Ullman, "The Warp and the Woof of Parliamentary Politics in Spain, 1808-1939: Anticlericalism versus 'Neo-Catholicism'", European *Studies Review*, cilt 13, 2 (1983), s. 155.

ve hayırseverlik mantığına bağlıydılar. Bu nedenle, 1891 yılında XIII. Leon tarafından yayınlanan Papalık genelgesi, *Rerum Novarum*'a ilgi göstermediler ve bunun İspanya'ya girişi yavaş oldu. Ve 20. yüzyılın başında, Katolik İşçi Çevreleri'nin, kooperatifler, karşılıklı yardım dernekleri, kırsal kredi bankaları ve hepsinden önemlisi işçi sendikaları gibi örgütleri gölgede bırakmasının nedeni buydu.

Otoriteler, muhafazakâr siyasal medyanın çoğu ve Kilise, "sosyalist düşüncelerle zehirlenmemiş, güzel İspanyol halkına" daha fazla güveniyordu.[2] Kilise ve siyasal iktidarın böylesine sıkıca birlik olduğu itikadî bir Devlette, kitlesel irtidattan (dinden çıkma) korkmaya yer yoktu. En azından Kilise böyle düşünüyordu. Ve eğitim üzerindeki tekelini sürdürdüğü, hayırseverlik işleri saygıdeğer toplumun manevi ve parasal desteğine sahip olduğu sürece; kısaca, toplumsal projelerin erken aşamalarında Katolikler önder rolü oynadığı sürece böyle düşünmeye devam edecekti.

Ancak sanayileşme, kentsel büyüme ve sınıf çatışmalarının artışı, 20. yüzyılın ilk otuz yılında bu durumu esaslı bir şekilde değiştirdi. Bu değişikliklerin sonuçlarından endişe eden Katolik sorunlarıyla ilgili kimi yazarlar, kentsel yoksulların, her zaman zenginlerin ve işverenlerin yanında olan Katolikliğe derin bir güvensizlik duyduğuna, Kilisenin bir sınıf düşmanı olarak görüldüğüne işaret ediyorlardı.

Cumhuriyet'in arifesinde, bu yazarların dediklerine göre, Madrid, Barselona, Valencia, Seville ve Austrias ile Vizcaya'nın maden bölgelerindeki kentli proletarya nadiren kiliseye gidiyor; Katolik doktrin ve ritüelinden habersiz bulunuyordu. Endülüs ve Extremadura'nın büyük malikâne bölgelerinde pek çok papaz, sosyalist ve anarşist propagan-

2 Feliciano Montero, *El primer catolicismo social y la "Rerum Novarum" en España, 1899-1902,* CSIC, Madrid, 1983, s. 401. Yazar burada, o sırada Avrupa'daki sosyal Katolikliğe göre, İspanyol sosyal Katolikliğinin "gerileyişinin" iyi bir anlatımını sunar.

da ile "zehirlenen" gündelikçi işçilerin kendilerine ve Kiliseye artan düşmanlığına dikkat çekiyordu. Gündelik hayatta dinin rolü ve dinsel ibadet açısından, Kilisenin etkisinin olmadığı bu "Katoliklikten-çıkarılmış" bölgelerle, kuzeyin kırsal kesimleri arasında muazzam bir fark vardı. Castilla la Vieja'da, Aragón'da ve de Bask vilayetlerinde, kiliseye gitmek haftalık ve pek çok kadın için günlük rutinin bir parçasıydı. Bu bölgelerdeki hemen hemen herkesin ailesinin bir üyesi, İspanya'nın papazlarının, keşişlerinin ve rahibelerinin çoğunu temin edecek şekilde, Kilise ile ilgiliydi ve bu bölgenin hali vakti yerinde kesimlerinde hemen hemen kaynakların tümü buralara yönelikti. Örneğin, o sırada, Vitoria kilise bölgesinde nüfusa 2.000 papaz düşerken, çok daha büyük bir kilise bölgesi olan Sevill'de ancak 700 papaz düşüyordu.

Dini bütün Katolikler ve katı anti-klerikaller, bu birbiriyle çelişkili kültür dünyaları arasındaki açıklık, İkinci Cumhuriyet'in ilanıyla daha da açıldı ve o zamana kadar bu mücadeleye uzak kalmış olan İspanyolların büyük bir kısmı işe karıştılar. Bütün alarm zilleri çalmaya başladı. Kardinal Vidal i Barraquer'le birlikte çalışan iki papaz, Lluis Carreras ve Antonio Ruiz Vilaplana, Vatikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri 1 Kasım 1931 tarihli raporlarında bunu açıkça ortaya koyarlar: Kilisenin monarşi dönemindeki "bariz ihtişamı" altında "İspanya", aydın elitler ve dinden uzaklaşan sıradan insanlarıyla "dinsel açıdan fakirleşiyordu" ve bu ülkede "Hıristiyan toplumunun restorasyonu" gerekliydi.[3]

1931 yılının son birkaç ayında Parlamento'dan geçen cumhuriyet Anayasasının, Kiliseyi en fazla rahatsız eden hükümleri, devletin itikadî doğasını reddeden, ruhbanın finansmanını kaldıran, medenî nikâh ve boşanmayı getiren

3 Hilari Raguer, "La cuestión religiosa", Santos Juliá (ed.), "Política en la Segunda Republica", *Ayer* 20 (1995) içinde s. 232'de zikrediliyor.

ve Kilise için en kötüsü de dinsel tarikatları sınıftan dışlayan hükümleriydi.

İç Savaş sırasında her iki tarafça da ortaya konan şiddetli klerikal ve anti-klerikal tepkileri daha yakından incelemek istersek, Cumhuriyet yasama gücünün öncelik verdiği bu önemli sorunları olduğu kadar, görünüşe göre daha az önemli meseleleri de görmezlikten gelemeyiz.

Cumhuriyet'in gelişi ayrıca dinsel semboller üzerinde keskin, samimi bir mücadeleyi de ortaya çıkardı. Monarşi sırasında İspanyol ulusal marşı olan ve ayinlerde kişinin kutsandığı anlarda her zaman çalınan Kraliyet Marşı gibi dinsel geçit törenleri de gericiliğin ayırt edici bir simgesi, bir provokasyon haline gelmişti. Okullardan haçların kaldırılması İspanya'nın kuzeyindeki pek çok kasaba ve köyde öfkeli bir memnuniyetsizlikle karşılandı. Başkaları, dinsel geçit törenlerinin yasaklanmasını protesto etti. Bütün bunlar düzenle din, monarşi ile sağın otoriter siyaseti arasındaki sıkı bağları gösteriyordu.

Kilise ve Katoliklere karşı saplantılı baskı nedeniyle Cumhuriyet suçlanıyordu; oysa aslında çatışma çok daha geniş kapsamlıydı. Manuel Azaña'nın çok açık bir şekilde ifade ettiği gibi, İspanya Katolik olmaktan çıkmış değildi; çok önceden çalışan sınıflara sırtını dönmüş olan Kilise artık İspanyol kültürüne yön vermiyordu.[4] Aşırı derecede Katolik bir İspanya, pek o kadar aşırı olmayan bir başka İspanya ve ileri derecede Katoliklik karşıtı olan üçüncü bir İspanya vardı. Kuzeyde, varlıklı olmayanlara göre toprak sahipleri, erkeklere göre kadınlar arasında olmak üzere güneyde olduğundan daha güçlü bir Katoliklik söz konusuydu. Katoliklerin çoğunluğu düzene bağlı, anti-sosyalist kişilerdi. Cumhuri-

4 Azaña'nın 13 Ekim 1931'de Cortes'de yaptığı tarihi konuşmasının önemi Santos Juliá, *Manuel Azaña, una biografía política. Del Ateneo al Palacio Nacional*, Alianza Editorial, Madrid, 1990, s. 132-133'de yer almaktadır.

yetçiler ve işçi sınıfı solu, anti-klerikalizmle özdeşleşmişti. Cumhuriyet'in ilan edilmesinin kimileri için sevinç, kimileri için matem anlamına gelmesi hiç de şaşırtıcı değildi.

Birkaç ay süren kararsızlık ve dağınıklıktan sonra siyasal Katoliklik cumhuriyet sahnesine fırladı. Santos Juliá'nın işaret etmiş olduğu gibi, başta Manuel Azaña olmak üzere cumhuriyeti kuranlar bunu hiçbir zaman yeterince ciddiye almadılar, devrilmiş bir monarşinin havasıyla çürümekte olan bir Kilisenin tepkisini, kendi halkı tarafından desteklenen bir rejime karşı duramayacak marjinal bir güç olarak bir tarafa atıverdiler. Oysa gerçek farklıydı: iki yıl içinde Katoliklik, önce serbest seçimler yoluyla ve daha sonra silah gücüyle cumhuriyetin geleceğini etkileyecek kitlesel bir siyasal hareket olarak kök saldı.[5]

Bununla birlikte Katolik Kilisesi hiyerarşisi bu hareketi basitçe desteklemek ya da cumhuriyet otoriteleri üzerinde baskı kurmakla yetinmedi. Cortes tarafından 17 Mayıs 1933'te çıkarılan, dinsel tarikatların her türlü eğitim faaliyetini yasaklayan *La Ley de Confesiones y Congregaciones Religiosas* (Dini İtikad ve Toplantı Yasası) bu hiyerarşinin saflarında muazzam bir gürültü kopardı. Nisan 1933'ten beri köktendinci İsidro Gomá'nın önderlik ettiği piskoposlar, "Kilisenin kutsal haklarına yönelik kaba saldırı"ya esef eden ve Kilisenin eğitim kurumları kurma ve işletme konusundaki yüce ve devredilemez hakkını teyit eden, "Katolik olmayan, tarafsız ya da karma okulları" reddeden bir "Piskoposlar Deklarasyonu" yayınladılar. Yasanın Cumhurbaşkanı Alcalá Zamora tarafından onaylanmasının ertesi günü, 3 Haziran'da Vatikan, XI. Pius'un bir genelgesini, "Kilisenin devredilemez haklarına" saldıran bu Yasa'yla ilgili *Dilectissima nobis*'i yayınladı.

Anti-klerikal kampta da bunun en radikal ve yıkıcı bir benzeri kendini gösterme fırsatı buldu. 1934 Ekim'inde,

5 Santos Juliá, *Manuel Azaña*, s. 242-243.

Austrias'daki devrimci karışıklıklar sırasında ilk iki yıllık baskı yasası yerini Kilise mensuplarının fiziki olarak yok edilmesine bıraktı ve İspanya tarihinde 1834-35'te Madrid ve Barselona katliamlarından beri görülmeyen bir şey oldu ve 34 ilahiyat öğrencisi ve papaz öldürüldü. Ayrıca temizlik ateşi Austrias'ta bir kez daha ortaya çıktı: 58 kilise, Piskoposluk sarayı, görkemli kütüphanesiyle İlahiyat Okulu ve Katedral'deki *Cámara Santa* yakıldı ya da yıkıldı.

Ordu ve Sivil Muhafızlar tarafından bunu izleyen baskı, ibret dersi olacak şekilde son derece sertti ve İspanya'nın her yerinde binlerce sosyalist ve anarko-sendikalist zindanları doldurdu. Kilise ve Katolik basın, devrime karşı tek çare olarak baskı ve cezalandırmaya çağrıda bulunarak kendi martirlerinin (şehitlerinin) maruz kaldığı zulmü hatırlatmakla meşguldü. Austrias'daki işçi çevreleri hakkında bilgi sahibi olan Papaz Maximiliano Arboleya, toplumsal konularda, Kilisenin at gözlüğüyle bakan tavrını, "nefret ve dinamit" fırtınasının ardından Zaragoza'daki arkadaşı Severino Anzar'a gönderdiği mektupla kınıyordu: "Hiç kimse, ama hiç kimse, yaklaşık 50.000 insanın bu tüyler ürpertici caniyane devrimci hareketinin, bilinen sapık sosyalist propagandanın ötesinde herhangi başka bir açıklaması olup olmadığına durup bakmıyor; hiç kimse bizim de büyük ölçüde sorumlu olabileceğimizi asla düşünmüyor."[6]

Maximiliano Arboleya ve Severino Anzar gibi adamların başını çektiği bu toplumsal Katoliklik, İspanya'nın kuzeyinin kırsal bölgeleri dışında, pek fazla bir zemin kazanmadı. Başlıca şehirlerin sanayi banliyölerinin sakinleri ve madenciler söz konusu olduğunda Katolik Kilisesi, "zalim" kapitalizmden yana çıkmış görünüyor ve Katolik sendikala-

6 Aktaran, Domingo Benavides, "Maximiliano Arboleya y su interpretacíon de la revolución de octubre", Gabriel Jackson ve diğerleri, *Octubre 1934. Ciencuenta años para la reflexión*, Siglo XXI, Madrid, 1985 içinde, s. 262.

rın tek hedefi Kilise ve kapitalizmi savunmak şeklinde ortaya çıkıyordu: "Beğensek de beğenmesek de," diye düşünüyordu Arboleya, "hemen hemen tüm işçilerimizin" sahip olduğu görüş budur.

Bu imajı değiştirmek ve yolunu kaybetmiş bütün bu kuzuları Kilisenin ağılına çekmek, "çetin, pahalı, son derece güç, uzun dönemli ve belki de sancılı" bir görevdi. O kadersiz 1936 yılının başındaki seçim sonuçlarının bu konuda her türlü umudu yok etmesinden sonra, şimdi bu elde edilemez ve olanaksız görünüyordu. Bu felaketçi pozisyonlar İspanya'da bulunabilecek birkaç Arboleya'yı, Manuel Irujo ve José Antonio Aguirre gibi Basklı Katolikleri ve Kardinal Vidal i Barraquer'in başını çektiği Katalan Katolikliğinin onarım sektörlerini etkisine almıştı. Francesk Cambó'nun *Lliga Catalana*'sı bile, Borja de Riquer'e göre, pek çok kişi tarafından "*el partit dels rics i dels capellans*" (zenginler ve ruhbanın partisi) olarak nitelenen bu ultra-Katolik imajın dışında değildi.[7] Kilisenin sendikaları ve sosyal hizmetleri yoluyla barışçıl bir "yeniden Katolikleştirme" artık bir seçenek olmadığı için, kutsal ve vatanperverane savaş yoluyla şiddete dönülmesi için birkaç ay yetti.

Ve *Frente Popular* koalisyonunun seçim zaferinden sonra seçilen yol bu oldu. 20 Şubat gibi erken bir tarihte *El Pensamiento Alavés,* "Nihai muharebe parlamentoda değil fakat silahlı mücadele alanında olacaktır," diyordu. Basının Katolik ve aşırı-sağ kanadı, bu denli keşmekeşe karşı ayaklanma çağrısı yapıyordu. Daha 1934 yılında Salamanca'nın baş vaizi Aniceto Castro Albarrán, ayaklanmayı ateist Cumhuriyet'e karşı vatanperver ve dinî bir haçlı seferi olarak sunan *El derecho a la rebeldía*'yı (*Ayaklanma Hakkı*) yayınlamıştı.

Kısaca, Kilise ve Cumhuriyet, klerikalizm ve anti-klerika-

7 Borja de Riquer, *El último Cambó 1936-1947. La tentación autoritaria,* Grijalbo, Barselona, 1997, s. 31.

lizm arasındaki çatışma, 1930'larda İspanyol toplumunu, tarım reform ya da belli başlı toplumsal anlaşmazlıklar kadar bölmüştü. Katoliklik resmi devlet dini olarak kabul edilmişti ve Restorasyon ve Primo de Rivera'nın diktatörlüğü sırasında Katolik Kilisesi eğitim alanındaki kesin tekelinden yararlanmış; onlara otoriteye sadakat, acı çekerek günahtan arınma ve ödülü cennette kazanma gibi tarihsel olarak en muhafazakâr değerleri vaz ettiği doktrinleriyle halkın hayatını denetim altına almıştı.

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle Kilise, geleneksel etkisinin büyük bir kısmını kaybetti ya da kaybettiğini düşündü. Ayrıcalıklar yerini kilise hiyerarşisinin ve pek çok Katoliğin, açık zulüm olarak gördüğü baskıya bıraktı. İspanyol Kilisesi, kentli işçiler ve kırsal çalışanlar arasında kök salmada zorlandı. Kilisenin ve onun "papazlarının", esas itibariyle "kutsalın krallığı" ve imanın savunulmasıyla ilgilendikleri için, toplumsal sorunları anlamadaki "başarısızlıklarının" her zamankinden daha açık kanıtları vardı. Bu, yasal baskı, popüler anti-klerikalizm ve ara sıra patlak veren şiddetin olduğu kadar, Cumhuriyet'in getirmiş olduğu reformcu, özgürlük yanlısı bir rejimin ortaya koyduğu bir şeydi. Kilise bütün bu etkisini kaybetmemek için sıkı mücadele etti ve kendisini, düşmanı olduğunu sandığı ve İspanyolların da bu düşünceyi paylaştığı çok sayıda İspanyol'a karşı savaşa hazırladı. Ve statükonun dini olmaya alışmış olan Katoliklik saldırıya geçti ve Bruce Lincoln'ün kelimeleriyle "karşı-devrimin bir dini" oldu.[8]

1936 Temmuz'unda ordunun büyük bir kısmı Cumhuriyet'e karşı silaha sarıldığında, ruhbanın ve Katoliklerin çoğunluğu derhal bunu desteklediler ve Komünizm ve ateizme karşı Hıristiyan uygarlığını savunanları kutsadılar. Bar-

8 Bruce Lincoln, "Revolutionary Exhumations in Spain in July 1936", *Comparative Studies in Society and History*, cilt 27, 2 (1985), s. 241-260.

selona'nın köktendinci piskoposu Manuel Irurita, 16 Nisan 1931 tarihinde papazlara yönelik mektubu aracılığıyla inananlarına şunları söylüyordu: "Sizler, insanların oyuyla değil fakat Kendi hakkıyla, miras ve fetih yoluyla tahta çıkmış, tahtından indirilemeyecek bir Kralın papazlarısınız."[9]

Dünyevi bir kralın halkını günahın "onursuz durumu"ndan kurtarması olanaksız olduğuna göre, Anavatan'a "şan ve ihtişam günlerini" getirecek olan bir "Kurtarıcı Tanrı"nın gelmesi gerekiyordu. 1936 ilkbaharında, hepsi aynı düşünceye sahip bütün Katoliklerin talep ettikleri buydu: *Adveniat Regnun Tuum.*[10]

Dinsel bir Haçlı seferi olarak iç savaş

Ayaklanma din adına yapılmamıştı. Ayaklanmayı planlayan ve gerçekleştiren asker isyancılar, düzeni ve Anavatanı koruma, kentsel ve kırsal işçilerin büyük kesimini etkileyen liberalizm, cumhuriyetçilik ve de sosyalist ve devrimci ideolojileri defetmek gibi başka şeylerle daha fazla ilgiliydiler. Ancak işin başından itibaren Kilise ve Katoliklerin çoğu, azımsanamayacak kaynaklarını bu davayı gerçekleştirmeye hasrettiler. Bunu dini korumak için yaptılar ama ayrıca, düzeni, onları anti-klerikalizmden kurtaracak ve bütün ayrıcalıklarını geri getirecek Anavatanı savunmak için de yaptılar. İsyancıların, bu desteği memnuniyetle vermeye hazır Kiliseye sormalarına bile gerek yoktu ve de Kilise kararını vermek için hiç zaman kaybetmedi. Kimisi düzen istediğini, başkaları imanı koruduklarını söylerken, hepsi de kutsal olanın yeniden sahneye çıkmasının yararlarının farkındaydı.

---

9 Aktaran, Hilari Raguer, *La Espada y la Cruz (La Iglesia, 1936-1939)*, Bruguera, Barselona, 1977, s. 27.

10 'Senin krallığın geliyor'. Bkz. Martin Blinkhorn, *Carlismo y contrarrevolución en España*, s. 319-347.

Darbenin başarısız olduğu her yerde derhal dizginlerinden boşanan anti-klerikal şiddet, darbenin başarılı olduğu yerlerde ruhbanın ortaya koyduğu coşku ve heyecandan geri kalmadı. Bunlar nadir ya da anî hiddet patlamaları değildi. Siyasal çözümleri gömen ve silahlı yöntemlere yol açan bir *coup d'état*'ydı.

Bu bölümde göstermeyi umduğum üç şey var. İlk olarak, Kilise, "maddi düzeni" sağlayacak, imansızları saf dışı edecek ve ona "özgürlüğünü" geri verecek olan şeyin silahlar olmasından çok memnundu. İkincisi, bu işe katılmasını haklı gösterebilmek için Kilise pek çok retorik kullanmak, çeşitli mitoslar yaratmak ve ruhbanın martirliğini (şehitliğini) sürekli hatırlatmaya ihtiyaç duyuyordu. Son olarak, Kilisenin, Franco figürünü etkili bir şekilde nasıl idealize ettiğinin, onu asi İspanya'nın yüce lideri olarak kurguladığının ve geleceğin diktatörü olarak onun otoritesini nasıl şekillendirdiğinin izini süreceğim.

İspanyol piskoposlarının başı Kardinal Isidro Gomá, Vatikan Dışişleri Bakanı Kardinal Eugenio Pacelli'ye 13 Ağustos 1936'da gönderdiği "asker-sivil ayaklanmanın raporu"nda, ayaklanmanın "Tanrısal" olduğunu yazıyordu: "Tanrısaldı" çünkü "şimdi asilerin elinde olan belgelerden, 20 Temmuz'da komünist devrimin patlak vereceği kanıtlanmıştı."[11]

Gomá, bu düşünceyi daha incelikli tezlerle, Cumhuriyet'e

11 Barselona ilica merkezinde (Navarre) 13 Ağustos 1936'da imzalanan "İspanya'da 1936 Temmuz'undaki asker-sivil ayaklanma hakkında rapor", *Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil 1: Julio-Diciembre 1936*, José Andrés-Gallego ve Antón M. Pazos ed. içinde, CSIC, Madrid, 2001 (bundan böyle *Archivo Gomá* olarak anılacaktır), s. 80-89. Savaş sırasında Gomá, Papalık ve General Franco arasındaki bağlantı konusunda bkz. María Luisa Rodríguez Aisa, *El cardenal Gomá y la guerra de España. Aspectos de la gestión pública del Primado 1936-1939*, CSIC, Madrid, 1981. Askerî ayaklanmanın, Moskova tarafından düzenlenen komünist bir kalkışmayı önlemek amacıyla yapıldığı, asker isyancıların ve daha sonra galiplerin propagandasını yaptığı, birkaç yıl önce Herbert Rutledge Southworth'un *El mito de la cruzada de Franco*, Ruedo Ibérico, Paris, 1963 içinde kesin olarak reddettiği büyük yalanlardan birisiydi.

karşı silahlı saldırının başlamasından hemen bir yıl sonra, 1937 Temmuz'unda imzalanmış olan Piskoposların Ortak Mektubu'nda da tekrarlamıştı. Savaş, "silahlı bir plebisit"le olmuştu. Kilise iyi bilinen "barışçı ruhuyla" bunun böyle olmasını istememişti. Ama, ciddi ezilme tehdidiyle karşı karşıya kalınca, "bu mücadeleye ilgisiz kalamazdı".[12]

Bir diğer piskopos, Salamanca'da Castilia piskoposluk bölgesinin piskoposu, haçlı seferinin ideoloğu ve "zorunlu" savaşın savunucusu olacak Enrique Pla y Deniel, papazlara yönelik iyi bilinen mektubunu, "*Las dos ciudades*" (iki şehir), 30 Eylül 1936'da General Franco'nun asi hempaları (omuzdaşları) tarafından mutlak yetkilerle donatıldığı sırada yayınladı. Pla y Deniel İspanyol savaşını, "iki hayat kavramı, iki duygu, dünyanın bütün insanları arasında evrensel bir mücadeleye hazırlanan iki güç" arasındaki bir mücadele olarak tanımlıyordu: bir yanda "Tanrısızların" dünyevi şehri; diğer yanda, "Tanrı'nın çocuklarının kutsal şehri" vardı. Dolayısıyla bu bir iç savaş değildi; "din, vatan ve uygarlık için bir haçlı seferi'ydi".[13]

"Silahlı plebisit" ve "haçlı seferi". Bunları tanımlamak için başka terimler de kullanılıyordu ama Kilisenin gözdesi bu

12 1 Temmuz 1937'de imzalanan ve *Boletin Eclesiástico del Arzobispado de Burgos*, 31 Ağustos 1937, s. 180-213'te yeniden basılan, *Carta colectiva de los Obispos españoles a los de todo el mundo con motivo de la Guerra de España* (İspanya'daki savaş münasebetiyle İspanyol Piskoposlarının, dünyanın geri kalan kısmındaki piskoposlara ortak mektubu) bu kitapta benim kullandığım kopyadır. Biraz farklı bir başlıkla diğer piskoposluk ve papalık belgeleriyle birlikte, Antonio Montero Moreno, *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*, BAC, Marid, 1999 edisyonu (ilk edisyonu 1961'de) içinde, s. 726-741'de yeniden basılmıştır. İspanyol piskoposlarının başı olan Gomá, 22 Ağustos 1940'ta öldü. Gomá'dan yalnızca yedi yaş genç olan Pla y Deniel, 1941'de onun yerini aldı. O da 1968'de, 92'nci yaş gününden kısa bir süre sonra öldüğünde, Franco'nun ve haçlı seferinin dinsel aletlerinden birisi de onunla birlikte yok olmuş oldu.

13 Enrique Pla y Deniel, "*Las dos ciudades*" (İki şehir), 30-IX-1936, Antonio Montero Moreno, *Historia de la persecución religiosa en España*, s. 688-708 içinde yeniden basılmıştır.

iki terimdi. Bunları ilk kullanmaya başlayan piskoposlar asker asilerin yanı başında kendini güvende hissedenlerdi. Bunun temel nedeni ise esas itibariyle darbenin bunların kilise bölgelerinde dikkate değer başarılar elde etmiş olmasıydı. Bunlar, ortalarında Burgos, Valladolid, Salamanca ve Zamora yer alacak şekilde Pamplona ve Zaragoza'dan Galicia'ya kadar hemen hemen tüm Kuzey İspanya'daki piskoposluk bölgeleriydi. O zaman İspanya'da mevcut 61 piskoposluk bölgesinin 32 piskoposluğu, Ağustos'un ikinci yarısına gelindiğinde asilerin bölgesindeydi. Alfonso Álvarez Bolado'nun *Kilise Gazetesi*'nden elde ettiği bilgilere göre, "en az on bir piskoposluk bölgesinde (...) on sekiz müdahale aracılığıyla piskoposlar, Papa'nın 14 Eylül 1936'daki ilk resmî beyannamesinden önce, pozisyonlarını açık olarak belli etmişlerdi". Üstelik, bunlardan üçü, Pamplona piskoposu, ve Zaragoza ve Santiago de Compostela başpiskoposları Ağustos'un sonundan önce iç savaşı çoktan "dinî bir haçlı seferi" olarak damgalamışlardı.

Bu beyannamelerin hemen hemen tümü, esas itibariyle birbirine benzer bir çizgi izliyordu: yüzleri kızarmadan, Katolik kitlelerle birlikte kurtuluş olarak kutladıkları askerî darbenin yanında yer alıyorlar; halkı, León piskoposu José Alvarez Miranda'nın icat ettiği ifadeyle, "din dışı-Yahudi-Mason-Sovyet unsurlara" karşı mücadeleye katılmaya zorluyorlar; ve çatışmanın, "şanlı ordumuzun, Tanrı'nın ve İspanya'nın düşmanlarına" karşı müthiş bir zafer kazanması dışında bir sonucu olamayacağını görüyorlardı.[14]

Askerî ayaklanmanın yol açtığı bu vahşi atmosferin sarhoşluğu içinde İspanyol kilisesi otoritelerinin pek çoğu, gö-

14 Alfonso Álvarez Bolado, *Para ganar la guerra, para ganar la paz. Iglesia y Guerra Civil: 1936-1939*, Universidad Pontificia de Comillas, Madrid, 1995, s. 50-53; birinci el resmî belgelerin yardımıyla askerî ayaklanma ve iç savaşa "Kilise"nin nasıl dahil olduğunu ve kendini dahil ettiğini (s. 22) keşfetmek için temel kitap.

rüşme ya da affetme hakkında hiçbir şey duymak istemiyorlardı. Bu lanetli sözcüğün, görüşmenin, yalnızca fısıldanması karşısında teyakkuza geçiyorlardı. León'daki İsa Kumpanyası'nın yerel pederi Antonio Encinas, Peder General W. Ledóchowski'ye Hendaye'den 1 Eylül 1936'da yazdığı mektupta böyle söylüyordu. Mektupta, savaşı sona erdirmek için Papa'nın olası bir müdahalesi hakkında Fransız basınında yer alan söylentiler üzerine yorum yapıyordu. "Katolikler bu savaşı ateizme karşı gerçek bir dinî haçlı seferi olarak ve bunun kesinlikle kaçınılmaz olduğunu gördükleri için", bu çok ciddi bir yanlış olurdu: "Ya savaş kazanılacak ya da İspanya'da Katoliklik ortadan kalkacaktır." Bu sefer için hayatlarını ve kaynaklarını kayıtsız şartsız ortaya koyan bütün bu Katolikler kendilerini "mutsuz" ve "hayal kırıklığına uğramış" hissedeceklerdir. Ve Papa da "otoritesinin büyük bir kısmını" kaybedecektir. Pek çok insan, "burada neler olup bittiğini bilmeden İspanya hakkında konuşuyor" izlenimine kapılacaktır.[15]

Peder Ledóchowski bu mektubun bir kopyasını, İspanya'da neler olup bittiğini Kardinal Gomá'nın kendisine iki hafta önce göndermiş olduğu rapor nedeniyle iyi bilen Kardinal Pacelli'ye yolladı. Gomá, 1936 Kasım'ındaki Madrid muharebesi onları daha uzun bir savaşı düşündürmeye başlayana kadar herkesle paylaştığı gibi, askerî harekâtın derhal olmasa da kesin zaferine inanıyordu: "Beklendiği gibi, eğer başarılı olursa (...) çok kısa bir süre içinde maddi düzen sağlam bir şekilde güvence altına alınacaktır ve Kilise için aşikâr bir özgürlük çağının başladığını göreceğiz."[16]

İspanyol Kilise hiyerarşisinin savaşı bir "haçlı seferi" olarak resmen nitelemeye başlamasından bile önce, Ağustos'un ikinci yarısında bariz bir hale gelen eğilimle, çok sayıda Ka-

15 *A.g.c.*, s. 54'te aktarılıyor.

16 'Informe acerca del levantamiento militar', s. 87.

tolik, ibadeti bırakmış Katolik muhafazakâr ve de Katolik olmayan Faşist, iktidara yönelik saldırıyı, merkeziyetçilik ve otoriterlik ve sosyo-ekonomik düzenin korunması adına, reformları olmayan, taşrada ve şehirlerde mülkiyet sahibi olmayan kitlelere karşı bir "*bellum sacrum et justum*" (kutsal ve adil savaş) olarak nitelemeye başlamıştı. Gomá'nın Pacelli'ye söylediği gibi, "bu, gerçek, geleneksel İspanyol halkıydı"; kimisi "Katolik vicdanları sekter ve din-karşıtı yasalarla ve denetimsiz baskıyla derinden yaralanmış dinsel idealizmleri tarafından güdülenen"; diğerleri "maddi çıkarları tehdit altında olan"; pek çoğu, "ciddi olarak bozulmuş maddi düzeni yeniden kurmak" arzusuyla hareket eden insanlardı. Gomá, "ayrımcı eğilimlerin tehdidi altında olan bölgelerde ulusal birlik duygusuyla" hareket eden pek çok kişinin bulunduğunu da ekliyordu.

Bunu bir haçlı seferi olarak adlandırıyorlardı, ama aslında "Milli" tarafın arkasında olanlar, bileşenlerinin ordu kanalıyla iktidarı ele geçirmeye, iç ve dış "düşmanları" yok etmeye, mülk sahiplerinin toplumsal düzenini savunmaya ve "yeni" diye niteledikleri ve daha sonra böyle olmadığı görülecek olan bir toplum yaratmaya kararlı geniş, otorite yanlısı, "gerici bir koalisyon"du.

İspanya'da reformcu programı hareket geçiren bir Cumhuriyet'in kurulmasından, İspanyol toplumunun gerçekleştirmiş olduğu toplumsal, kültürel ve siyasal seferberlikten sonra, 1936 Temmuz'unda meydana gelmiş olan şey, "askerî bir müdahale" ya da klasik *pronunciamiento* olamazdı. Otoriter çözüm kitle desteğine ihtiyaç duyuyordu. Bunu, bütün bu farklı güçleri "birleştirecek" Kilise'den ve onun desteklediği Katolik hareketten daha iyi kim sağlayabilirdi. Katoliklik onları bir araya getirmek, bütün bu gerici grup ve çıkarları birleştirme sürecini geliştirmek için ideal bir merkezdi. Özellikle Eski Castille, Navarre ve Álava'da semboller,

inançlar ve sofulukla yüklü barok siyasal-dinsel bir tören, gerçek bir adam toplama dinsel ayini geliştirdi.

"Kurtarılmış" İspanya'daki piskoposluk bölgelerinde kitleleri kendine çeken bu dinsel törenin, bu dinsel seferberliğin başarısı, ordudaki konuşmalarda, o zamana kadar askerî darbenin açıklamalarında ya da daha sonraki beyannamelerde görülmeyen, Tanrı'ya ve dine yapılan referanslar kullanmaya teşvik etti. Asiler, ne istemediklerini bildikleri ama henüz siyasal bir netliğe sahip olmadıkları bir sırada, düşmanın yok edilmesinin ve kökünün kazınmasının olduğu kadar duygusal bağların önemine de ikna oldular. "Din ve Vatanseverlik" arasındaki sembiyoz, "*la raza*'nın (şecere) erdemleri" ulusal birliği güçlendirdi ve onların 1936 yazında ortaya koydukları şiddeti haklılaştırdı.

Ruhban ve Katolik kitlelerle asker isyancıların bu özdeşleşmesi, savaşın ilk günlerinden itibaren törensel ayinlerde, Cumhuriyet tarafından yasaklanmış dinsel semboller olan haçların okullara "geri dönüşü" ve "yeniden" konuluşunda

Dinî ve askerî tören, Aragon (Coyne Koleksiyonu, Archivo Histórico Provincial, Zaragoza).

görülebiliyordu. Şimdi dikkatler cumhuriyetçi yasaları iptal etmek ve pek çok taraftar kazanacak ve heyecanla selamlanacak olan geleneksel İspanya'yı yeniden tesis etmek üzerine çevrilmişti.

Cumhuriyetçi, anarşist, sosyalist ve seküler semboller askerin ve dinin ortak baskısı karşısında boyun eğdi. Pamplona'da Carlistler'in yaptığı ilk işlerden biri, tanınmış sosyalist ve cumhuriyetçilerin isimlerini taşıyan tabelaların sokak ve alanlardan kaldırılması oldu. Popüler dinsel hayatın eski alışkanlıkları geri geldi. Dinsel bayram günleri resmî takvime geri döndü ve diğer "ulusal" karakterde olanlar kutlanmaya başlandı ve Franco diktatörlüğünde, diktatörün ölümüne kadar varlıklarını korudu.

Kısaca, savaşın bir haçlı seferi olarak yorumlanması, cephelerden ve asi İspanya'nın her yerindeki halk gösterilerinin dinsel heyecanından Kilise hiyerarşisine ulaştı. Piskoposluk saraylarında güven içinde olan Kilise otoriteleri, bu dinsel isyan ruhunu anladılar ve ona mantık ve meşruiyet kazandırdılar. Onlar yalnızca başkaları hareket ettikten sonra konuşuyorlardı ve bu onların davasının haklılığını daha da güçlendirmeye, ve onların, anti-klerikal ve devrimci şiddet başka seçenek bırakmadığı için ortaya çıktıkları izlenimini vermelerine yarıyordu. Onlar ne ayaklanmada yer almışlar ne de herhangi bir kişiyi savaşa girmeye teşvik etmişlerdi. Ama oradaydılar, "kızıllar"ın Anavatanı içine sürükledikleri maddi ve manevi çöküntüye karşı yerlerini almak zorundaydılar. Onlar, askerî ayaklanmanın, bir başka deyişle ayaklanma hakkının ve onu izleyen savaşın ortadan kaldırılmasının hızlı bir şekilde meşrulaştırılması için en iyi yaklaşımın bu olduğunu biliyorlardı.

Kılıç ve haç, din ve "sivil-askerî hareket" arasındaki birlik, 1936 Ağustos'unda piskoposlar tarafından yayınlanan tüm açıklamalarda, tamimlerde, mektuplarda ve vaazlarda tekrar

eden bir temaydı. Söz konusu ayın sonundan önce, üç piskopos, zaten savaşı "dinsel bir haçlı seferi" olarak açıkça tanımlamışlardı. 23 Ağustos'ta bunu ilk yapan, Pamplona piskoposu Marcelino Olaechea oldu. Üç gün sonra onu Zaragoza başpiskoposu Rigoberto Domenech izledi. Ve Santiago başpiskoposu, Thomás Muniz Pablos, 31 Ağustos'ta meseleyi kategorik olarak ortaya koydu: İspanya'nın düşmanlarına karşı olan savaş, "kuşkusuz yurtsever, çok yurtsever bir savaştır, ama temelde bir dinsel haçlı seferi, Ortaçağlar'daki Haçlı Seferleri'yle aynı türden bir haçlı seferidir çünkü, o zaman olduğu gibi şimdi de mücadele İsa'nın ruhu ve halkın kurtuluşu içindir. Bu Tanrı'nın iradesidir! *Santiago y cierra España!*" ("Aziz Yakup ve sıkı saflar adına, İspanya", 9. yüzyıla kadar geri giden geleneksel bir İspanyol savaş çığlığı).[17]

Santiago başpiskoposu, 1936-1939 haçlı seferini harekete geçiren ve üstünlüğünü sağlayan itici güçlerin, "İberik ırkları aynı hamur içinde birleştiren" Covadonga ve "El Cid kahramanlıklarından", "Müslüman ve Asyalı barbarlığından Avrupa'nın sonunda kurtulduğu" İnebahtı Muharebesi'nin "epiloğuna" kadar, aynı olduğu yolunda sözlerle devam ediyordu. İspanya'nın tarihinin bütünü bir haçlı seferi olmuştu. Piskoposlar da, Ultra-Katolik, monarşist José María Pemán'ın 15 Ağustos'ta Madrid'de söylediği aynı şeyleri söylüyorlardı. "İspanya'nın tanrısal ve tarihsel misyonu her zaman şu olmuştur: uygar dünyayı bütün tehlikelerden kurtarmak, Mağriblileri kovmak, Türkleri durdurmak, Kızılderilileri vaftiz etmek..."[18]

İspanyol dinsel ve gelenekçi düşüncesini istila etmiş olan bu düşüncelerle ve bu düşüncenin 19. yüzyılda Yarımada Savaşları'nda Fransa'ya karşı yeniden canlanmış olması gerçeği karşısında, aynı düşüncenin 1936'nın "uğursuz" anla-

17 Alfonso Álvarez Bolado, *Para ganar la guerra, para ganar la paz*, s. 55-56.

18 Aktaran, Ronald Fraser, *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros*, Cilt 1, s. 209-210.

rında yeniden ortaya çıkması kaçınılmazdı. Hiç de ilahiyatçı mütefekkirlerden birisi olmayan General Emilio Mola, kutsalı devreye sokmanın yararlarını; siyasal ve sınıfsal bir çatışmayı bulandırmada yüce prensipleri ileri sürmenin avantajlarını kavrayan ilk subaylardan birisi olmuştu. Şu alıntı anlamlıdır ve onun 15 Ağustos 1936'da Castilla Radyosu'ndaki konuşmasından alınmıştır: "Bize soruluyor (...) hangi yöne gidiyoruz. Cevap basit ve pek çok kez tekrarlanmış bir cevaptır. Düzeni sağlamaya, bütün İspanyollara ekmek ve iş vermeye ve herkese adil davranmaya gidiyoruz. Ve daha sonra, *Frente Popular*'ın geride bırakmış olduğu yıkıntılar –kan, pislik ve gözyaşı– üzerinde, büyük, sağlam ve güçlü, bu kadar vahşet içinde el değmemiş tek şey olan dinimizin ve İmanımızın sembolü bir Haçla (...) taçlandırılmış bir devlet kuracağız."[19]

1 Ekim 1936'da, General Franco, Salamanca'da, İtalya, Almanya ve Portekiz'den diplomatların hazır bulunduğu bir törenle, 24 Temmuz'dan beri Miguelle Cabanellas'ın başkanlık ettiği ve o gün son bulan *Junta de Defensa* adına Cabanellas tarafından isyan bölgesindeki en yüksek askerî ve siyasi otorite olarak atandı. Franco, Ortaçağ savaş lordlarına telmihen "*Caudillo*" unvanını aldı. O andan itibaren Franco Katolik Kilisesi hiyerarşisi tarafından bir aziz, İspanya ve Hıristiyanlığın kurtarıcısı sayıldı. Kardinal Gomá, "İspanyol Devleti Hükümeti'nin Başı" seçilen Franco'ya bir tebrik telgrafı gönderdi ve Franco ona, "bütün sorumluluklarıyla" bu görevi kabul ederken, "Kardinal Hazretleri'nin hayır dualarından daha iyi bir teselliye sahip olamazdım," diye cevap verdi.[20]

19 Fernando Díaz-Plaja, *La guerra de España en sus documentos*, Plza y Janés, Barselona, 1973, s. 87.

20 'Kardinal Gomá'dan Dışişleri Bakanı'na Rapor: Temmuz 1936 sivil-askerî ayaklanmayla ilgili olarak İspanya'da durum hakkında üçüncü genel rapor' (24 Ekim 1936), *Archivo Gomá* içinde, s. 245-252.

Ruhun gerçek bir sergilenişi. Franco bu sırada dinsel sofuluğunu ortaya koymaya çok istekliydi ve silah arkadaşlarının çoğu gibi, kamusal açıklamalarına dinsel ifadeler sokuşturmanın ve kutsal dinî eylemlerde "halkla" bir olmanın ne kadar önemli olduğunu kavramıştı. Paul Preston, bir kez Devletin Başı olduktan sonra, propagandasını yapanların ona "büyük Katolik haçlı" imajı kurguladıklarını ve kamu önündeki dinsel sofuluğunun gözle görülür şekilde yoğunlaştığını söylemektedir. 4 Ekim 1936'dan ölüm tarihi olan 20 Kasım 1975'e kadar, Peder José María Bulart kendisinin özel rahibiydi. Her gün ayin dinliyor, elinden geldiğince karısı Doña Carmen Polo y Martínes Valdés'e akşamları tesbih dualarında eşlik ediyordu. Kısaca adam, Gomá'nın ifadesiyle, "İspanyol Devletini her düzeyde Katolikliğin geleneksel bağları dışında düşünemeyen "örnek bir Hıristiyan", "iyi bir Katolik'ti".[21]

Piskoposlar, papazlar ve Kilise'nin geri kalan kısmı, Franco'yu, "maddi âlemin şehri"ne düzen getirecek, Tanrı'nın gönderdiği bir kişi olarak görmeye başlamıştı ve Franco da buna inanmış ve gerçekten tanrısal himaye ile özel bir ilişkiye sahip olmuştu. Gomá, adı her geçtiğinde onu göklere çıkarıyor ve Pla y Deniel Salamanca'daki sarayını, operasyonların merkezi olarak kullanılmak üzere ona tahsis ediyordu; burası Hıristiyan İspanya'nın her yerinde "karargâh" olarak biliniyordu. Orada, Faslı korumalarının etrafını çevirdiği bu yerde bir saray kurmuştu. İspanyol monarşisinin altın çağının bir kralı gibiydi; bir tentenin altında kiliselere girip çıkıyordu. Franco'nun Katolik Kilisesi'nin destek ve hayır dualarına ihtiyacı vardı. Başta Papa olmak üzere, dünyada düzenden yana olan insanlar ve Katolikler tarafından takdir edilmeye ihtiyacı vardı. Bir imha savaşı yürütebilmek ve bir aziz olarak görülebilmek için Kiliseye ihtiyacı vardı. *Caudil-*

21 *A.g.e.*, Paul Preston'un, *Franco*, s. 188'deki anlatısı.

lo ve aziz. Ve Kilisenin de rahat durmasına ihtiyacı vardı zira daha sonra minnettarlığını nasıl ifade edeceğini biliyordu. Gomá, Franco yüce Önder olduktan henüz bir ay geçmişken, 9 Kasım 1936'da Kardinal Pacelli'ye şu kadarını söylüyordu: "Devletin Başı ile uzun bir görüşmem oldu. (...) İzlenimim içtenlikle olumludur. (...) Kilisenin özgürlüğüne saygı gösterme, Katolik dininin çıkarlarını destekleme, Papalıkla bir *Concordat* (dinî konularda Papalıkla yapılan resmî anlaşma) önerme, Kilisenin ve onun rahiplerinin dünyevi ihtiyaçlarını gözetme, eğitimi destekleme ve ona her düzeyde açıkça Hıristiyan bir yön verme niyetindedir."[22]

Franco ve Gomá, piskoposlar ve Franco sıkı bir ittifak içindeyken, yine de dünya Katolik basınında ve Avrupa'daki kimi Katolik çevrelerde, onları birleştirmiş olan davanın "adaleti" sorgulanıyordu. Özellikle de, General Mola'nın kuzeydeki, sivil halkın moralini bozmak ve kara ulaşımını yok etmek amacıyla yürüttüğü zalim ve yoğun bombardıman saldırıları izlerini bıraktıktan sonra. Bu saldırılar 31 Mart 1937'de Durango'daki Condor (Akbaba) Lejyonu ile başladı. Saldırı sırasında 127 sivil öldü ve aşağı yukarı aynı sayıda insan da aldıkları yaralardan öldüler. Kurbanlar arasında on dört rahibe ve birisi o sırada ayin yöneten Peder Morilla olmak üzere iki papaz hayatını kaybetti. Daha da zalimce olan ve gerçek bir kitle terörü yaratan, Condor Lejyonu'nun komutanı Albay Wolfram von Richtofen'in, Mola'nın kurmay başkanı Albay Juan Vigón'a danıştıktan sonra 26 Nisan'da düzenlediği Guernica'nın bombalanmasıydı. Guernica Bask kimliğinin sembolüydü ve hem Vigón hem de Mola bunu çok iyi biliyorlardı. O 26 Nisan Pazartesi günü Guernica'nın pazarıydı. Eski Bask başkentinde o gün pazara giden şehir sakinleri, mülteciler ve köylülerden oluşan 10.000

22 'Kardinal Gomá'dan Kardinal Pacelli'ye Mektup', 9 Kasım 1936, *Archivo Gomá*, s. 289-293.

kadar insan vardı. Şehrin uçaksavar savunması yoktu. Şehir, öğleden sonra Condor Lejyonu ve Albay von Richtofen'in komutası altındaki İtalyan *Aviazione Legionnaria* tarafından üç saat süreyle bombalandı. Bask hükümeti ölü sayısının 1.500'ün üzerinde olduğunu tahmin ediyordu ve hava saldırılarında ayrıca 1.000 kişi de yaralanmıştı; her ne kadar kesin olarak bilinmese de bunlardan ölenlerin sayısı muhtemelen 500'ün altındaydı.

Franco'nun basın ve propaganda servisleri ilk başta Guernica'da herhangi bir bombalama olduğunu inkâr etti. Ama durum savunulamaz hale gelince, Guernica'nın Basklıların kendisi tarafından imha edildiği yalanını, diktatörlük süresince devam ettirilen bir yalanı ortaya attılar. Ancak aralarında dört gazeteci ve Basklı rahip Alberto Onaindia'nın da bulunduğu tanıklar vardı. Saldırıdan iki gün sonra, *The Times*'ın muhabiri George Steer, kendi gazetesinde ve *The New York Times*'da, bütün dünya tarafından okunacak olan katliamın öyküsünü yayınladı. Şimdi herkes Guernica'nın patlayıcı ve yangın çıkarıcı bombalarla imha edildiğini biliyordu. Franco'nun savunucuları dışında bazı tarihçilerin daha sonra yazdıkları da olayı açıklıyordu: fikir Mola'nın genel kurmayından çıkmış ve Almanlar tarafından uygulanmıştı. Ve Pablo Picasso sayesinde, Guernica, savaşın dehşetinin bir sembolü haline geldi.[23]

Tahrip edici bombalar, savunmasız sivil nüfus üzerine yağmur gibi yağıyordu. Katliam, az sayıda Katolik entelektüelin, yurt dışında söylemeye başladıklarını teyit eder görünüyordu: Franco'nun Hıristiyan İspanya'sı acımasız öldürmelerin fesat yuvası olmuştu. Bu haberlerin bazı Avrupa hükümet çevrelerinde yaratabileceği tepkilerden endişe eden Franco, Kardinal Isidro Gomá'yı, 10 Mayıs 1937'de gerçekleşen bir toplantıya bizzat çağırdı. Gomá'nın kendi anlatısı-

23 Ben burada Paul Preston'un *Franco*, s. 243-247'deki anlatısını takip ediyorum.

na göre, Franco ondan, "İspanyol piskoposlarının (...) dünyadaki bütün piskoposlara, Katolik basınında yayınlanmak ricasıyla, işleri yoluna koyacak ve aynı zamanda yurtsever bir eylemi yerine getirecek ve tarihi düzeltecek, dünyanın her yerinde Katolik davasına muazzam yarar sağlayacak bir mektup yayınlamalarını" istedi.

Gomá, Franco'nun talebini yerine getirmek için hiç zaman harcamadı. 15 Mayıs'ta, bütün piskoposlara talebini içeren "gizli" bir mektup yolladı. Vidal i Barraquer dışında hepsi olumlu cevap verdiler. Barraquer, 30 Mayıs'ta yolladığı mektupta, her ne kadar kendisi de "talihsiz İspanyamız için, özellikle dinsel baskı konusunda kuvvetli bir propagandaya" acilen ihtiyaç olduğuna inansa da "ortak bir Belgenin", en "etkili, uygun ya da ihtiyatlı" bir yol olmadığında ısrar etti. Vidal, yabancı kardinal ve piskoposlara "kişisel mektuplar" yazılmasını savunuyordu. "Tümüyle Kilise'ye özgü meselelerde, hiyerarşi dışındaki kişilerden öneri kabul etmekten" (burada açıkça Franco'dan söz ediyordu) memnun değildi; başka bir deyişle, Kilise, "parti politikalarının" dışında kalmayarak, askerî isyancıların davası nedeniyle lekelenmişti.[24]

"İspanyol Piskoposlarından Dünya Piskoposlarına Ortak Mektup" 1 Temmuz 1937 tarihini taşıyordu ama, üç hafta sonra gönderilmişti ve yurt dışında yayınlanmadan önce içeriğinin açıklanmaması talebini taşıyordu. 43 piskopos ve kilisenin bir şubesine mensup 5 piskopos vekili tarafından imzalanmıştı. Bu süre zarfında Gomá, mektubun iki kopyasını

24 Ortak mektubun arka planı için bkz. Hilari Raguer, *La Espada y la Cruz*, s. 102-119. Ayrıca, María Luisa Rodríguez Aisa'nın belgelere dayanan özetini de izledim, "La Carta del Episcopado", "La Guerra Civil", *Historia 16*, cilt 13 (1986), s. 56-63. Tarragona başpiskoposu Francesco Vidal i Barraquer, Katalonya'da 1936 yazındaki devrimci ayaklanmadan kaçmayı başararak İtalya'ya gitti. Katolik kilisesi ile isyancı subaylar arasındaki ilişki konusunda her zaman eleştirel bir pozisyona sahip oldu ve Franco'nun zaferinden sonra İspanya'ya dönmedi.

Franco'ya gönderdi ve ona, sanki Franco bunu bilmiyormuş gibi, "mektubun son yıllarda İspanya'da neler olduğu gerçeğini ve özellikle Ulusal Hareketin sevgili Anavatanımız ve Batı uygarlığı için ne anlama geldiğinin bilinmesi" için yazılmış olduğuna işaret etti.

Doktrin açısından bu mektupta, askerî ayaklanmadan beri geçen on iki ay içinde piskoposlar, papazlar ve kutsal tarikatlardaki diğer kişiler tarafından söylenmemiş yeni bir şey yoktu. Ancak uluslararası tepki –derhal Fransızca, İtalyanca ve İngilizce olarak yayınlandı– o kadar büyük oldu ki, pek çok insan, Kilise'nin aktarmış olduğu "silahlı plebisit" tezinin *Manichaean* (çelişkili ikicil) ve özel amaçlı kopyasını, kalıcı olarak benimsedi: Ulusal Hareket, en iyi Hıristiyan geleneğinin erdemlerini, cumhuriyetçi hükümet ise Rus komünizminde mevcut olan bütün kötülükleri temsil ediyordu. Ayrıca "askerî ayaklanmanın" kesin bir komünist devrim planına son verdiği yalanında ısrar ettiği gibi, düzen, barış ve adaletin "ulusal bölgede" egemen olduğu tipik mazeretini ileri sürerek piskoposlar çok önemli, kilise hiyerarşisinin bugün hâlâ resmî pozisyonu olan bir meseleyi savunuyorlardı: Kilise bu savaşın "masum, barışçı ve savunmasız" bir kurbanıydı ve komünizmin elinde tamamen yok edilmeden önce toplumun temel ilkelerini garanti eden davayı desteklemiştir'. Kilise "halkın velinimetiydi, saldırgan" değildi. Saldırgan olanlar, "komünist", "İspanya karşıtı" ve "Hıristiyanlık karşıtı" devrime neden olan öteki taraftı.[25]

Ortak Mektup, 32 ülkede 900 kadar piskopos tarafından olumlu karşılandı. "Bu Belge ile her türlü yanlış anlamayı gidermeye yardımcı olmuş ve İspanya'da mevcut savaşla ilgili olarak yayılan olaylara ve düşüncelere iyi bir ışık tuttuğumuz için kendimizi kutlamalıyız," diye yazıyordu Gomá, 12 Ekim 1937'de Pacelli'le. İsyankâr tarafa bu kayıtsız şartsız

25 Bu bölümün 12 numaralı notuna bakınız.

destek, dünyanın her yerindeki Katolikler ve düzen insanlarına nihaî bir iddia olarak hizmet etti. Bunun başlıca nedeni ayaklanmanın ilk anından itibaren ordunun uyguladığı yıkıcı şiddet hakkında utanç verici bir sessizliğin bu mektuba eşlik etmesiydi. Mektup, yalnızca dinsel baskı arzusundan etkilenen düşmanı şeytanlaştırıyor ve kararlı bir şekilde savaş için desteği, kutsala, Vatana ve dine karşı olan komünist saldırısına yönelik haklı bir haçlı seferi olarak kodluyordu.

Franco ve Katolik Kilisesi göze çarpacak şekilde güçlendi. Savaşın tamamen dinsel bir çatışmaya dönüştürülmesi, siyasal ve toplumsal yönlerinin görmezden gelinmesi, daha önce yapılmış olan bütün şiddeti haklılaştırdı ve Franco'ya öldürmelere devam etme ruhsatı verdi. Asker isyancıların gezginci omuzdaşları, ta işin başından beri yollara düşmüş olan Kilise, şimdi zafere giden trenin en başında yerini almıştı. O zamanlar Propaganda direktörü olan Javier Conde, *Razón y Fe*'nin editörü ve Gomá'nın sırdaşı, Cizvit Constantino Bayle'ye, Franco'cu siyasi ve askerî çevrelerin ifade ettikleri memnuniyeti şu şahane belgeyle ifade ediyordu: "Lütfen Kardinal'e söyleyin, bu işlerde uzman olan ben, şunları ifade etmek istiyorum: Ortak Mektupla, bizim hepimizin çabalarından daha fazla şey elde edilmiştir."[26]

Bu "Ortak Mektubun" ortaya çıktığı zamana kadar on binlerce "kızıl" öldürülmüştü. Piskoposların başı çektiği pek çok ruhban, yalnızca bu terör dalgasını gizlemekle kalmadı, ona müsamaha etti ve hatta "bütün varlıklarıyla" bu zulümde işbirliği yaptı. Kilisenin, Dünya üzerinde Tanrı'yı temsil eden kurumun varlığını garanti edebilmek, geleneksel düzeni ve "Anavatanın birliğini" koruyabilmek için "Tanrısızların" kanının çokça dökülmesini sağlayan, Tanrı'nın affetmeyen ve zorunlu adaletiydi.

26 Alfonso Álvares Bolado, *Para ganar la guerra, para ganar la paz*, s. 159. Burada, Ortak Mektubun uluslararası yankılarını inceliyor, s. 207-209.

Piskoposlar ve ruhbanın çoğu, pek çok durumda yargılama ya da hukuki güvencelere ihtiyaç duymayan askerî ve Falanjist terörün suç ortaklarıydı. Onu gizlediler, onayladılar ve alenen alkışladılar. Hapishane ve ordu papazları; taşra keşiş ve rahipleri, İspanya'daki dinsel yeniden canlanma konusunda o kadar hevesliydiler ki, işkencelere, şafak vakti öldürmelere, dulların feryat figan etmesine sağır kaldılar. Papazlar kızılları lanetlediler, ordunun onları cezalandırabilmesi için onlara iyi hal belgesi vermeyi reddettiler.

Öldürülecek olanlara son manevi görevlerin yapılması Katolik ruhbanın temel sorunlarından birisi oldu. Burada sorun olan onların bedenlerinin kurtarılması değildi; ruhbana göre onlar bu sonu hak etmişlerdi ama sorun en azından ruhlarının kurtarılmasındaydı. Ölüm ritüeli, iç savaş sırasında ve onu izleyen yıllarda Zaragoza'daki hapishanedeki tutukluların dinsel ihtiyaçlarına bakan Fransisken rahibi Peder tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.[27]

Zaragoza'daki Torrero hapishanesinin şapelinde, idamların olduğu gün, ayin için gerekli her türlü süslemenin yer aldığı, "mahkeme odası" adı verilen doğaçlama bir mihrap kuruluyordu. 1938 yılı ortalarına kadar törene Franco'nun bir portresi de eşlik ediyordu. Bu tarihte Gumersindo de Estella, "Şapel'de ve onun mihrabında bir aziz olarak Franco'nun varlığının yer almasının, ölüm hükmünü onun imzaladığını bildiklerinden tutukluların sinirlerini gerdiği ve onları tecavüzkâr öfkeye yönelttiği" için otoritelere sürekli uyarılarda bulunmuş ve sonunda onu kaldırmayı başarmıştı.

Tutuklular sabah saat 5 civarında şapele götürülüyordu. "Mahkûm olanlara son manevi görevlerin yapılması için"

27 Gumersindo de Estella bu şiddet hakkında kimi ürpertici anılar yazdı ve atipik olmak üzere Kilise içinden "dinin siyasal istismarını" açıkça itham etti. Anıları bir süre yayınlanmadan kaldı ve yakın zamanlarda, *Fusilados en Zaragoza, 1936-1939. Tres años de asistencia espiritual a los reos*, Mira Editores, Zaragoza, 2003 başlığı ile yayınlandı.

papazın bir saat zamanı vardı ve Don Gumersindo bunun, özellikle de idam edilecek birkaç kişi olduğunda, çok kısa bir süre olduğunu düşünüyordu. Papaz onlarla konuşuyor, onlara aileleri hakkında sorular soruyor, ne için hüküm giydiklerini ve her şeyden önemlisi dini bütün bir Hıristiyan olup olmadıklarını soruyordu. Bazıları "imrenilecek bir rıza" ile günah çıkarmayı ve dinî telkini kabul ediyordu. Diğerlerinin, "doğaüstü olanda huzur arama" ihtiyacına ikna edilmeleri gerekiyordu. Bir de, her türlü diyaloğu ve manevi yardımı reddedenler vardı. "Hayır efendim, lütfen benden dinî görev beklemeyin," diye konuşmuştu bir mahkûm 11 Haziran 1938'de. "Din adına öldürme hakkı ve Din adına savaşma hakkı. Ve ben böyle zalimliği ilham eden bir Dinin parçası olmak istemiyorum."

Sabah saat 6'da Sivil Muhafızlar, mahkûmların ellerini bağlama "görevine" başlıyorlardı. Bir kamyonla hapishaneden mezarlık duvarına götürülüyorlardı. Bu kısa yolculuk sırasında "hazin ıstırap çığlıkları" dinmiyor ve papaz öpmeleri için haçı uzatarak onları sakinleştirmeye çalışıyordu. Duvara dönük olarak sıraya dizilene kadar papaz onlara eşlik ediyordu. İnfaz mangası tarafından diz çöktürüldükten sonra, görevli teğmen yaklaşıp, "kafalarına iki ya da üç tabanca kurşunu sıkmadan" önce günah çıkarıyor, onlara bolca kutsal yağ sürüyordu.[28]

Öğretmenlere karşı sürdürülen dinî ve Katolik saldırı özellikle zehir saçıyordu. Ruhban, modern toplumun bütün hastalıklarının, entelektüeller ve öğretmenler tarafından yürütülen "yıpratma süreci"ne bağlanabileceğine ikna olmuştu. Onları, görenekleri için rekabet eden ve kiliseyi ahlâki

28 Cizvit Papazı, döneminin önemli kilise hukuku bilginlerinden ve ahlâkçılarından Eduardo Fernández Regatillo, "ilk silah atıldıktan ve *Coup de grâce*'den (öldürücü darbe) önce" ölüye yağ sürmenin en iyi anını tasvir edecek kadar ileri gitmiştir. Aktaran Hilari Raguer, "Caídos por Dios y por España", *La aventura de la Historia*, 17 Mart 2000, s. 14-18.

değerleri yönetme tekelinden mahrum etmek isteyen rakipler olarak görüyorlardı. 20. yüzyılın başından itibaren, hiyerarşinin ve Cizvitlerin saldırıları, eğitimli eliti oluşturan ve Cizvitlerin kendi alanları olarak kabul ettikleri, bu eliti eğiterek ulusal kültürün oluşmasını etkilemelerini engelleyen *Institución Libre de Enseñanca*'ya (Özgür Eğitim Kurumu) yönelikti. Kırsal ve işçi-sınıfı yörelerinin papazları açısından, kilise dışı ve anti-klerikal öğretmenler topluma kendilerininkine benzer hizmetler sunuyorlardı: dinsel iktidar yerine sivil iktidarı meşrulaştırıyor; ahlâki ve medeni değerlerin savunucusu olarak hareket ediyor; ve yeni nesilleri etkiliyorlardı. Kilise hiyerarşisi ve Cizvitler yukarıdan, papazlar, keşişler ve rahibeler aşağıdan, yabancı ve modern olan tarafından tehdit edilen bir "Katolik mantalitesi" yaratmışlardı. İkinci Cumhuriyeti bu tehdit bardağını taşıran son damla olarak görüyorlardı. "Kutsal Savaş"ta ve şimdi yabancıların kökünü kazıyan diktatörlüğün koşulsuz desteğiyle, savaş sonrası yıllarda, eski hesapları görüyorlardı.

Liberal, cumhuriyetçi, anarşist ya da sosyalist düşüncelerle en fazla özdeşleşmiş, dinsel eğitime karşı en sıkı mücadeleyi vermiş ve okulları "sovyetleştirmeyi" savunmuş entelektüeller ve öğretmenler bunun bedelini ağır ödeyeceklerdi. Savaş ve savaş sonrası yıllarda, elli binden fazla öğretmen baskıcı soruşturmalar geçirdi.

Bir yanda katillerin dostları ve savunucuları ve diğer yanda martirler (şehitler). İç savaş sırasında İspanyol ruhbanın iki-yüzlü tavrı buydu. Kilise hiyerarşisi, piskoposluk bölgelerinin papazları ve çeşitli tarikatlara mensup rahip ve rahibeler, işin başından beri asilerce örgütlenen ve yürütülen şiddeti haklı göstermek için hokkabazlık yapmak zorunda değillerdi. Ancak, başarı sağlayamadıkları her yerde askerî darbeyle dizginlerinden boşanan anti-klerikal tepki, Kilisenin isyancı orduya ideolojik ve propaganda hizmetlerini da-

ha fazla sunmasına, kâfirleri mezarlarına kadar kovalamayı teşvik etmelerine ve de savaşı izleyen uygar olmayan barışa daha da fazla destek vermelerine katkıda bulundu.

"Kabil'in oğulları"[29]

Bütün araştırmacıların onayladığı bir şey her türlü kuşkudan uzak görünmektedir: asker isyancıların yenilgisinde yer almış ve 1936 yazındaki "temizlik" harekâtına katılmış halkın öfkesinin başlıca hedefi ruhban ve kutsal nesnelerdi. Eyleme geçmek için hiç kimseden emir almaya gerek yoktu. Manastırlarında saklanan asi süvari müfrezesinin yenilmesinden sonra, 20 Temmuz'da Barselona'da bazı Karmelit keşişler öldürülmüştü. Yakındaki Igualada'da meydana gelen ilk şiddet eylemi, Fransisken keşişlerinin manastırının yakılmasıydı. Aynı sahneler, Ağustos'un ikinci yarısında ve Eylül'ün ilk birkaç gününde "düzenin unsurlarına" karşı baskının daha da yoğun olduğu yerler dahil olmak üzere İspanya'nın pek çok kasaba ve şehrinde tekrarlandı. Ruhbana yönelik şiddetin pek de o kadar güçlü olmadığı Murcia'da manastırların çoğu Temmuz'un son on iki gününde saldırıya uğramıştı. Ve Madrid'de öldürülen bin kadar ruhbanın % 90'ı, Kasım ayındaki kitlesel "*saca*"lar başlamadan önceki ilk aylarda öldürülmüştü.

Askerî darbenin yenilgisinin ani, yıkıcı bir devrimci süreci başlattığı bölgelerde verilen cezalar yaygın ve tahripkârdı. Rakamlar kendi adına konuşur: 6.800'den fazla kilise adamı öldürülmüştü; çok sayıda kilise, manastır ve kutsal yer yakılmış ya da içlerindeki sanat eserleri ve ibadet nesneleri ta-

29 'Komünistler ve anarşistler Kabil'in oğullarıdır, ibadeti erdem sayan kendi kardeşlerinin düşmanlarıdırlar ve bu nedenle onları öldürür, şehit ederler; ve Tanrı'ya ve İsa'ya bir şey yapamadıkları için nefretleri onun İmajı, Mabedi ve papazları üzerine boşaltırlar ve öldürme, yağma, yıkım ve ateşe vermekten zevk alırlar' (Enrique Pla y Deniel, "Las dos ciudades", 30 Eylül 1936).

mamen ya da kısmen yok edilerek yağmalanmış ve aşağılanmıştı. Mezarlık ve kabristanlar da daha iyi durumda değildi; pek çok papaz mezarına saygısızlık edilmiş, rahip ve rahibelerin kalıntıları mezarlardan çıkarılmıştı.

Askerî ayaklanmanın başarısız olduğu yerlerde ilk yapılan işlerden birisi kiliseyi yakmak ve papazı öldürmekti. Cumhuriyet İspanya'sında öldürülen ruhbanın üçte birinin yitirildiği Katalonya özellikle böyleydi. Önceden hiçbir hukuki sürece başvurulmadan öldürülmüşlerdi. Eğer "öfkeli" bir terör vardıysa, bu çok ender olarak hapishaneye gönderilen ruhbanın kapısını çalan terördü. Bütün savaş boyunca yalnızca 240 ruhban Barselona'da Modelo hapishanesine gönderilmişti ki bu içeridekilerin toplam sayısının yalnızca % 1.8'iydi ve 1936 yılı sonuna kadar yalnızca 46 kişi buraya gönderilmişti. Doğal olarak bu koşullar altında hapishane onlar için bir "ayrıcalık"tı ve hiç kuşkusuz güvenli bir yerdi. Dolayısıyla, 19 Ağustos 1936'da içeri atılan, hapishaneden ayrılmak istemeyen ve 1937 Nisan'ında Kamu Düzeni Genel Komiseri salıverilmesini emrettiğinde bunu reddeden 71 yaşındaki papaz Josep Ribas gibileri şaşırtıcı değildi.[30]

"Doğrudan eylem", daha az değildi. Ruhbanın hak ettiği işte buydu. *Partido Obrero de Unificación Marxista*'nın (POUM) büyük isimlerinden birisi Andreu Nin, 1936 Ağustos'u başında bu kadarını alenen söylüyordu. Komünist gizli servisi tarafından birkaç ay sonra kaçırılacak ve öldürülecek olan Nin, pek çok diğer devrimcinin, sol cumhuriyetçinin ve sendika liderinin söylediği aynı şeyi söylüyordu: "burjuva" Cumhuriyet'in anti-klerikal yasaları, Kilise "sorunu"nu çözmek için hiçbir şey yapmadı. Bu sorunun askerî darbenin başlattığı devrimci öfke içinde işçi sınıfı tarafından çözülme-

30 Pelai Pagés, *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barselona, 1996, s. 306-307.

si zorunluydu. Ve bu sorun hiçbir kiliseyi ayakta bırakmayan, "papazları, kiliseleri ve ibadeti" ezen, "köklere saldırarak" işin nasıl çözüleceğini bilen işçiler ve devrimciler tarafından çözülmüştür.[31]

Hiç kuşkusuz 1936 yazında devrimciler ve onların liderleri tarafından ruhbana karşı yapılan muamele, yüzyılın başından beri, solcu entelektüellerin Alejandro Lerroux gibi radikal politikacıların ve militan işçilerin Kilise'yi ve onun temsilcilerini, özgürlüğün, halkın ve ilerlemenin nihai düşmanları olarak gören, devrimci söylemde o zamana kadar kapitalizm ve Devlet için söylenen sözlerin, pek çok kişinin olacağını söylediği şeyin yerine getirilmesinden başka bir şey değildi. Onların tümü, devrimin pek çok katkısından birinin, kilise binaları ve papaz cübbesi giyen "parazitleri" "temizleyen meşale" olacağına söz veriyordu. Ve zamanı geldiğinde bunu uygulamaya soktular.

Devrimi serbest bırakan devrimciler değildi. Bu devrim sınıf savaşının yoğunlaşmasının bir sonucu da değildi. Buna, bildiğimiz gibi, başarısızlığa uğrayan bir askerî darbe, dışarıdan kışkırtılan bir olay neden olmuştu. Bununla birlikte, bir kez dizginlerinden boşandığında, ruhban kolaylıkla tanınabilir bir hedef olarak göründü. Sınıf çatışmalarından, toplumsal mücadelelerden ve monarşist ya da cumhuriyetçi İspanya için normal olan bir şeyin, bunların kanlı baskısından kaynaklanan eski hesaplar görüldü ama ruhbana özel bir ilgi gösterildi. Bu devrimcilerin intikamının, devrime hiçbir zaman katkıda bulunmamış, hepsi birlikte bu "silaha sarılan halk-proletarya" içine kaynamış pek çok sayıda oportünist, görevini savsaklamış serseri tarafından istismar edildiği doğrudur. Yine de, bu ne kadar teskin edici olsa da, tarihi değiştirmez.

Kilise pek çok nedenle baskıya maruz kalmıştır ve bura-

31 *La Vanguardia*, 2 Ağustos 1936.

da, her ne kadar açıkça söyledikleri her zaman en içteki niyetleriyle aynı olmasa da, bunu hor görenlerin ve baskı yapanların kanaatlerini de hatırlamamız gerekir. José Álvarez Junco, Kilise hakkındaki bu uzun soluklu, tekrarlayan ve nüanslarla dolu eleştirinin "Kilisenin toplumsal gücünün ve bunun sonuçlarının çözümlenmesinden çok, daha ziyade temelde ahlâki karşı ithamlara" bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Doğal olarak Kilise ile anti-klerikalizm arasında toplumun ve Devletin örgütlenmesiyle ilgili temel konularda sert bir çatışma vardı. Ancak gösterilere ve karşı gösterilere, manastırların yakılmasına ve ruhbana karşı şiddet uygulanmasına yol açan sorunlar, güçlü halk desteği ile, "daha sembolik ve kültüreldi".[32]

Katolik ruhban, "İncil'e ihanet etmek", "Farizîlik" (ikiyüzlülük), anarşist basında sık sık tekrarlanan ve Gerald Brenan'ın bir açıklama olarak sarıldığı, kardeşlik ve yoksulluğun o eski erdemlerini terk etmekle suçlanıyordu. Brenan'ın görüşüne göre, anti-klerikal şiddet, "kendilerini kandırılmış ve terk edilmiş hisseden sıkı dindar kişilerde, derin dinsel bir duygunun" ifadesiydi. Bu görüş, Zaragoza'da hapishanenin özel rahibi Gumersindo de Estella ve anti-klerikalizmin yalnızca demagog ve devrimciler tarafından manipüle edilen "popüler bir öfke"nin ifadesi olmadığına inanan az sayıdaki Katolik tarafından paylaşılıyordu. Bu Katoliklerden birisi, avukat ve *Unió Democràtica*'nın önde gelen üyesi ve Sarriá manastırından on bir Fransisken keşişine koruma sağlamış ve Tarragona'dan Kardinal Vidal i Barraquer'in ülkeden kaçmasına yardım etmiş Maurici Serrahima, Ronald Fraser'a, "Kiliseleri yakmanın, derinlerde bir inanmışlık eylemi olduğuna her zaman inandım," demişti. "Başka bir ifa-

32 Liberal devrimden iç savaşa kadar İspanyol solunun "kültürel bir değişmezi" olarak anarşizm, José Álvarez Junco'nun, *En emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*'da, Alianza, geliştirdiği teorilerden birisiydi.

deyle, bu bir protesto hareketiydi zira halkın gözünde Kilise artık olması gereken şey değildi. İnanan, seven ve ihanete uğrayan bir kişinin büyüden kurtulmasıydı. Bu, Kilisenin yoksulun yanında olması gerektiği düşüncesinden geliyordu ama değildi; ve aslında uzun yıllardan beri de, bazı üyeleri dışında, hiç yoksulun yanında olmamıştı. Bu, Kilise'nin tuzu kuru olanlara boyun eğmesine karşı bir protestoydu."[33]

Yüzyılın başında *El Motin,* ve cumhuriyet döneminde *La Traca* gibi en bozguncu anti-klerikal yayınların yanı sıra genç Lerroux'dan anarşist işçiye herkes ruhbanın iktidar ve para için doymak bilmez bir ihtirası olduğunda birleşiyordu. Bu bütün ruhban için genel olarak, son derece zengin ve hiçbir ahlâki endişesi olmayan Cizvitler için özellikle doğruydu. Her şeye sahiptiler ve sürekli daha fazlasını istiyorlardı. Alejandro Lerroux'nun 1907'de yazdığı gibi, "Mirasları ele geçiriyorlar, sahte sofuların bağışlarını kabul ediyorlar, zengin ailelerin kızlarına din öğretiyorlar ve manastırlara kapatıyorlardı".[34]

Ruhban, anti-klerikal basında her zaman, gizledikleri para çuvallarıyla kuşatılmışken sadaka isteyen, şişman, ihtişamlı kişiler olarak resmediliyordu. Ve iç savaşta, 1936'nın anti-klerikal saldırısında, öldürmek üzere piskoposları yakalayan aynı milis ve silahlı gruplar, orada saklı olduğu kabul edilen büyük servetler için saraylarına saldırdılar. Örneğin, Madrid sosyalist basınına göre, Jaén'deki piskoposun sarayında birkaç milyon *peseta* bulunmuş olmalıydı. Piskopos Manuel Basulto Jiménes, birkaç gün sonra öldürüldü.[35]

Ama anti-klerikal gazete ve dergilerin en sevdikleri konu, Álvarez Junco'nun işaret etmiş olduğu gibi, ruhbanın "doğal

33 Ronald Fraser, *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros,* Cilt I, s. 207. Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth: An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War,* Cambridge University Press, Cambridge, 1943.

34 José Álvarez Junco, *El emperador del Paralelo,* s. 401.

35 Antonio Montero Moreno, *Historia de la persecución religiosa en España,* s. 392.

olmayan", kimi zaman zayıflıktan, onları çoğu kez aşırılıkla her türlü "sapıklığa" yönlendiren cinsel hayatlarıydı. "Cumhuriyetçi ya da işçi sınıfı basını, ev sahibeleriyle birlikte yaşayan ve onlardan çocuk sahibi olan, kendini adamış kadınları şehevî bir şekilde okşayan ve manastırlarda sefih bir hayat yaşayan özel rahipler hakkında öyküler, şakalar ve karikatürler üretmekten zevk alıyordu." Ve de bu "doğal olmayan" unsurun işin içine katılması ruhbanın "lanetli" bir toplumsal grup, topluma yabancı olduğu için, diğer tüm fanilerden farklı, "kara davranışlarının" dışsal sembolü olan kara papaz cübbeleriyle alay konusu olarak görüldükleri anlamına geliyordu.[36]

Bugün pek çok insan buna şaşırabilir ve anti-klerikalizmin, ruhbanın toplumsal nüfuzuna ve siyasal etkinliğine karşı bir saldırı olarak görülmesini anlamak güç olabilir. Ancak tarih bize, yaklaşık 30 yıl sonra, iç savaşta *Semana Trágica* sırasında, içlerinde ceninler ya da gelişmiş pornografik aletler saklı olduğuna inandıkları için kalabalığın rahip ve rahibelerin mezarlarına saldırdığını söylemektedir. Manastırlara kapatılmaları doğal değildi ve onlardan her şey beklenebilirdi.

Britanyalı tarihçi Frances Lannon, manastır hayatının "Katolik kültür evreninin sınırları dışında yaşayan siyasal soldaki pek çok insan için, bir skandal ve kışkırtma olduğunu" ifade etmektedir. Serbestçe tercih edilen, hayat boyu süren cinsel ilişkiden kaçınma, her ne kadar erkeklerden çok kadınlar bu yolu seçmiş olsa da erkekler için olduğu kadar kadınlar için de, Katolikliğe özgü bir fenomendi. Değişik kaynakların verdiği sayılar arasında farklılıklar olsa da, 1931 yılında İspanya'da, yaklaşık 23 milyon nüfus içinde 115.000 kilise mensubu vardı. Bunların yaklaşık 60.000'i rahibe, 35.000'i piskoposluk bölgesi papazı ve 15.000'i keşiş-

36 José Álvarez Junco, "El anticlericalismo en el movimiento obrero", Gabriel Jackson ve diğerleri, *Octubre 1934* içinde, s. 283-300.

ti. Her halükârda, rahibelerin sayısı keşişlerin sayısından üç kat fazlaydı ve ayrıca keşiş ve papazların toplamından çoktu.

Rahibelere karşı olan husumet, Katolikliğin yeniden üretilmesinin güçlü bir aracı olarak eğitimin kontrol edilmesiyle birlikte genel olarak kilise mensuplarına yönelik eleştiriyle aynı temele dayansa da, onlar hakkındaki duygular, cinsiyeti ve anneliği reddeden bu "doğal-olmayan" unsur nedeniyle daha da güçlüydü. Ancak Lannon, kadınlarla özellikle de genç olanlarıyla serbestçe seçim yapma kapasitesi var olan erkeklerden farklı olarak, onların bu doğal olmayan seçeneği zorlama altında benimsediklerini ve bunun popüler kültürde olduğu kadar edebiyatta da ifadesini bulduğunu söylüyor.

14 ya da 15 yaşlarındaki kızların rahibe adayı olarak manastırlara girmelerinin arkasında bir tür kandırma ya da zorlama bulunuyor olmalıydı. Benito Pérez Galdós tarafından yazılan ve 1901 yılında sahnelenmesi büyük gürültüler koparan *Electra*'nın mesajı buydu. Dahası, *Electra* manastıra kapanan bir genç kızın ebeveynlerinin, bunun kızın kendi iradesiyle olamayacağını iddia ettikleri çağdaş bir hukuki olaya dayanıyordu. Ve bu cinsel ilişkiden kaçınmanın normal olmadığı yolundaki popüler nosyonla da fevkalade uyum içindeydi. Birkaç yıl sonra, 1906'da, Lerroux'nun yazdığı ünlü makalenin başarısı da buna bağlıydı. Álvarez Junco'nun yorumuna göre, "o izleyenlerini, toy Katolik erkek şovenistin yüce niyeti konusunda parlak bir şekilde bilgilendirmekteydi: rahibe adaylarının ırzına geçmek". Onun ünlü ifadesini tekrar etmek gerekirse: "rahibe adaylarının peçesini kaldırmak ve onları annelik kategorisine yükseltmek."[37]

1936 yazındaki devrimci ve anti-klerikal şiddet günlerin-

37 Frances Lannon'un, "Los cuerpos de las mujeres y el cuerpo político católico: autoridades e identidades en conflicto en España durante las décades de 1920 y 1930", *Historia Social*, 35 (1999), s. 72-75'teki yorumu.

de rahibelerin cenazelerini mezardan kazıp çıkarma ritüeli sıradan bir hadiseydi. Ancak öldürülen rahibe sayısı, öldürülen keşiş ve papazların sayısına göre son derece azdı. Ve konuyla ilgili tüm klişe ve alışılmış imaja rağmen, Lerroux'nun 30 yıl önce yaptığı rahibelerin ırzına geçme kışkırtmasının 1936 yılında hiçbir takipçisi yoktu.

Sayılara bakalım. 1961 yılında Piskopos Antonio Montero Moreno tarafından yayınlanan bir araştırmaya göre, sayılar açısından temel kıstas, İspanya'da öldürülen toplam rahibe sayısının 283 olduğudur. Bunların hiçbirisinin bu martirliğe (şehitliğe) maruz kalmaması gerektiği ileri sürüldüğünde büyük bir sayı olabilir. Ama, aynı akıbeti paylaşan 4.184 piskoposluk bölgesi papazı ve 2.365 keşişle karşılaştırıldığı zaman çok küçük bir sayıdır. Ve o yıl için toplam rahibe sayısını "45.000 kadar" tahmin eden Montero'nun işaret etmiş olduğu gibi, bunların yarısından fazlası "kızıl bölge"de bulunuyordu. Dolayısıyla potansiyel kurban sayısında herhangi bir yetersizlik söz konusu değildi.[38]

Bu konuda olağan dışı ve şaşırtıcı veriler vardır. Örneğin, anarşistlerin kontrol ettikleri bölgede, her ne kadar manastırlarını ve alışkanlıklarını terk etmeye zorlanmış ve sosyal hizmet ve hizmetçilikle görevlendirilmiş olsalar da rahibeler hemen hemen her zaman hayatta kalmışlardır. Katalonya'dan anarşist milislerin üstlendikleri bölge olan Barbastro piskoposluk bölgesi örneği yoğunluğu gösterir. Bu piskoposluk bölgesindeki 140 papaz adayından 123'ü (% 87.8) öldürülmüştü. Aynı kaderi 52 Claretian, 18 Benediktin ve 9 Piarist de paylaştı ki bu Barbastro'yu öldürülen papaz adaylarının oranı açısından İspanya'daki en fazla tedip edilen piskoposluk bölgesi yapmaktadır. Aynı cezaya maruz kalan herhangi bir rahibe olmadı.

38 Antonio Montero Moreno, *Historia de la persecución religiosa en España*, s. 430 ve rahibelerin kitlesel öldürülüşü hakkında, s. 495-514.

Keşişlerin kitlesel olarak öldürülmesinin revaçta olduğu Katalonya'da yalnızca 50 rahibe öldürüldü. Rahibelerin kitlesel öldürüldüğü bir yer bulmak için Valencia Bölgesi'ne ve özellikle de Madrid'e gitmemiz gerekir. Her iki yerde de bu kitlesel öldürmeler 1936 Kasım'ında, İspanya'nın geri kalan kısmında ruhbana karşı "öfkeli" teröre bir son verildiği sırada meydana geldi. Antonio Montero'nun araştırmasına göre, en büyük katliam, 10 Kasım 1936 şafağında Madrid'deki Este mezarlığının duvarı önünde 23 İbadet Rahibesi'nin (*Sisters of Adoration*/ halk arasında Pembe Rahibeler) kurşuna dizilmesiydi.

Nitekim, keşiş ya da papazlara göre rahibelerin hayatına daha fazla saygı gösterilmesinin belirli nedenleri olduğu anlaşılıyor. İlk olarak, genç kadınların manastıra, günah çıkaran papazların, erkeklerin ya da Lerroux'nun söylediği gibi aslında siyasi iktidarı maniple etme, ekonomik ve toplumsal etkisi olan oligarşik gruplarla ilişkili Cizvitlerin baskısı altında katıldıkları kuşkusu vardı. Anti-klerikal kolektif kafa yapısında ve gerçek hayatta, rahibeler erkek ruhbana göre daha az siyasallaşmıştı. "Suçlu olanlar" rahibeler değildi; papazlar ve keşişler suçluydu.

20. yüzyılın ilk üçte birinde İspanyol toplumu kadınlara profesyonel hayatta ve aile içinde çok az fırsat sunuyordu ve dinsel tarikatlar, cinsel ve toplumsal sınırlamalarına rağmen, gündelik hayattan dışlanmaya bir alternatif sunuyordu. Dahası, Frances Lannon'un işaret ettiği gibi, erkek cemaatlere göre kadın cemaatlerindeki daha büyük artış, tefekkür cemaatlerinden çok aktif cemaatlerde yoğunlaşıyordu ve böylelikle Kilise, öğretmen, hemşire ve sosyal görevli olan pek çok rahibeyi görevlendirebiliyordu. Yoksulların Küçük Kızkardeşleri'nin bu baskılardan uzak kalması ve anti-klerikal yayınlarda, anne sevgisinin ne olduğunu bilmeyen bu rahibelerin, "normal" işçi-sınıfı kadınlarının elin-

den sosyal ve eğitimsel rolleri aldıkları için eleştirilmeleri bir rastlantı olarak görülemez.[39]

Rahibeleri esirgemek, papaz ve keşişleri öldürmek ve bütün dinî binaları yakmak. 1936 yazında, devrimci coşku, anti-klerikal duygu dalgaları üzerindeki perdeyi son kez olmak üzere kaldırdığında formül buydu.

Eskinin yok edilmesinin ve arınmanın, yeni hayatın zorunlu bir evresinin sembolü olarak ateş. Manzaranes'de (Ciudad Real) mahalle/bölge kiliselerinin resimleri, mihrap heykelleri parçalanırken, "çok sayıda insan" kovalar, teneke kutular ve diğer kaplar içinde yanıcı sıvıların taşınmasına yardım ediyordu. Binanın duvarlarına ve kulenin merdivenlerine bu sıvıları serptiler ve sonra ateşe verdiler; "hava akımına yardımcı olsun diye yukarıdaki pencerelere ateş ettiler".[40] Teruel vilayetindeki Hijar köyünde, *Solidaridad Obrera* muhabirinin 6 Ağustos'ta yazdığına göre: "Kiliseler yanıyordu. Daha sonra belediye arşivinin bütün belgeleri toplandı ve bunlar hâlâ yanıyor ve birkaç gün daha yanacak. Tapu sicilleri de sonuna kadar yakıldı. Kırmızı ve siyah bayrak, bu şanlı eylemlerin üzerinde ihtişamlı bir şekilde dalgalanıyor." Ve bu şanlı eylem geçmişi, düzenin sembollerini silmekti. Dinsel objeleri olduğu kadar belediye arşivindeki belgelerin, mahkeme kayıtlarının kamusal ve özel tapu sicillerinin alevlere yedirilmesinin nedeni buydu. Ve köylerde papazlar gibi patronlar, yerel politikacılar, "kapitalizmin, Devletin ve dinin" temsilcileri, anarşist basının sürekli olarak halkı ezdikleri için lanetlediği üç gücün temsilcileri öldürüldü.

Aragon'un doğu yarısındaki köylerde, milislerin geçtiği yerlerde, yaygınlaşan anti-klerikal saldırı çok eğlenceliy-

39 Rahibelere saygı gösterildiğine ilişkin tartışmalar Frances Lannon, *Privilegio, persecución y profecía*, s. 82-86 ve Joan Connelly Ullman, "The Warp and Woof of Parliamentary Politics in Spain, 1808-1939", s. 145-176'dan.

40 Antonio Bermúdez, *República y guerra civil. Manzanares (1931-1939)*, Diputación de Ciudad Real, Ciudad Real, 1992, s. 62-76.

di ve bugün bile varlığını sürdüren çeşitli kötü izler bırakmıştır. Milisler, yerel sakinlerle birlikte evlerden dinsel resimleri ve nesneleri topladılar. At üstünde kiliseye girdiler, azizleri yerlere attılar ve köy meydanına sürüklediler. Burada azizleri –"erkek aziz kadın azizenin üzerinde olacak şekilde"– diğer dinsel nesneler, belediye ve kilise dokümanları ve tapu sicilleriyle birlikte istiflediler, din ve düzen içinden çıkılamaz bir şekilde birleşmişti, ve Kuzey Amerikalı antropolog Susan Harding'in Huesca vilayetindeki Ibieca köyü ritüeli tasvirine göre, "yığını ateşe verdiler".

Bütün kiliseler ibadete kapandı ve Pazar yerine, mağazaya, milisler için konaklama yerine, zindana, dans salonuna, halka açık kantine ya da garaja dönüştürüldü. Köy odaları politikacılar ve subaylar için kalacak yer, kültür merkezi olarak ya da devrimci komite ofisleri olarak kullanıldı. Benabarre'de (Huesca) Dominiken rahibelerin manastır kilisesi ahır yapıldı.[41]

Montero Moreno'nun gözüyle "yıkımın hedefinin insan bedeni ya da kanı yerine nesnelerin martirliği (şehitliği)" oluşu, "dinsel dünyaya karşı kör bir gazabı" gözler önüne seriyordu. Nesneler insanlardan daha "masum"du. Kutsal nesnelere karşı bu "vahşet"in nedeni buydu.[42]

Bununla birlikte başka yorumlar da vardır. Antropolog Bruce Lincoln, ikon kırıcı bir eylemin, hiçbir zaman bir ikonun kutsal gücünü yok etmek girişimi olmadığını, zira ikon kırıcıların bunların öyle bir gücü olmadığına ikna olmuş bulunduklarını ileri sürer. Aksine onların niyeti, izleyenler ister ikon kırıcılar, ikona tapanlar ya da tarafsızlar olsun her-

41 Aragón için bkz. Pilar Salomón, *Anticlericalismo en Aragón. Protesta popular y movilizacion politica (1900-1939)*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza, 2002. Susan Harding'in alıntısı, *Remaking Ibieca. Rural Life in Aragon under Franco*, University of North Carolina Press, Chapell Hill, 1984, s. 63'ten gelmektedir.

42 Antonio Montero Moreno, *Historia de la persecución religiosa en España*, s. 627.

kese, bir yandan entelektüel, siyasal ve/ya da maddi gücün ikona tapanların gücünden büyük olduğunu gösterirken, diğer yandan ikonun *güçsüzlüğünü* göstermektir. En değerli inançlarının paramparça edilmesini izleyen bu imgelere tapanlar utanç duyarlar ve süreç içinde, düşmanlarının saldırısı karşısında güçsüzlüklerini hissederler.[43]

Bu ikon kırıcılığı gözlemleyen daha ileri Protestan ülkelerden yabancılar, eğer özellikle İspanyol işçi ve köylülerinin kurduğu bu dünya cennetinden geçen devrimci turistlerse, böylesine egzotik ve renkli bir şeyin karşısında çarpılırlar. Avustralyalı Mary Low, Barselona'ya gelip Aragon'dan geçen George Orwell, Franz Borkenau, Augustin Souchy ve diğer pek çokları gibi, daha sonra 29. Tümen olarak adlandırılacak POUM'un José Rovire yönetimindeki "Lenin Kolu"na milis olarak kaydoldu. Low, Yukarı Aragon'un bu yörelerinde, siyasetten hiçbir şey anlamayan ama bütün kötülüklerin Kilise ve azizlere ait olduğunu kafalarında açıklığa kavuşturmuş pek çok kırsal işçi buldu. Ve onları yakmalarının nedeni buydu: Mary Low, yemeklerini pişirdikleri ateşi canlandırmak için renkli ahşap heykelleri kullandıklarını anlatarak devam eder. Bu imgeler kilise yakıldığında meydana atılmıştı. Odun sıkıntısı vardı, dolayısıyla bir gün Aziz Eduvigis'i ve ertesi gün Padua'lı Antony'i parçaladılar...[44]

Kilise takım taklavatının karnaval-tarzı çılgınlıkla alaya alınması da görülmeye değerdi. Causa General'e (iç savaştan sonra kızıl bölgedeki suçları yargılamak üzere kurulmuş özel soruşturma) göre, Ciudad Real'de, "şehrin bütün fahişelerinin katıldığı sahte düğünler (...) ve tüm o süslü giyim kuşamlarıyla sahte geçit törenleri" vardı. Kutsal Hafta tören-

43 Bruce Lincoln, "Revolutionary Exhumations in Spain, July 1936", *Comparative Studies in Society and History*, 27, 2 (1985), s. 255-256.

44 Mary Low ve Juan Brea, *Red Spanish Notebook. The First Six Months of the Revolution and Civil War*, Marten Secker and Warburg, Londra, 1937, s. 75-77.

leriyle ünlü Teruel vilayetinin Alcañiz kasabasında bazı kişiler İsa'nın Matemi törenini alaya aldılar: tüm tören giysilerini giydiler, bir adamı Kutsal Mezar'a soktular ve sokaklarda yürüdüler. Törenleriyle ünlü bir başka kasaba olan yakındaki Hijar'da, Nasıralı İsa harmaniyesine bürünmüş bir kişi, uzun cübbeler giymiş diğerlerinin eşliğinde sokaklarda gezdirildi. Film yönetmeni Luis Buñuel'in doğum yeri olan Teruel'deki Calanda'da kasabanın seçkin sakinleri, Bakire Meryem Sütunu imgesini alay eden kalabalıkların arasından boğa güreşi alanına taşımaya zorlandılar ve imgeyi orada parçaladılar. Ve (Madrid) Ciempozuelos'da 13 Eylül 1936'da, Hanımefendimizin Tesellisi bayram gününde sağcı yurttaşlar, koruyucu azizi törenle dolaştırmaya zorlandılar ve dinsel giysilere bürünmüş anti-klerikaller, açık saçık ve kutsal şeylere saygısız çığlıklar eşliğinde onları izlediler.

Pek çok görgü tanığına göre kutsal şeylere saygısızlık cumhuriyetçi bölgede bir tür güvenceli davranış biçimi haline geldi. Kutsal şeylere saygısız davranmayan herhangi bir kişi şüpheli kişi oldu ve Montero Moreno'ya verilen ifadelere ve diğer martirolog (şehit bilimci) yazarların tanıklığına göre, ruhban ve Katolikler dine saygısız sözler söylemeyi reddettikleri için dövüldüler ve işkence gördüler. Gerçek o ki, bir bölgede papazlar, her ne pahasına olursa olsun kızıllardan günah çıkarmalarını istediler ve ölmeden önce onları "yaşasın Kral İsa" diye bağırttılar; öteki bölgede papazları öldürenler, onları dine karşı saygısız sözler söylemeye ve ölürken son anlarını irtidat (dinden dönme) içinde geçirmeye zorladılar. Bu çatışmada, dinsel bileşenin çapı, iyisiyle kötüsüyle buydu.

Birkaç ay süreyle İspanya, Julio de la Cueva'ya göre, "radikal cumhuriyetçilerin, sosyalistlerin ve anarşistlerin birkaç on yıldır hedefini teşkil eden", kendi âdetleri, takvimi ve dinsel törenleri olan Katolik Kilisesi'yle ilişkisini kesmiş, bir

rüya ya da kâbus yaşamıştı. Generalitat (Katalan Hükümeti) Adalet Dairesi Baş Avukatlığına 28 Ağustos 1936'da atanmış olan Cumhuriyet Kurucu Cortes'inde anti-klerikal federal milletvekili Eduardo Barriobero, "mutlak zorunlu olanlar dışında herhangi bir evraka ihtiyaç duymadan evleniyor ve boşanıyorduk" diye yazıyordu.[45]

Herhangi bir ilahi ya da kutsal referans taşıyan, sokak, kasaba, coğrafi yer ve kişi adları, yeni devrimci zamanlara uygun adlarla değiştirildi. 1931 cumhuriyetçi Anayasası'nı yaratan cumhuriyetçi ve sosyalistlerin yarattığı her şey, Devleti ve İspanyol toplumunu modernleştirmek için düzene sokmaya çalıştıklarını söyledikleri her şey, şimdi engeller ve sınırlandırmalar olmadan uygulamaya sokuluyordu.

Kilise ve sekülerleştirici projeler arasındaki, bu durumda Kilise ve Katolik dininin savunulması ya da ona karşı düşmanlık şeklinde özdeşleşen uzun ömürlü çatışma, İspanya'yı iki kampa bölen askerî ayaklanmadan sonra silah zoruyla çözüldü. Siyasal önlemlerin yerini silahlı yöntemlerin almasıyla, her üçü de aynı anda ve birinin diğerini belirlemiş olduğu söylenemeyecek üç cihet aniden değişti. Birincisi, Kilise'nin ayaklanma tarafından kurtarıldığını düşünmesi ve ilk kurşun atılır atılmaz kaynaklarını ve dualarını isyancılara sunmasıydı. İkinci cihet, görülmemiş boyutlardaki ve Avrupa'nın güneyinde benzeri olmayan anti-klerikal şiddetin, Kilise hiyerarşisi ve Katoliklerin duruşunu sertleştirmesi, vatanperverane ya da savaşçı hevesini teyit etmesi ve her türlü merhamet ya da affetme şansını ortadan kaldırmasıydı. Son

45 Eduardo Barriobero, *Memorias de un tribunal revolucionario,* Hacer, Barselona, 1986, s. 70. O yıllardaki anti-klerikalizmin tam bir değerlendirmesi için bkz. Julio de la Cueva, "El anticlericalismo en la Segunda Repúclica y la Guerra Civil", Emilio La Parra López ve Manuel Suárez Cortina (ed.), *El anticlericalismo español contemporáneo,* Biblioteca Nueva, Madrid, 1998, s. 211-301. Ciudad Real'deki *Causa General* hakkındaki bilgi için bkz. Francisco Alía, *La Guerra civil en retaguardia. Conflicto y revolúcion en la provincia de Ciudad Real (1936-1939),* Diputación Provincial, Ciudad Real, 1994, s. 229.

olarak, silah gücüyle bu "yeniden Katolikleştirme" ihtiyacı Kilise'nin, mevcut sınıf ve mülkiyet sistemiyle onu özdeşleştirmiş olan geniş kentsel ve kırsal yoksul kesimleri kendine çekme konusundaki tarihsel başarısızlığını ortaya koydu.

Kilise bütün bunların sonucu olarak, topluma maliyeti büyük olan insanlık dışı baskılara maruz kaldı. Devletin yıkılması, yönetimsel kaos ve silaha sarılmak isteyenlere bunun temin edilmesi, herhangi bir kural ya da yönetim olmaksızın, gerçek bir binyılcı ve eşitlikçi ayaklanmanın yol açtığı keşmekeş günlerinin başlangıcına tanık oldu. Proleterler kendi "plep hayatlarının anlamını" empoze ettiler; burjuvazi işçi giysileri giymek zorundaydı, köylüler topraklara el koydular ve mücrimler polis gibi davranmaya başladılar. Ve "halkın bu öfkesi" geçmişteki tüm ıstıraplarının suçunu ruhbana yükledi. Kilise, Frances Lannon'un sözcükleriyle, "kendi yaratmış olmadığı bir sınıf ve mülkiyet sistemiyle özdeşleşmesinin zalimane bedelini ödemek zorundaydı".[46]

İç savaşın anti-klerikal şiddeti içinde 13 piskopos hayatını kaybetti. Bunlardan dokuzu, ruhban için de ölümcül bir ay olan 1936 Ağustos'unda öldürüldü. Yalnızca Barselona piskoposu ve Orihuela'nın Papalık yöneticisi o meşum 1936 yazının "öfkeli" teröründen sağ çıkabildi; o da yalnızca birkaç ay için. Teruel piskoposu Anselmo Polanco, Franco'nun ordusunun nihai zaferinden hemen hemen iki ay önce, öldürülen son piskopos oldu.

Bütün martirologlar (şehit bilimciler), her türlü kuşkuyu gidermek ve bunların dinin maruz kaldığı baskının gerçek martirleri (şehitleri) olarak ele alınması gerektiğini sağlamak için aynı şeyi söylerler. Onlar, İspanya ve Kral İsa'yı alkışlayarak ve selamlayarak öldüler. Kaçabilirlerdi ama bunu reddettiler. Bedenleri her türlü aşağılamaya maruz kaldı ve kol ve bacakları kesildi. Diğer ruhban ve Katoliklerle bir-

46 Frances Lannon, *Privilegio, persecución y profecía*, s. 127.

likte yere düştüklerinde onların günahlarını affetmeyi üstlendiler.

1936 yazından sonra İspanya'da 60 piskoposluk bölgesinden 28'i cumhuriyetçilerin bölgesindeydi. Bunlardan 10'unda, devrimciler piskoposu çabucak buldular ve öldürdüler. Bazı piskoposlar, ayaklanma sırasında piskoposluk makamının bulunduğu şehirde olmadıkları için canlarını kurtarmayı başardılar. Madrid-Alcalá piskoposu Leopoldo Eijo y Garay'ın ve özellikle de Cardinal Primate (Başkardinal) Isidno Gomá y Tomás'ın durumu buydu. Cumhuriyet'e kendi itiraf ettiği aleyhte tavrı ve önemi bilindiği için Kardinal Gomá Toledo'da bulunmuş olsaydı, öldürüleceği hemen hemen kesindi.

Ancak cumhuriyet otoritelerinin müdahalesi sayesinde hayatlarını kurtarmayı başaran başka piskoposlar da vardı. Bu özellikle Katalonya'da oldu. Generalitat'ın temsilcileri tarafından Barselona limanına götürülen ve 30 Temmuz'da oradan İtalya'ya hareket eden Tortosa piskoposu Félix Bilbao ve Tarragona başpiskoposu Vidal i Barraquer bunu yaşadı. Gerona piskoposu José Cartañá, Katalan Kültür Bakanı Ventura Gassol'un koruması altında Fransa üzerinden Pamplona'ya ulaştı. Vic piskoposu, Mallorcalı din adamı Juan Perelló, bir gemi içinde saklanarak Cenova'ya kaçtı ve sonra oradan 1937 Mart'ında Mallorca'ya ulaştı. Urgell piskoposu Justino Guitart, Yönetici Prens olduğu Andorra'ya kolaylıkla kaçmayı başardı. Bununla birlikte, Tarragona'nın piskopos yardımcısı Manuel Borrás Farré'yi kurtarmak için yapılan girişim başarılı olmadı ve 12 Ağustos 1936 tarihinde Montblanc yakınlarında öldürüldü.

Montero Moreno'ya göre Menorca'da "Doktor Torres i Ribas"ın gözlerinin görmemesi ve ileri yaşı, kalabalıkları durdurdu ve Ekim 1936 ortalarına kadar piskoposluk Sarayı'nda kalmasına izin verildi. 21 Ekim'de Belediye Hastane-

si'ne kaldırıldı ve 1 Ocak 1939'da ölene kadar yaşadı. Doksan iki yaşındaydı. Oraya çok yakın olan Ibiza'da, Başpiskopos Antonio Cardona Riera, Yüzbaşı Bayo'nun milislerinin kontrolünde olan adada bir ay kadar saklandı. Macera filmlerini hatırlatan bir cesaretle Cartagena piskoposu Miguel de los Santos Díaz, bir Alman denizci kılığına girerek Alicante'den kaçtı.

Basklı milliyetçiler, Santander piskoposu José Eguino y Trecu'yu kesin ölümden kurtardılar; hapishane gemisi *Afonzo Pérez*'de tutukluydu, Milliyetçilerin şehri 27 Aralık 1936'da bombalamasından sonra "öfkeli bir kalabalığın" saldırısına uğradı ve 13'ü din adamı olan 156 tutuklu salıverildi. Bir başka olağan dışı durum da, PNV'nin (Bask Ulusal Partisi) müdahalesiyle Guipuzcoa'dan kaçmayı başaran ve subaylar ve Falanjistlerce kuşatılmış kendi piskoposluk bölgesine sağ salim ulaşan ve orada General Mola'nın kucaklamalarıyla kutlanan Vallaloid başpiskoposu Remigio Gandásegui'nin durumuydu. O da ayrıca davaya bağışta bulunarak minnettarlığını ifade etti.[47]

Bütün bu anti-klerikal şiddet dine karşı olmaktan çok belirli bir dinsel kuruma, zengin ve güçlülerle yakın ilişki içinde bulunduğu düşünülen Katolik Kilisesi'ne yönelikti. Öldürülen bu binlerce kilise adamının, papazın ve keşişin pek çoğunun zengin oluşundan değil; çünkü zengin değillerdi ama önemli olan da bu değildi. Saldırılar yoksulluğu vaaz etmelerine ve zenginliği arzu etmelerine karşıydı. Aslında yalnızca dünyevi değerlerle ilgili oldukları halde cennetten söz ediyorlardı. Cumhuriyetçi ve işçi basını, insanların ilerleme sağlamasını durdurmanın bir taun, ulusal bir utanç olduğunu yazıyordu. Bu, göstermeye çalışmış olduğumuz gi-

47 Hayatlarını kurtarmayı başaran piskoposlar için bkz. Antonio Montero Moreno, *Historia de la persecución religiosa en España*, s. 83-91. Ayrıca bkz. Nicolau Pons i Llinas, *Jesuites Mallorquins víctimes de la guerra civil*, Lleonard Muntaner, Palma de Mallorca, 1994, s. 11-12.

bi, sembolizm, kültürel unsurlar ve ahlâki bir ayıplamayla yüklü bir eleştiriydi. Bunlar olmadan, bu öldürmelerin arka planını açıklamak çok zordur.

Her ne kadar, bu anti-klerikal aşırılıkların çoğu kez sosyalist, komünist ve cumhuriyetçilerin egemen olduğu yerlerde görülmüş olmasına rağmen, çok bilinen iddia ile, bundan anarşistlerin sorumlu olduğu yolunda aldatılmış bazı kişiler vardır. Ruhbana yönelik öfke özellikle Valencia bölgesinde, Valencia ve Castellón'un iç yörelerinde yoğundu ama Toledo, Cuidad Real, Cuenca, Málaga ve Jaén bölgelerinde de geri kalmış değildi. Adı son zikredilen şehirde, 20 Temmuz 1936 gibi erken bir tarihte, yeni kurulmuş olan halk milislerinden bir grup La Merced manastırına saldırarak yağmaladı ve dört keşişi öldürdü. Aslında, yalnızca 45 ruhbanın öldürüldüğü Bask Ülkesi istisna edilirse, bir papaz cübbesi giyiyor olmak, cumhuriyetçi bölgenin her yerinde, Murcia, Albacete, Padajoz ve Santander'de biraz daha az olmakla birlikte, amansız bir zulmün sembolü haline gelmişti.[48]

Katoliklik ve anti-klerikalizm, İspanya topraklarında başıboş bırakılan toplumun ve Devletin nasıl örgütleneceğine ilişkin temalar üzerinde tutkulu bir kavgaya girişmişlerdi. Din, en baştan beri çok yararlıydı zira Bruce Lincoln'ün iddia ettiği gibi, General Franco'nun milliyetçi davasına sistemli bir şekilde uluslararası bir sempati akımı sağlayan yegâne unsur oydu. Öte yandan, askerî ayaklanmayla başlayan şiddetli anti-klerikalizm, cumhuriyetçilerin davasına hiçbir

48 Bask Ülkesi'nde, 1936 Eylül'ünde Guipuzcao vilayetinin Milliyetçiler tarafından işgal edilmesinden sonra 16 Baskl milliyetçi papaz kurşuna dizilmişti ve bu olay Kardinal Gomá'nın Franco'ya şikâyetine neden olmuş, Franco da kendi bölgesinde bir daha ruhban öldürülmeyeceğinin garantisini vermişti. Başka vilayetlerde birkaç papaz da, cumhuriyetçi oldukları kuşkusu ya da *Falange Española*'nın ilkelerine uymadıkları için öldürüldü; ancak bu tür öldürmeler Milliyetçi Bölge'de oldukça nadirdi. Bunu inceledim.

yarar getirmemişti. Dinsel imgelerin ve eşyaların ortalıkta yakılması, cephane için kilise çanlarının eritilmesi, dinsel faaliyetlerin baskı altına alınması, keşiş ve rahibelerin mezarlardan çıkarılması, nizamî ve kilise dışı ruhbanın öldürülmesine ilişkin öyküler, bütün ürkütücü ayrıntılarıyla kimi zaman korkunç ve ürpertici fotoğraflarla bütün İspanya'ya, Pireneler'in ötesine, "öfkeli terörün" *par excellence* sembolü olarak yayıldı ve anlatıldı.

Böylece iç savaş, anti-klerikalizmi mahkûm eden; bu akımın gerçek, toplum ve özgürlüğe ilişkin kendi özel görüşleriyle kültür tarihinin önemli bir olgusu olarak değil de olumsuz bir ideoloji ve uygulama olarak tarihe geçmesini sağlayan bir dinsel boyut kazandı. Yenilen Cumhuriyet'in bütün destekçileri, eğitim savaşının, seküler bir bürokrasinin yaratılmasının ve dinsel tarikatları sivil derneklerin mevzuatına tabi kılmanın ne denli önemli olduğunu biliyor olsalar da, din söz konusu olunca savunmaya geçmek zorunda kaldılar. Bütün bunlar, anti-klerikalizmin geride bıraktığı ölü sayısı, 6.832 öldürülmüş ruhban, nedeniyle gölgelendi. Böylelikle, Lincoln'ün söylediği gibi, en liberal tarihçiler bile bu olayların varlığını kabul etmek ve savaşı, krizin gerilimine tutsak olmuş sınır tanımayan fanatiklerin neden olduğu, lanetlenecek bir hunharlık olarak tanımlamak zorunda kaldılar.[49]

Anti-klerikalizm ayrıca galipler tarafından, ruhbanın öldürülmesinin, kutsalın yok edilmesinin yıkıcı etkilerinin on yıllar boyunca hatırlatılarak, yenilenlerin hesabını görmek için de kullanıldı. Savaştan sonra, İspanya'nın her yerinde kiliseler ve kamusal alanlar, sofu ve düzen adamları tarafından Tanrı adına yapılan "temizliğin" üzerine bir peçe örtülürken, "Tanrı ve Vatan için ölmüş" olanların anıldığı kitabelerle, galiplerin anma ve kutlamalarıyla doldu taştı. An-

49 Bruce Lincoln, "Revolutionary Exhumations in Spain, July 1936", s. 241-260.

ti-klerikalizmin neden olduğu kargaşa, din adına yok etmenin gizlenmesine ve Kilisenin yalnızca bu korkunç zulüm tarafından rahatsız edildiğinde askerî isyancıları desteklediği şeklindeki yanlış düşüncenin ortaya çıkmasına yol açtı.

Zaragoza başpiskoposu Rigoberto Domenech'in Ağustos 1936 başlarında söylediği gibi: "Bu şiddet anarşi adına değil, meşru olarak, düzen, Anavatan ve Din adına yapıldı."[50] Bu şiddetin, ilk harfleri büyük yazılan Anavatan ve Din gibi değerler adına yapılmış olması gerçeği, "anarşinin hizmetinde olan" diğer tarafın yapmış olduğu şiddete göre işleri çok kolaylaştırdı. Üstelik savunulan şey, Kilise'nin, mükemmel toplumun, Tanrı'yı yeryüzünde temsil eden kurumun varlığının korunması; "Tanrısızların", "Kabil'in oğullarının" kanının dökülmesi, bu kirliliği yok etmek için bu katliama çağrıda bulanan "manevi yeniden fethin kutsal savaşı"nın bir sonucuydu.

Bu kutsal şeylere karşı saygısız eylemler ve ruhbanın öldürülmesi, ruhban arasında öylesine bir yıkıma yol açtı ki, öldürülen martirlerin (şehitlerin) anıları Kilise ve onun takipçileri için yeni bir duygusal etki yarattı. Sonunda galip gelenler üzerinde Kilisenin etkisini güçlendirdi ve böylelikle, yenilenler için hâlâ var olabilecek en son sempati emarelerini de ortadan kaldırdı; ve ruhbanın öç almaya olan susuzluğunu gelecek pek çok yıllar için güçlendirdi.

Böylece, bizim ayrıntılı bir incelemesine yer ayırdığımız İspanya İç Savaşı'nın dinsel boyutunun, bir kampta "haklı ve kutsal" bir savaş, diğer kampta ruhban üzerine insafsız bir öfkenin dizginlerinden boşandığı, İspanyolların hafızasında önemli izler bırakan boyutunun görmezlikten gelinmesi olanaksızdır.

---

50 *Heraldo de Aragón*, 11 Ağustos 1936.

İSPANYOL TOPRAKLARINDA ULUSLARARASI BİR SAVAŞ

İspanya İç Savaşı her şeyden önce, toplumun ve Devletin nasıl örgütleneceği konusunda zıt görüşleri olan iki taraf arasında insanlık dışı bir siyasal çatışmaydı. Tüyler ürperten şiddetiyle tarihe geçmiştir ama dökülen kan ve yıkıma rağmen, uluslararası boyutlarıyla, diğer ülkelerde yaratmış olduğu kolektif bilinç açısından da ele alınmalıdır. Zira İspanya'daki savaş, Piers Brendon'un işaret etmiş olduğu gibi, insanların, "Dünyanın, iyi ve kötü arasındaki kozmik bir düellonun sahnesiydi" diye düşündükleri, zamanın *Manichaean* (çelişkili ikicil) inançlarına da katkıda bulunmuştur.[1]

Demokrasileri etkileyen krizin altüst ettiği uluslararası sahnede ve komünizm ve faşizmin gelişine, 1936 Temmuz'una kadar, İspanya marjinal, ikinci sınıf bir ülke olmuştu. Bununla birlikte o ayki askerî ayaklanmanın bir sonucu olarak her şey değişti. Yalnızca birkaç hafta içinde İspanya'daki çatışma belli başlı güçlerin endişeleri arasında merkezî bir yer edindi, derinden bölünmüş kamuo-

1 Piers Brendon, *The Dark Valley. A Panaroma of the 1930's*, Vintage Books, New York, 2002, s. 354.

yu tutkularını harekete geçirdi ve de ülke faşizm, demokrasi ve komünizm arasındaki mücadelenin sembolü haline geldi.

Başlangıçta tek bir ülkenin yurttaşları arasındaki bir anlaşmazlık, çok kısa sürede uluslararası oyuncuları olan bir savaşa evrildi. Uluslararası sahne ya da o sırada görüşme ile sağlanacak bir barış, Cumhuriyet için pek de elverişli değildi ve bu durum İspanya İç Savaşı'nın süresini, izlediği yolu ve sonucunu ciddi olarak etkiledi. Ekonomik Bunalım aşırılıkları büsbütün alevlendirdi ve insanların liberalizm ve demokrasiye olan inançlarını zayıflattı. Dahası, Almanya'da Hitler'in ve Nazilerin iktidara gelişi ve o on yılın başından beri Avrupa'nın başlıca ülkelerinin giriştikleri yeniden silahlanma politikaları bir belirsizlik ve kriz atmosferi yaratarak uluslararası güvenliği temelinden çökertti.

Cumhuriyet'e musallat olunması

Cumhuriyet'in meşru hükümetinin Batı Avrupa diplomatik çevrelerinde ve en başta Whitehall'da (İngiltere Hükümeti) pek az savunucusu vardı. Cumhuriyetçi hükümetin kontrol ettiği kabul edilen şehirlerde toplumsal devrimin başlamasından ve komünizmin ilerlemesi riskinden endişeye düşen o sırada iktidarda olan Stanley Baldwin yönetimindeki Britanya muhafazakârları, başından itibaren İspanya İç Savaşı'nı, "Asi, Ayak Takımına karşı" sorunu olarak gördü. Askerî ayaklanma başladığında kendisini San Sebastián'da bulan ve oradan Fransa sınırındaki Hendaya'ya geçen ve savaş boyunca orada kalan Madrid'deki Britanya büyükelçisi Sir Henry Chilton'ın kullandığı ifade buydu. Diğer meslektaşları gibi Chilton, başlarında General Franco olduğu halde, asker isyancıların, "bizim sınıfımızın" çıkarlarını savunduğuna inanıyor ve cumhuriyetçilerin kazanacağı bir zafe-

rin, yeniden "kızıl" İspanya'ya bir geri dönüş olacağından korkuyordu.[2]

İspanya İç Savaşı'nın uluslararası boyutlarının temel bileşenleri, bir grup saygın tarihçinin araştırmaları sayesinde iyi bilinir. 1933 yılı başında Hitler'in iktidara gelişinden itibaren Britanya ve Fransız hükümetleri, Fransa ve Britanya'nın çıkarlarına herhangi bir risk getirmediği sürece, Faşist diktatörlüklerin revizyonist taleplerini kabul etme karşılığında yeni bir savaşı engellemeden ibaret olan bir "yatıştırma politikası" (*appeasement policy*) başlattılar. Enrique Moradiellos'a göre, bu iki ülkenin, "İspanya İç Savaşı'nın patlak vermesine ve onun uluslararası imalarına" tepkisi, "her zaman, bu genel yatıştırma politikasının temel hedeflerine bağlı kaldı".[3] Öte yandan, Ángel Viñas, "1936 askerî darbesinin bir iç savaşa dönüştürülmesi ve öyle gelişmesinde Üçüncü Reich'ın desteğinin temel bir unsur" olduğunu söyler.[4]

Asker isyancıların düzeni yeniden kurması ve devrimci denemelere bir son vermesinin, Büyük Britanya için cumhuriyetçilerin zaferi kazanmasından çok daha fazla yararı vardı. Dolayısıyla işin başından beri, Fransa'nın önerisini izleyen Britanya, mücadelede her iki tarafı da desteklemeyi reddetme ve müdahaleden kaçınma ilkesini savundu.

1 Ağustos 1936'da Léon Blum başkanlığındaki Fransız hükümeti İngiliz, İtalyan ve Almanlara, İspanya işlerine müdahale etmeme yönünde bir anlaşma önerdi. Fransa Dışişle-

2 Britanya ve Kuzey Amerikalı diplomatların Cumhuriyet'e karşı olan endişe ve önyargıları ilk kez Douglas Little, *Malevolent Neutrality. The United States, Great Britain and the Origins of the Spanish Civil War*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1985'te incelendi. Little'ın kitabından sonra en ayrıntılı çözümleme, Enrique Moradiellos'un çalışması *La pérfido Albion. El gobierno británico la guerra civil española*, Madrid, Siglo XXI, 1996 ve Tom Buchanan'ın çalışması, *Britain and the Spanish Civil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997'dir.

3 Enrique Moradiellos, *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la guerra civil española*, Península, Barselona, 2001, s. 56.

4 Ángel Viñas, *Franco, Hitler y el estallido de la guerra civil*, Alianza Ed., Madrid, 2001, s. 518.

ri Bakanı, radikal Yvon Delbos tarafından sunulan bu öneri, o andan itibaren müsamahasızca uygulandı. Fransız Yüksek Komutanlığı da, İtalya'nın Fransa'yla karşı karşıya gelmesine yol açacak ve Akdeniz'de barışı tehlikeye sokacak bir müdahalenin önlenmesini istiyordu. Fransa'nın önerisi ayrıca, hem cumhuriyetçilere hem de asilere silah ihracat ve satışının yasaklanmasını da içeriyordu. 13 Ağustos'ta Fransa hükümeti Pireneler sınırını kapattı.

Baldwin hükümetinin, Büyük Britanya diplomatik çevrelerinin savunuculuğunu yaptığı politikayla mükemmelen uyuşan tepkisi de ani oldu. Paris'teki Britanya büyükelçisi Sir George Clerk, Ağustos başlarındaki bir toplantıda, Delbos'u, "Madrid Hükümetinin" arkasında saklanmanın, "en aşırı bir anarşist unsur" olacağı konusunda uyardı ve adem-i müdahale (*non-intervention*) anlaşması imzalanana kadar İspanya'ya silah ve askerî malzeme gönderilmemesini istedi.[5]

Britanya büyükelçisi, "anarşiyi ve Sovyet etkisini yenilgiye uğratabilecek yegâne kişiler" olarak düşündüğü asker isyancılara olan sempatisini gizlemiyordu. Aynı şeyi Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Madrid'e dönmek yerine Hendeya'da kalan ve asilerin hızlı bir zaferini bekleyen İspanya'daki büyükelçi Sir Henry Chilton da yapıyordu. Monarşist gazete *ABC*'nin Londra muhabiri, ve Franco'nun yeni basın müşaviri olarak atadığı Luis Bolín ve aynı zamanda Berwick Dükü de olan Alba Dükü, "kızılların hunharlığı" konusunda Britanya siyasetinin en yüksek çevrelerini bilgilendiriyorlardı. Ve Cebelitarık'taki donanma üssü, "milliyetçilerden yana olan mültecilerle dolup taşıyordu".[6]

İspanya'da komünizm tehlikesinin mevcut olduğu görülüyor ve bazı Britanya otoriteleri bunu yayınlamaktan her-

5 Jean-François Berdah, *La democracia asesinada. La República española y las grandes potencias*, Crítica, Barselona, 2002, s. 204-205.

6 Antony Beevor, *The Battle for Spain*, Phoenix, Londra, 2006, s. 150.

hangi bir endişe duymuyordu. Barselona'daki başkonsolos Norman King, Temmuz ayının sonlarında Dışişleri Bakanlığı'na, Britanya şirketlerinin, anarşistler tarafından kamulaştırıldığını ve eğer Cumhuriyet hükümeti askerî ayaklanmayı ezmeyi başarırsa, "İspanya'nın bir tür Bolşevizme paldır küldür yuvarlanacağını" yazıyordu.[7]

Genel olarak, aristokrat diplomatik çevreler, orta sınıf ve Anglikan Kilisesi otoriteleri, Cork Piskoposu dışında, asker isyancıları desteklerken, İşçi Partisi, sendikalar ve de pek çok entelektüel cumhuriyetçi davanın arkasında duruyorlardı. Bir süre önce K. W. Watkins'in ifade ettiği gibi, Britanya toplumu, "tehdit edici Avrupa durumunun" da etkilediği İspanya'daki olaylar nedeniyle "derin" bir bölünme yaşıyordu.[8]

Başından itibaren Britanya ile aynı çizgide olan Washington'un pozisyonu, Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un, İspanya'daki Birleşik Devletler büyükelçisi Claude Bowers'a söylediği gibi, "İspanya'daki talihsiz duruma herhangi bir şekilde müdahale etmekten titizlikle uzak durmaktı".[9] Birleşik Devletler ve Britanya'nın, Douglas Little'ın ifadesiyle, bu "hayırhah tarafsızlık" ("*benevolent* neutrality") politikası, bir grup asker isyancı ile meşru hükümeti aynı sepete koyuyordu.

1936 Ağustos'unun sonlarına gelindiğinde, anayasası tarafsızlık emreden İsviçre dışındaki bütün Avrupa hükümetleri, *İspanya'ya Adem-i Müdahale Anlaşması*'na resmen katılmıştı. Fransa ve Büyük Britanya anlaşmayı 15 Ağustos'ta; İtalya 21'inde, Sovyetler Birliği 23'ünde ve Almanya 24'ünde imzaladı. Bu Anlaşmada, "İspanya'da meydana gelmekte olan trajik olaylar" kınandıktan sonra, "doğrudan ya da dolaylı olarak, bu ülkenin iç işlerine kesinlikle müdahale etme-

7 Aktaran, Enrique Moradiellos, *La pérfida Albión*, s. 61.

8 Kenneth Williams Watkins, *Britain Divided: the Effects of the Spanish Civil War on British Political Opinion*, Thomas Nelson and Sons, Londra, 1963, s. 70.

9 Antonio Marquina Barrio, "Estados Unidos y la guerra de España", "La Guerra Civil", *Historia* 16, No. 18, 1986 içinde, s. 81.

meyi" kararlaştırıyorlar ve "İspanya'ya, İspanyol sömürgelerine ya da Fas'taki İspanyol bölgesine, her türlü silah, cephane ve savaş malzemesinin ihracını (...) yeniden-ihracını" yasaklıyorlardı.[10] Bu anlaşmanın uygulanmasını izlemek üzere, Londra'da 9 Eylül tarihinde, Dışişleri parlamento müsteşarı Lord Plymouth'un başkanlık ettiği bir Adem-i Müdahale Komitesi ve İspanya'ya sınırı olan ülkelerle Almanya, Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Sovyetler Birliği'nin de aralarında bulunduğu belli başlı silah üreten ülkelerin delegelerinden oluşan bir alt-komite kuruldu.

Her ne kadar Hitler, Mussolini ve Portekiz diktatörü Salazar, Büyük Britanya ve Fransa ile iyi ilişkileri sürdürmek istedikleri için bu Anlaşmayı imzalamış olsalar da, buna uymak niyetinde değildiler; ve sistemli bir şekilde anlaşmayı ihlal ederek Franco'ya silah, cephane ve lojistik destek göndermeye devam ettiler. Ağustos sonuna gelindiğinde, Franco, İtalya'dan 48, Almanya'dan 41 savaş uçağı almıştı.[11] Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya için, iç savaşa müdahale edilmesi, 1936 Ekim'inde resmen kurulan "Roma-Berlin Mihveri" yoluyla yeni bir diplomatik ittifakın başlaması ve pekişmesinin işareti oluyordu. Almanya ve İtalya'nın imzalamış oldukları bu anlaşmaya uymayacakları, her iki ülkenin askerî istihbarat şefleri Amiral Wilhelm Canaris ve General Mario Roatta'nın 28 Ağustos 1936'da Roma'da bir araya gelerek, "(silah ambargosuna rağmen), General Franco'nun talebi karşısında savaş malzemesi ve cephane teslimatına devam etmeyi" kararlaştırmalarıyla belli olmuştu.[12]

10 Enrique Moradiellos, *El reñidero de Europa*, s. 98-99 içinde.

11 İtalya ve Almanya'nın Franco'ya yaptığı yardımların ayrıntılı bilgileri, sırasıyla şunlar içinde bulunabilir: John Coverdale, *Itailan Intervention in the Spanish Civil War*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1977 ve R. L. Proctor, *Hitler's Luftwaffe in the Spanish Civil War*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1983.

12 Aktaran, Enrique Moradiellos, *El reñidero de Europa*, s. 101.

Böylelikle pratik anlamda, bu İtalyan-Alman ihaneti ve buna karşı Fransa ve Büyük Britanya'nın göstermiş olduğu cılız tepki, Adem-i Müdahale politikasının başarısızlığını belirledi ve de Cumhuriyet'i, kendisine karşı ayaklanan ordu karşısında açık bir dezavantajla karşı karşıya bıraktı. Buna rağmen, Fransız başbakanı Léon Blum, devam eden Nazi ve Faşist müdahalesi gerçeği karşısında, Cumhuriyet'in çeşitli ülkelerden satın aldığı silahların Pireneler sınırından ülkeye sokulmasına göz yumuyordu. Temmuz 1938'de, son yenilgiden hemen önceki birkaç ay içinde Fransa sınırı kapatarak Cumhuriyet'i Faşist saldırı karşısında yalnız bıraktı.[13]

Her ne kadar Nazi ve Faşist propagandası, müdahalelerinin yalnızca ideolojik amaçlar, komünizmin yayılmasını durdurmak için olduğunu göstermeye çalışsa da, bu müdahale askerî strateji ve onların ittifak politikasıyla ilgiliydi. Ángel Viñas'ın bir süre önceki araştırmasının göstermiş olduğu gibi, Hitler, Franco'ya yardım ederek, dış politikasının çıkarlarına hizmet edebileceğini, böylelikle demokratik ve Fransa yanlısı bir rejimin yerine, Üçüncü Reich'a benzer bir rejimin geçirilebileceğini düşünüyordu. Bu arada, Mussolini, Franco'nun zaferinin, Fransa'nın askerî pozisyonunu zayıflatacağını ve İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı planlarını geliştirmesine yardımcı olacağını açıkça hesaplamıştı.

Hitler, Orta ve Doğu Avrupa'da yayılmacı emellerini gerçekleştirmesinin temel hedefi olan Fransa'nın yenilgisinin, anti-komünist generallerin kontrolü altında olan bir İspanya ile çok daha kolay olacağına inanıyordu. Öte yandan, Cumhuriyet'in zaferi, İspanya'nın, Üçüncü Reich'ın emperyalist emellerine karşı çıkan biri batıda, diğeri doğudaki Fransa ve

13 Fransa'nın Cumhuriyet'e sattığı uçaklar, yüksek fiyatlarla ve İtalya ve Almanya'dan farklı olarak krediyle değil de peşin ödenerek satın alındı ve silah ve pilotları olmadan teslim edildi. İspanya'ya yapılan sevkiyatın en ayrıntılı çözümlemesi Gerald Howson, *Arms for Spain. The Untold Story of the Spanish Civil War*, St. Martin's Press, New York, 1999'da bulunabilir.

Mi Revista'*dan bir görüntü, sayı 51-52 (Kasım 1938).*

Sovyetler Birliği ile ilişkilerini güçlendirecekti. Nazilerin müdahalesi ayrıca onlara, İspanyol topraklarının yeni silahlarının deneme alanı olarak kullanılması olanağını da verdi. Nazi havacılık bakanı Hermann Goering'in, Nuremberg Uluslararası Askerî Mahkemesi önünde beyan ettiği gibi: "Genç hava kuvvetlerimi (...) savaş ve bombardıman uçaklarımı ve uçaksavar toplarımı deneme, malzemenin amaca uygun olup olmadığını görme imkânına sahip oldum."[14]

Uluslararası diplomasi İspanya'daki savaşa adem-i müdahaleyi kabul etmek için hamleler yaparken, İkinci Cumhuriyet fiilen diplomatik kadrolardan mahrum kalmıştı. 1936 Temmuz'undaki askerî ayaklanmanın bir sonucu olarak, Avrupa'daki İspanyol büyükelçilik ve konsolosluklarında çalışanların çoğu iltica etmiş; resmen görevlerini bırakmamış olanlarsa aslında asker isyancıların hizmetine girmişti. Roma, Berlin, Paris ve Washington'daki büyükelçiler ilk haftalarda istifa etmiş ve Cumhuriyet'in Büyük Britanya'daki sayıca kalabalık diplomatik temsilciliklerinden yalnızca Londra'daki başkonsolos, Southampton'daki ticari ataşe ve konsolos Cumhuriyet'e sadık kalmıştı.[15]

14 Aktaran, Walther L. Bernecker, *Guerra en España, 1936-1939*, Sintesis, Madrid, 1996, s. 49-50. Ángel Viñas'ın ses getiren çalışması, *La Alemania nazi y el 18 de julio*, Alianza Ed., Madrid, 1977 idi.

15 Enrique Moradiellos, "El Mundo ante el avispero español: intervención y no intervención extranjera en la guerra civil", Santon Juliá (Ed.), *Historia de España* Menéndez, Cilt XL, Espasa Calpe, Madrid, 2004, s. 247-248.

4 Eylül 1936'da kurulan Francisco Largo Caballero başkanlığındaki hükümetin sosyalist Dışişleri Bakanı Julio Álvarez del Vayo, İspanya'nın diplomatik ve konsolosluk kadrolarının % 90'ının görevlerini bıraktığını hesaplamıştı. Bu koşullar ve diplomatik kadrolarını yeniden kurmanın bunaltıcı ihtiyacı altındaki Cumhuriyet'in yabancı desteği sağlaması çok zordu. Cumhuriyet'e karşı olan diplomatların yerine hükümet, hemen hemen tümü Sosyalist Parti'den olan tanınmış entelektüelleri ve üniversite mensuplarını kullandı: 1931 Nisan'ı ile 1933 Eylül'ü arasında Cumhuriyet'te bakanlık yapmış olan hukukçu Fernando de los Ríos, Washington'a, Doktor Marcelino Pascua Moskova'ya; gazeteci Luis Araquistian Paris'e büyükelçi olarak gönderildi; uluslararası diplomaside gerçekten herhangi bir deneyimi olan yegâne kişi Pablo de Azcárate, Londra'daki büyükelçiliğin başına getirildi.

Öte yandan asker asiler, uluslararası diplomasinin elit gruplarıyla iyi ilişkileri olan Londra'da Alba Dükü ve Juan de la Cierva, Paris'te José María Quiñones de León ve Berlin'de Portago Markisi ve La Torre Baronu gibi diplomatik ve finansal çevrelere mensup saygın aristokratik üyeleriyle övünüyorlardı. 4 Ağustos 1936'da, Primo de Rivera diktatörlüğünün Dışişleri Bakanlığını yapmış olan ve bir süre önce Burgos'daki *Junta de Defensa Nacional*'in Diplomasi Dairesi'nin başına getirilmiş olan José Yanguas Messía, askerî otoritelere, "diplomatik durumun genel havası hareketimiz için elverişlidir (...) zira bütün dünyada totaliter devletlerin bunaltıcı etkisi hissedilmektedir" diye rapor veriyor ve "Madrid'in ele geçirilmesi, hareketimizin kesin meşruiyetinin resmen tanınmasında belirleyici etken olacaktır" diye tahminde bulunuyordu.[16]

Asker isyancıların Madrid'in hızlı bir şekilde "ele geçiril-

16 *A.g.e.*, s. 253.

mesi" öngörüsü, başka nedenlerin yanı sıra, 1936 sonbaharında nihai gibi görünen muharebe sırasında Cumhuriyet'e ilk Sovyet askerî yardım sevkiyatı, asilerin devamlı zafer kazanma ve savaşın başından beri cumhuriyetçilerin yenilme eğilimini tersine çevirdiği için gerçekleşmedi. İlk Sovyet ağır silah sevkiyatı Cartagena limanına 4 ve 15 Ekim tarihlerinde ulaştı. 1 Ekim'den beri artık asilerin başı olan General Franco'nun birlikleri şaşmaz bir şekilde Madrid'e doğru ilerliyordu. İtalyanlar ve Almanlar, asilere askerî yardım sistemini güçlendirmeyi başarmışken, Büyük Britanya ve Fransa adem-i müdahale anlaşmasına tam anlamıyla sadık kalıyorlardı. Uluslararası bağlamda, bütün bunlar asker isyancıların lehine görülüyordu. İşler, Stalin çatışmaya müdahale etme kararı verince değişti. Çatışmaların başlamasının üzerinden iki ay geçmişti.

Cumhuriyet'in silahları

1936 Temmuz'unda savaş patlak verdiğinde, Cumhuriyet'in ilk kez olmak üzere, üç yıl önce Sovyet rejimiyle diplomatik ilişki kurmuş olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'nin İspanya'da bir büyükelçisi bile yoktu. Stalin ve Sovyet dış politikası için İspanya'da silahlı bir çatışmanın başlaması ciddi bir ikilem yaratıyordu. Cumhuriyeti kendi kaderine terk etmek, Almanya'nın pozisyonunu güçlendireceğinden Stalin'in yararına değildi; ancak Hitler'i durdurabilmek için ihtiyaç duyduğu demokratik güçlerin kararlaştırdığı politikaya da karşı çıkmak istemiyordu. Stalin ilk başlarda savaşın İspanyollar arasındaki bir çatışma olarak sınırlı kalacağına inanıyordu ve eğer Faşist müdahale önlenebilirse Cumhuriyet varlığını sürdürebilirdi.

Bu nedenle, işin başından itibaren İspanya İç Savaşı Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına herhangi bir avantaj sağlama-

dığı için, Stalin hükümeti, Dışişleri Komiseri Maxim Litvinov aracılığıyla, Adem-i Müdahale Anlaşması'nı 22 Ağustos'ta imzaladı. Birkaç gün sonra, Sovyetler Birliği, İspanya Cumhuriyeti'ni silahla desteklemeyeceğini resmen açıkladı ve Marcel Rosenberg'i Madrid'e büyükelçi olarak atadı. Kremlin tarafından ona verilen talimatta, Cumhuriyet'e savaş malzemeleriyle yardım etmenin "mümkün olmadığı" ve "bizim desteğimizin Almanya ve İtalya'ya açık bir şekilde müdahale örgütlemek ve bizim hiçbir zaman ulaşamayacağımız boyutta malzeme sevk etmek için bahane teşkil edeceği" belirtildi. Bununla birlikte, talimat şöyle devam ediyordu: "Eğer adem-i müdahale deklarasyonuna rağmen, asilere hâlâ yardım sağlandığına ilişkin kanıtlar varsa, kararımızı değiştirebiliriz."[17]

Hitler ve Mussolini'nin her şeye rağmen asilere yardım ettiğine ilişkin işaret ve kanıtlar Stalin'i endişelendirdi. Eğer Cumhuriyet kısa sürede yenilirse, Fransa'nın Almanya açısından stratejik pozisyonu radikal bir şekilde zayıflayacak ve Nazi ve Faşist gücün artışı, Sovyetler Birliği için de olumsuz sonuçlara yol açacaktı. Stalin yolu hazırladı. Adem-i Müdahale Komitesi'ne eğer Almanya ve İtalya anlaşmayı ihlal etmeyi sürdürürlerse kendisinin de anlaşmaya uymamak zorunda kalacağını bildirdi ve Britanya hükümetinin bu yardımı cumhuriyetçi bölgede yayılmakta olan devrime bir destek ve Nazilerin de bunu açık bir müdahale olarak görmeyeceğini hesapladı.

Ekim ayında ilk silah sevkiyatı İspanya'ya ulaştı. Sovyetler Birliği, İtalya, Almanya ve Portekiz'in zaten yapmakta oldukları bir şeyi yapmaya başlamıştı: resmen bu politikayı terk etmeksizin, Adem-i Müdahale Anlaşması'nı ihlal etmek. O andan itibaren, İspanya Merkez Bankası'nın altın rezerv-

17 Antonio Elorza ve Marta Bizcarrondo, *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España, 1919-1939*, Planeto, Barselona, 1999, s. 460'ta aktarılıyor.

leriyle ödenen Cumhuriyet'e yapılan Sovyet askerî yardımı savaşın sonuna kadar sürekliliğini korudu ve Franco'nun ordusu ve Hitler ve Mussolini'nin desteği karşısında Cumhuriyet'in davasının desteklenmesi için hayatî önem taşıdı. Önemli miktarlarda savaş malzemesinin, sırasıyla 700 uçak ve 400 zırhlı aracın yanı sıra, SSCB ayrıca yiyecek, yakacak, giysi ve de Alexander Orlov komutasında hatırı sayılır sayıda, toplamı iki bini bulan, pilot, mühendis, danışman, gizli polis NKVD mensubunu İspanya'ya gönderdi. Sovyet halkı giyecek ve yiyecek satın alınması için milyonlarca ruble bağışta bulunarak görülmemiş boyutlarda dış insani yardımı başlatmış oldu.[18]

Silah satın almak ve savaşı finanse etmek için Cumhuriyet'in elinde İspanya Merkez Bankası'nın, çatışmanın başlamasından kısa süre sonra sosyalist lider Indalecio Prieto'nun sözleriyle, ona el sürebilecek yegâne varlık olan meşru İspanyol hükümetine ait altın ve gümüş rezervleri vardı. Bu para, asker isyancılar ve onların Alman ve İtalyan destekçilerine karşı yaklaşık üç yıl sürecek olan bir savaşı yürütebilmek için hayatî idi. "Altın olmadan," diye yazıyordu Pablo Martin Aceña, "rejim birkaç hafta içinde çökmüş olurdu". Ve bu nedenle, İspanya İç Savaşı, savaş alanlarında ve elçilik kançılaryalarında olduğu kadar, ayrıca "Maliye Bakanlarının ve merkez bankası başkanlarının sakin ofislerinde" yapıldı.[19]

İspanya Merkez Bankası'nın altın ve gümüş rezervleri, bankanın Plaza de la Cibeles'deki genel merkezinin mahzeninde saklanıyordu. Külçe ve sikke olarak 707 tonu buluyor ve o zamanın parasıyla 805 milyon dolar ediyordu. Burası dünyadaki en zengin bankalardan birisiydi ve sikkelerin

18 Daniel Kowalsky, *Stalin and the Spanish Civil War*, Columbia University Press, New York, 2004.

19 Pablo Martin Aceña, *El oro de Moscú y el oro de Berlin*, Taurus, Madrid, 2001, s. 23-225.

büyük bir kısmı, esas itibariyle dolar karşılığı olarak, Birinci Dünya Savaşı'ndan, İspanya'nın tarafsızlığı sayesinde yaşanılan ekonomik gelişmenin uluslararası piyasalardan çok miktarda altın satın alınmasına imkân tanıdığı günlerden beri oradaydı.

1936 Ağustos'unun sonunda, Afrika ordu birlikleri Madrid'i kuşatıyor ve Cumhuriyet'in hükümeti, bu altın rezervlerini ne yapmak gerektiği konusunda bir karar vermek zorunda kalıyordu.[20] Francisco Largo Caballero başkanlığındaki hükümetin yeni maliye bakanı sosyalist Juan Negrín'in bir önerisini izleyerek hükümet, cumhuriyetin düşmanlarının eline geçmemesi için İspanya Merkez Bankası altın rezervlerini başkentten çıkarma kararı verdi. Negrín bu kararı Merkez Bankası başkanı Luís Nicolau d'Olwer'e aktardı ve kendisine altınların, Akdeniz'in güneydoğu kıyısındaki Cartagena Donanma Üssüne transfer edilmesini bildirdi.

Merkez Bankası yönetim kurulu bu karar karşısında bir hayli endişeliydi ve Cumhuriyet'e sadık kaldığı varsayılan az sayıda üye, görevi bıraktı. Görevini sürdüren yegâne üye, özel hisse sahiplerinin temsilcisi, Lorenzo Martínez Fresneda, Martin Aceña'ya göre, asilerin tarafına geçen eski meslektaşlarına "gizli görüşmeleri sızdırmak için hiçbir fırsatı kaçırmadı". Bunun nedeni, altının Cartagena'ya transfer kararının alındığı sırada, *Consejo del Banco de España Nacional*'ın, Burgos'ta bir toplantı yapması ve yönetim kurulunun tümünün Cumhuriyet'in kendi davasını desteklemek için bu altını kullanmasının derhal engellenmesine karar vermesiydi.[21]

Bununla birlikte, altın Cartagena'da uzun süre kalmadı. İşin başından itibaren Cumhuriyet'e karşı adem-i müdaha-

20 Temmuz 1936'da, Adem-i Müdahale Antlaşması yürürlüğe girmeden önce silah ve cephane satın almak amacıyla, 507 milyon frank karşılığında, cumhuriyet hükümetinin emriyle 40 ton kadar altın Paris'e gönderilmişti.

21 Pablo Martin Aceña, *El oro de Moscú y el oro de Berlin*, s. 64.

le politikası uygulanıyordu ama Batılı demokrasiler isyancı orduya yardım sağlanmasını durdurmak için hiçbir şey yapmıyorlardı. Bu nedenle, ve Cumhuriyet'in çok ciddi askerî durumu göz önüne alındığında, Sovyetler Birliği'nin siyasi komiseri Arthur Stashevski, Negrín'e, sürekli silah tedarikini garanti etme karşılığında bu altınlara hükümetinin göz kulak olmasını önerdi. Başbakan Francisco Largo Caballero bu öneriyi kabul etti ve Madrid'deki Sovyet büyükelçisi Marcel Rosenberg'e, ülkesinin Maliye Halk Komiserliği nezdinde saklanması için altınların Sovyetler Birliği'ne gönderilmesine karar verildiğini bildirdi. Birkaç gün sonra İspanyol denizciler ve Rus tank mürettebatı, dört ticaret gemisine, 510 ton altın içeren 7.800 sandık yüklediler. Gemiler, Odesa limanına gitmek üzere Cartagena Deniz Üssü'nden ayrıldı. Altın oradan Kasım başlarında ulaştığı Moskova'ya trenle taşındı.

Cumhuriyet hükümeti, demokrasilerin uyguladığı sahte adem-i müdahale politikası nedeniyle Sovyetler Birliği'ne güvenmekten başka seçenekleri olmadığını sürekli ileri sürmüştür. Tarihçiler, yakın zamanlarda bu kararın zamanlamasını ve hikmetini sorgulamışlardır. Ángel Viñas'ın çizgisini izleyen Paul Preston, "İngiltere ve Fransa'daki bankacılık çevrelerinin, kimi durumlarda İspanyol varlıklarını dondurarak, krediyi fiilen bloke ederek ve sistemli bir şekilde Cumhuriyet'in finansal işlemlerini engelleyerek, Cumhuriyet'e karşı düşmanlıklarını çoktan göstermiş olduklarına" inanmaktadır. Altın karşılığında yiyecek ve silah sevkiyatını garanti eden tek ülke Sovyetler Birliği olmuştu. Öte yandan, Pablo Martín Aceña, bu kararın aceleyle alındığını ve Fransa ya da Birleşik Devletler gibi diğer alternatiflerin "ciddi olarak incelenmediğini" ifade etmektedir.[22]

22 Paul Preston alıntısı, *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution and Revenge*, Harper Collins, Londra, 2006, s. 191-192'den. Pablo Martin Aceña'nın, *El oro*

Ángel Viñas'ın birkaç yıl önce yapmış olduğu kapsamlı bir çalışmadan sonra, herhangi bir kuşkuya yer olmayan gerçek, altının satışıyla elde edilen paranın tümüyle savaş malzemesine harcanmış olduğudur. Bu operasyonların satışı sonunda cumhuriyet otoriteleri 714 milyon dolar elde etmişlerdir ve iç savaşın Cumhuriyet için parasal maliyeti budur. Bununla birlikte, Gerald Howson'un ayrıntılı çalışması satılan tüfeklerin pek çoğunun Birinci Dünya Savaşı öncesi yapımı olduğunu ve diğerlerinin de onarım gerektiren, iyi durumda olmadığını göstermiştir. Cumhuriyet'in aracıları, silah satıcılarıyla pazarlık etmek ve köhne malzemeye gerçek maliyetinden daha fazla ödemek durumunda kalmışlardır. Öte yandan Almanya ve İtalya'dan doğrudan tedarik yoluyla gelen ileri teknoloji silahları Franco'nun emrine amadeydi.[23]

Franco'cu tarafta savaşın parasal maliyeti de çok benzer, 694'le 716 milyon dolar arasındaydı; ancak Franco altına sahip olmadığından harcamalarını yapmak için kredi kullanmıştır. Ve bu konudaki en güvenilir araştırmalardan öğrendiğimize göre, asker isyancıların başı savaşını finanse etmek için hiçbir güçlük çekmemiştir. Asker isyancılardan silah tedariki karşılığında, iki taraflı İspanyol-Alman ticaret şirketleri kurmak suretiyle yiyecek, hammadde ve maden almanın ekonomik avantajlarını ilk tasarlayan Hitler'in sağ kolu Hermann Goering olmuştur.

Bununla birlikte Alman ve İtalyanların Franco'ya sundukları en yararlı yardım krediler şeklinde oldu: 413'le 456 mil-

---

de Moscú y el oro de Berlin, s. 160-161'deki iddiası. Bu konudaki araştırmaların yolunu açan en kapsamlı çalışma kabul edilen Ángel Viñas'ın, *El oro de Moscú. Alfa y omega de un mito franquista*, Grijalbo, Barselona, 1979, daha sonra *Guerra, denero y dictatura*, Critica, Barselona, 1984 içinde özetlenmiştir; burada kullanılan bilgileri bu kaynaktan (s. 168-204) aldım.

23 Gerald Howson, *Arms for Spain: The Untold Story of the Spanish Civil War*, s. 28-29.

yon dolar arasında İtalya'dan, 240 milyon dolara yakın Almanya'dan. Franco'cu otoriteler Mihver devletlerine borçlanmışlar ve bunu bu iki ülkeye giderek artan ihracat yoluyla tasfiye etmişlerdir. Almanya ve İtalya, Fransa ve Büyük Britanya aleyhine İspanya'nın en büyük müşterisi olmuştur. İç savaş bittiği zaman, Almanya, İspanyol piyasasının en büyük tedarikçisi ve müşterisiydi.

Franco'nun savaşını nasıl finanse ettiğine ilişkin Robert Whealey'in araştırması da inandırıcı veriler sunmaktadır. Asker isyancılar yalnızca Mihver devletlerinin yardımını görmemiştir: Büyük Britanya, Fransa ve Birleşik Devletler'deki en önemli kapitalistlerden bazıları, İspanyol cumhuriyetçilerini, demokrasi için savaştıklarını söyledikleri halde, sosyalist, anarşist ve komünist olarak gördükleri için, başlangıçtan itibaren asilerin davasını desteklemişlerdir. 1936 Ağustos'undan savaşın sonuna kadar, madenlerini iki taraflı İspanyol-Alman ticaret şirketlerine satmak suretiyle isyancılarla işbirliği yapan İspanya'daki en büyük madencilik şirketi olan British Rio Tinto'nun durumu böyledir.

Sonra, Texaco, Shell ve diğerleri gibi, savaş boyunca Franco'ya petrol satışından, 20 milyon dolar mertebesinde büyük kârlar elde eden Anglo-Amerikan petrol şirketleri vardı. Bu petrol olmadan, Franco'nun savaş makinası çalışamazdı zira, İspanya gibi, Almanya ve İtalya da ihtiyaçları için Anglo-Amerikan petrolüne bağımlıydı. Franco, krediyle 3.5 milyon ton petrol almıştır ki bu Cumhuriyet'in ithal ettiği petrolün iki katından fazladır ve bu petrol baronlarından bazıları Cumhuriyet'le olan ticareti de baltalamışlar ve banka sistemindeki kredileri bloke etmişlerdir.[24]

---

24 Robert Whealey, "How Franco financed his war-reconsidered", Martin Blinkhorn (ed.), *Spain in Conflict 1931-1939: Democracy and Its Enemies*, Sage Publications, Londra, 1986 içinde, s. 244-263, aynı yazarın *Hitler and Spain: The Nazi Role in the Spanish Civil War*, University Press of Kentucky, Lexington, 1989 içinde daha ayrıntılı olarak verilmiştir.

Franco'ya ayrıca, "kızılların" kökünü kazımaları için servetlerini asilerin emrine veren İspanya'nın en zengin kapitalistlerinden de ekonomik yardım ulaştı. Cumhuriyet'e karşı, ilan edildiği tarih olan Nisan 1931'den beri, savaşın ön saflarında yer alan Juan March 15 milyon sterlin katkıda bulundu. Başından itibaren asilerin davasına destek olan ve General Mola ve General Franco'ya "birinci askeriniz benim" diyen, sürgündeki XIII. Alfonso da, devrildikten sonra yurt dışına transfer etmeyi başardığı fonların bir kısmı olan 10 milyon doları bağışladı.[25] Ayrıca, "ulusal bir kampanya" asilere mücevherat ve altın sikke sağladı; bu bağışlar ya gönüllü olarak ya da baskı altında yapıldı. Belli başlı hayırseverlerin adları basında yayınlandı ve bu da başkalarını "sadakatsiz" olarak damgalanmamak için bağışta bulunmaya teşvik etti.

Franco diktatörlüğünün son yıllarında, bazı Franco yanlısı askerî tarihçiler cumhuriyetçilerin ve asker isyancıların aynı miktar malzeme elde ettiklerini, dengeyi Franco lehine çeviren şeyin yabancıların katılımı olmadığını ve adem-i müdahale politikasının cumhuriyetçilere zarar verdiği iddiasının, Cumhuriyet'e sempati duyan Uluslararası Sol ve komünistlerce uydurulduğunu gösterme girişiminde bulundular. Bu tarihçilerden birinin sözcükleriyle: "Her iki tarafça aynı zamanda talep edilmiş ve elde edilmişti ve görece dengeliydi. (...) Cumhuriyet'in yenilgisini kaynakların yokluğuna bağlamak, Cumhuriyet'in beceriksizlik ve savurganlığını tarihsel olarak devam ettirmektir."[26]

---

25 Eduardo González Calleja, "El ex rey", Javier Moreno Luzón (ed.), *Alfonso XIII. Un politico en el trono,* Marcial Pons, Madrid, 2003 içinde, s. 426.

26 Ricardo de la Cierva, *Historia del Franquismo. Orígenes y configuración (1939-1945),* Platena, Barselona, 1975, s. 80. Cierva, Ramón ve Jesús Salas Larrazábal'ın temsil ettiği bu tür bir tarih yazımının başlıca örneği, *Síntesis histórica de la Guerra de Liberación, 1936-1939, Servicio Histórico Militar,* Madrid, 1968 adlı ortak çalışmada bulunabilir. Hâlihazırda bu teorileri ayrım gözetmeksizin geliştiren ve kendi çığır açan çalışmasında aktarmada en başarılı olan Pío Moa'dır: *Los Mitos de la guerra civil,* La Esfera de los Libros, Madrid, 2003.

Genellikle belgesel kanıtlara dayanmayan bu iddialara karşı, savaşın finansmanı ve uluslararası boyutlarıyla ilgilenen önde gelen uzmanlar, Ángel Viñas, Enrique Moradiellos, Gerald Howson ve Pablo Martín gibi tarihçiler, yalnızca savaş malzemesi değil fakat lojistik, diplomatik ve parasal yardım konusunda Milliyetçi dava lehine olan dengesizliğe işaret etmişlerdir. Kimin yorumunun daha güvenilir olduğunu bir yana bırakırsak, bu tarihçiler savaş süresince ve sonucunda yabancı müdahalesinin önemini vurgulamışlardır. Nazi Almanya ve Faşist İtalya'nın müdahalesi ve Batı demokrasilerinin, en iyi durumda, terslemeleri, çatışmanın evrimi, süresi ve nihai sonucu üzerinde belirleyici olmasa bile büyük bir rol oynamıştır.

"İtalya ve Almanya 1936 yılında İspanya için çok şey yapmıştır... Her iki ülkenin yardımı olmasaydı bugün bir Franco olmazdı," diyordu Adolf Hitler, İtalya Dışişleri Bakanı ve Benito Mussolini'nin damadı Galeazzo Ciano'ya 1940 Eylül'ünde.[27] Hitler, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde, iç savaşın son günlerinde, "yemek sonrası sohbetlerinde" benzer bir kanaati ifade etmiştir. İspanya'daki Alman büyükelçisi, Berlin'e gönderdiği raporların birinde, "Franco'nun kesin zaferi Milliyetçi dava için savaşan birliklerin daha iyi olan morali kadar, hava üstünlüğü ve daha iyi top ve diğer savaş malzemesine dayanıyordu" diye açıklamıştır.[28] Ve, Cumhuriyet'in davasına sempati duymayışıyla tanınan İspanya'daki Britanya askerî ataşesinin de ayrıca, "gelenekçi güçlerin ka-

27 Walter L. Bernecker, *Guerra en España 1936-1939,* Sintesis, Madrid, 1996, s. 45'te aktarılıyor.

28 19 Şubat 1939 tarihli rapor, *Documents on Foreign Policy 1918-1945,* D serisi, cilt 3, *Germany and the Spanish Civil War,* Londra, HMSO, 1951, belge 740, s. 844'te yer almaktadır. Enrique Moradiellos, "La intervención extranjera en la guerra civil: un ejercicio de crítica historiográfica", Enrique Moradiellos (ed.), "Dossier. La Guerra Civil", *Ayer* 50 (2003), s. 231. Ayrıca bkz. H. R. Trevor-Roper (ed.), *Hitler's Secret Conversations 1941-1944. With an introductory essay on the mind of Adolf Hitler,* New York, 1953, s. 558.

rada ve denizdeki devamlı malzeme üstünlüğünde" (...) ısrar etmesi küçük bir rastlantı değildir. "Rusya, Meksika ve Çekoslovakya'dan (Cumhuriyet'e) gelen malzeme yardımı, İtalya ve Almanya'dan (Franco'ya) gelenlerle nitelik ve nicelik olarak boy ölçüşebilecek gibi değildi."[29]

Ancak İspanya'ya yalnızca silah ve savaş malzemesi gelmedi. Ayrıca, İspanya İç Savaşı'nın dünyaya olacak etkisinin farkında olan Komünist Enternasyonal tarafından örgütlenen ve seferber edilen Uluslararası Tugaylar'a pek çok yabancı gönüllü ve mücadeleye katılmak isteyen pek çok anti-Faşist de katıldı. Sovyet müdahalesini ve Uluslararası Tugaylar'ı dengeleyebilmek için Nazi ve Faşistler, Franco'nun ordusuna malzeme yardımını artırdılar ve ayrıca binlerce profesyonel uzman ve gönüllü savaşçı gönderdiler. Savaş, yalnızca İspanya'nın bir iç meselesi değildi. Uluslararasılaştı ve böylelikle vahşeti ve yıkımı arttı. İspanyol toprakları, ufukta görünen büyük savaştan önceki yeniden silahlanma yıllarında geliştirilen yeni silahların deneme alanı oldu.

Cumhuriyet'in yanında savaşmak için ülkesinden ayrılan Britanyalı Jason Gurney, *Crusade in Spain* (*İspanya'da Haçlı Seferi*) adlı iç savaş anılarında, kendisi için "ve benim gibi pek çok sayıda insan için bu savaş, her yerde Demokrasi ve faşizm arasındaki mücadelenin büyük sembolü oldu" diye yazıyordu.[30]

Bu yalnızca faşizm ve demokrasi arasındaki bir savaş değildi. Zira, İspanyol topraklarındaki bu savaş içinde pek çok farklı çatışma olduğu için ondan daha fazla bir şeydi. İlk olarak, *coup d'état,* siyasi çözümleri gömüp yerine silahları koyunca başlayan bir askerî çatışmaydı. Bu ayrıca, farklı toplumsal düzen kavrayışları arasında bir sınıf savaşı, Katolik-

29 Binbaşı E. C. Richards'ın 25 Kasım 1938 tarihli raporu, Enrique Moradiellos, *La pérfida Albión. El gobierno británico y la guerra española*, s. 257 içinde.

30 Jason Gurney, *Crusade in Spain*, Faber, 1974, s. 18.

likle anti-klerikalizm arasında bir din savaşı, *patria* ve ulus düşüncesi etrafında dönen bir savaş ve o sıralarda uluslararası sahnede kavga halinde olan fikirler, inançlar arasında bir savaştı. Kısaca, İspanya İç Savaşı, patronlarla işçiler, Kilise ve Devlet, gericilikle modernlik arasındaki evrensel çatışmaların, demokrasilerin krizi ve komünizm ve faşizmin saldırısıyla dengesinden çıkmış bir uluslararası bağlamda çözülen mücadelelerin erime potasıydı.[31] Diğer ülkelerden pek çok insanın, işçilerin, entelektüellerin ve yazarların bu çatışmaya duygusal olarak bağlılıklarının nedeni buydu.

İdeolojik muharebelerin askerleri

İspanya İç Savaşı'nda savaşmak üzere gönüllülerin gönderilmesi kararı Komintern Sekretaryası tarafından 18 Eylül 1936'da alındı. Toplanma merkezi Paris'ti ve örgütsel işler, başında André Marty'nin bulunduğu Fransız Komünist Partisi liderlerine ve Komintern'in, Luigi Longo ("Gallo") ve Josep Broz ("Tito") gibi önde gelen görevlilerinin eline tevdi edildi. Tugaylarda, özellikle de örgütsel düzeyde, pek çok Stalinci vardı ama Stalinci olmayan binlerce kişi de bulunuyordu. Polonya, İtalya, Almanya ve her ne kadar en büyük katılım Fransa'dan olduysa da, diktatörlüklerin ve faşizmin kontrolü altında bulunan ülkelerden kişiler Ekim ayında İspanya'ya gelmeye başladılar. Kuzey Amerika'dan gelenler daha geç, yılın sonunda katıldılar ve yazarlar ve entelektüellerce en fazla yayılan efsanelerin konusu Lincoln Taburu, 1937 Şubat'ındaki Jarama muharebesine kadar çatışmaya katılmadı. Onlardan önce, darbe sırasında Berlin'de yapılmakta olan Olimpiyatlara bir alternatif olmak üzere düzenlenen Halk Olimpiyatlarına katılmak üzere Barselona'da bu-

31 Evrensel muharebeler düşüncesi, Piers Brendon, *The Dark Valley. A Panaroma of the 1930's*, Vintage Books, New York, 2002, s. 359'da.

lunan birkaç yüz solcu sempatizan çoktan anarşist ve sosyalist milislere katılmışlardı.

Tugaylıların sayısı, etkilerini ve uluslararası komünizmin önemini abartmak üzere Milliyetçilerin verdiği 100.000'den, Hugh Thomas'ın iç savaş üzerine yaptığı klasik çalışmasında aktarılan 40.000'e kadar, kaynaklara göre değişiklik göstermektedir. Uluslararası Tugaylar üzerine Michel Lefebvre ve Rémi Skoutelsky tarafından yapılmış, en son ve en kapsamlı çalışmalardan birinde verilen yaklaşık 35.000 sayısı, her ne kadar bir anda çatışmaya girenlerin sayısı asla 20.000'i aşmamış ve 1938 yılında sayı önemli ölçüde azalmış olsa da, bugün az sayıda tarihçi tarafından kabul edilmektedir.[32] 50'den fazla ülkeden 10.000 kadar insan çatışmalarda hayatını kaybetti: en fazla Tugaylıyı 9.000'le Fransa sağladı; 2.000 Alman, yaklaşık 1.000 Avusturyalı, 2.000 Britanyalı ve hemen hemen 2.500 Kuzey Amerikalıya karşılık, ancak 150 Portekizli bulunuyordu.

Cumhuriyet'in saflarında savaşan bu gönüllülerin büyük bir kısmı işsizdi ama işlerini bırakan pek çok kişi de vardı. Ayrıca, macera arayan serkeşler, daha sonra deneyimlerini yazan entelektüeller ve orta sınıf profesyoneller söz konusuydu. Bununla birlikte, bunların çoğu faşizmin uluslararası bir tehdit olduğuna ve onunla mücadele etmenin doğru yerinin İspanya olduğuna inanıyordu. Ne bir şair ne de entelektüel olan bir İngiliz işçisi, Watkins'in İspanya İç Savaşı'nın Britanya toplumunda neden olduğu bölünmeyle ilgili çalışmasında yayınladığı, kızına yazdığı bir mektupta şunları yazıyordu: "Şimdi sana İngiltere'yi neden bıraktığımı açıklamak istiyorum. Burada süregiden savaşı duymuş olmalısın. Dünyanın her ülkesinden benim gibi emekçi insanlar faşizmi durdurmak için buraya gelmişler. Böylelikle senden

32 Michel Lefebvre ve Rémi Skoutelsky, *Brigadas Internacionales. Imágenes recuperadas*, Lungwerg Editres, Barselona, 2003.

Madrid'in Savunmasında Uluslararası Tugaylar (Ministerio de Cultura).

millerce uzakta olsam da seni ve İngiltere'deki bütün çocukları olduğu kadar, dünyanın her yerindeki insanları korumak için savaşıyorum."[33]

İngiltere'den gelen gönüllülerin % 80'ini oluşturan bu kol emekçileri kendilerini, onlara koruma ve benimseyecekleri sağlam bir doktrin sağlamış olan Komünist Parti'ye yakın hissediyorlardı. Bu zamanlar ayrıca Doğu ve Merkezî Avrupa'dan ve Balkanlar'dan, faşist ve askerî baskıdan kaçan çok sayıda sürgünün Paris'te toplandığı günlerdi. Oradan Barselona ve Valencia üzerinden, savaşçıların ana üssü olan Albacete'ye ulaşıyorlar ve oradan da Uluslararası Tugayların başı André Marty tarafından çatışmaya sokuluyorlardı.

Franco'nun güçlerinin yanında savaşan pek çok yabancı da vardı. Tugaylılar gibi onlar da değişik ülkelerden gelmişlerdi. Bunların pek çoğu gönüllü değildi, çünkü savaşanla-

33 Kenneth William Watkins, *Britain Divided*, s. 170.

rın büyük çoğunluğu, özellikle Alman ve İtalyanlar, tam eğitim görmüş, ülkelerinde maaşları ödenen nizami askerlerdi. Gerçek gönüllüler arasında, Vatikan'da Papa XI. Pius'un ve İspanya Katolik Kilisesi'nin savunduğu haçlı seferi düşüncesini benimsemiş General Eoin O'Duffy komutasındaki 1.000 ila 1.500 kadar İrlandalı Katolik bulunuyordu. İspanyol Carlistleri gibi çeşitli dinsel simgeler, tespihler, *agnus dei* ve Kutsal Yürek tasvirleri taşıyorlar ve O'Duffy'e göre, "Komünizme karşı Hıristiyanlığın savaşını vermek" için İrlanda'dan ayrılmışlardı. Yalnızca 1937 Şubat'ındaki Jarama Muharebesi'nde savaştılar ve orada askerî deneyimlerinin yeterli olmaması nedeniyle kendilerini göstermeyi pek başaramadılar ve birkaç ay sonra da evlerine döndüler.[34]

Bu İrlandalı "mavi gömlekliler" gibi, Franco'nun birlikleri arasında Bolşeviklere karşı mücadelelerinde becerilerini keskinleştirmiş Beyaz Ruslar, Doğu Avrupa'dan faşist ve anti-Semit karma bir grup ve Jeanne d'Arc Taburu'nu oluşturan, ultra-sağ *Croix de Feu*'dan 300 kadar Fransız vardı. Savaşa yazılmış ve Portekiz'de maaşları ödenen hemen hemen 10.000 "*Viriatos*" (Portekizli gönüllüler), her ne kadar Franco'nun tarafı onları her zaman öyle sunmuş olsa da gönüllü değillerdi. Bütün bu yeni güçler ve Afrika Ordusu için Rif kabilesinin yoğun bir şekilde seferber edilmesiyle Franco'nun askerlerinin sayısı 1936 sonlarında yaklaşık 200.000 adama ulaştı.

Ve sonra asker isyancıların yanında savaşmak üzere Almanya ve İtalya'nın gönderdiği on binlerce asker, en büyük yabancı kontenjanı, vardı. Franco'nun Madrid üzerine büyük saldırısıyla eş zamanlı olarak Hitler, kendi komutan ve subaylarından oluşan, özerk bir savaş gücü olarak Milliyetçilerin saflarıyla bütünleştirilecek bir hava birli-

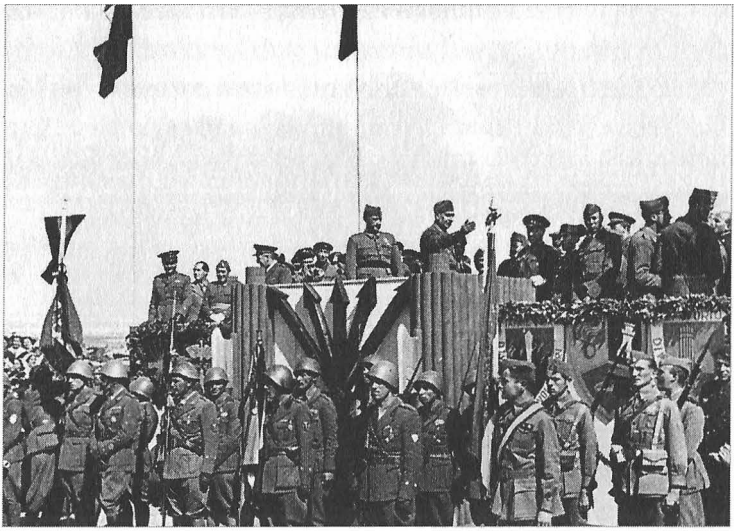
34 Eoin O'Duffy'nin, *Crusade in Spain*, 1938'indeki bu bilgi ve alıntı, Paul Preston, *A Concise History of the Spanish Civil War*, s. 125-126'dan alınmıştır.

ği hazırladı. Condor (Akbaba) Lejyonu adı verilen, her ikisi de Luftwaffe subayı General Hugo Sperrle ve daha sonra Albay Baron Wolfram von Richtofen komutasındaki bu birlik, Kasım ortalarında, deniz yoluyla İspanya'ya ulaştı. Birlik, Heinkel 51 çift kanatlı dört savaş filosunu ve Junker Ju 52'lerden oluşan dört filoyu oluşturan 140 kadar uçak, ayrıca bunları destekleyen 48 tanklı bir tabur ve 60 uçaksavar toptan oluşuyordu.

Raymond L. Proctor'un araştırması, Condor Lejyonu'nun muharip güçlerinin toplam sayısının, mümkün olan en çok sayıda asker deneyim kazanabilsin diye sık sık değiştirildiği için, her ne kadar bir defada hiçbir zaman 5.500'ü geçmemiş olsa da, savaş süresince pilot, tank mürettebatı, topçu dahil 19.000 adamı bulduğunu gösteriyor. Böylece İspanya İç Savaşı, Luftwaffe'nin deneme alanı, kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılacak olan savaş ve bombardıman uçakları için bir prova oldu. Condor Lejyonu, iç savaş sırasındaki askerî operasyonların hemen hemen hepsinde yer aldı ve mensuplarından 371'i çatışmalarda hayatını kaybetti.[35]

Daha büyük bir katkı ise, Franco ve Mussolini arasında 28 Kasım'da imzalanan gizli dostluk paktından sonra, Aralık 1936 ve Ocak 1937'de İspanya'ya gelen İtalyanlar tarafından yapıldı. O zamana kadar Savoia 81'leri ve Fiat savaş uçaklarının pilotları Yabancı Lejyonu'nda savaşıyordu. Söz konusu paktın imzalanmasından sonra, Mussolini, 1937 Mart'ında Guadalajara'daki felakete kadar General Mario Roatta ve daha sonra da General Ettore Bastico, Mario Berti ve Gastone Gambara komutasındaki *Corpo di Truppe Volontarie*'yi (CTV) örgütledi. CTV'nin 40.000 askerden oluşan değişmez bir gücü vardı ve John Coverdale'nin yayınladığı rakam-

35 Raymond L. Proctor, *Hitler's Luftwaffe in the Spanish Civil War*, Greenwood Press, Westport, C. T., 1983.

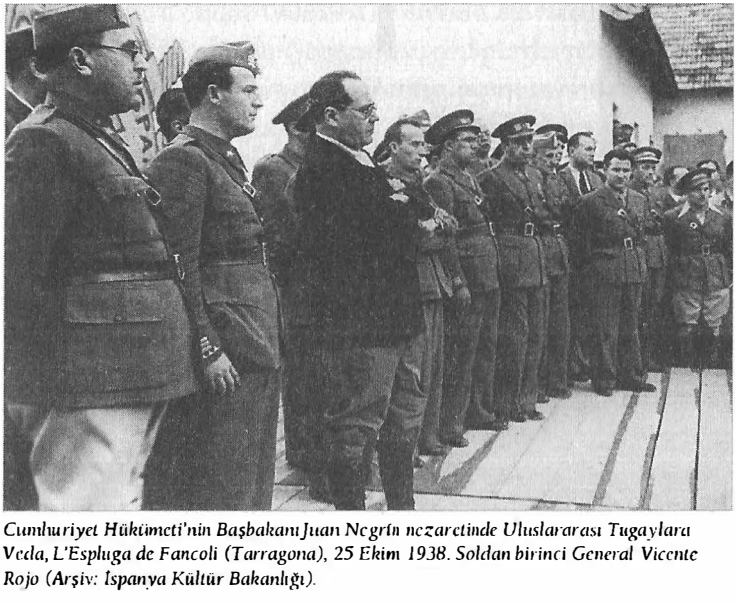

Franco, İspanyol ve İtalyan askerlerin Rejaco'daki (La Rioja) askerî geçit törenine nezaret ediyor, 2 Ekim 1938 (Archivo Sandri, Bolzano-Alto Adige, İtalya).

lara göre, toplam sayısı 72.775'e yükseldi: 43.129'u ordudan, 29.646'sı Faşist milislerden. Bunlara "*Aviazione Legionaria*"dan katılan 5.699 adamla İtalyan muhariplerinin sayısı, Alman ya da Uluslararası Tugayların sayısından çok daha fazla olan 78.474'e yükseldi.[36]

Üstelik, Faşistler, savaşın sonu ve Franco'nun zaferiyle, Uluslararası Tugaylar önceden silah bırakmışken, daha sonra evlerine döndüler. 21 Eylül 1938'de Cumhuriyet'in başbakanı Juan Negrín, Cenevre'de Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda, Franco'nun kampının da aynı şeyi yapacağı umuduyla, İspanyol olmayan muhariplerin derhal ve koşulsuz geri çekileceğini duyurdu. O sırada, faşizme karşı savaşmak üzere gelmiş olanların yaklaşık üçte biri hâlâ İspanya'daydı ve 28 Ekim'de, cepheden çekildikten bir ay sonra,

36 John F. Coverdale, *Italian Intervention in the Spanish Civil War*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1977.

Cumhuriyet Hükümeti'nin Başbakanı Juan Negrín nezaretinde Uluslararası Tugaylara Veda, L'Espluga de Fancoli (Tarragona), 25 Ekim 1938. Soldan birinci General Vicente Rojo (Arşiv: İspanya Kültür Bakanlığı).

Uluslararası Tugaylar Barselona'da 250.000 kişinin önünde tören geçişi yaptılar. Veda törenine Manuel Azaña, Juan Negrín, Lluís Companys ve Generaller Rojo ve Riquelme katıldı. Komünist lider Dolores Ibárruri, "*La Pasionaria*" onlara, "Gururla gidebilirsiniz. Siz bir tarihsiniz. Siz bir efsanesiniz. Siz demokrasinin dayanışma ve evrenselliğinin kahraman örneklerisiniz," diye hitap etti. "Sizi unutmayacağız ve barışın zeytin ağaçlarının yaprakları, İspanyol zaferinin çelenkleriyle karışmış olarak yeniden açtığında – geri dönün!"[37]

Geri dönmediler zira savaş birkaç ay sonra sona erdi. Üstelik, 10.000 kadarı İspanyol topraklarında ölmüştü ve bir diğer 7.000'i kayıptı. Bazıları, anti-faşist kahramanlığın yaşamış oldukları hayal kırıklığıyla karışmış zevk ve keder ve-

37 Hugh Thomas, *The Spanish Civil War,* Hamish Hamilton, Londra, 1986, s. 853'te aktarılıyor.

ren tadını yaşadılar: "Kendimizi kandırdık ve başkaları tarafından kandırıldık," diye yazıyordu Jason Gurney.[38]

Ama savaşı ve insanların "derin uykuda olduğu" Britanya gibi demokrasilerde neler olduğu ile çarpıcı bir zıtlık teşkil eden İspanya'da yaşanılan ideolojik muharebeleri unutmak zordu. Ya da, Katalonya ve Aragón cephelerinde altı ay süreyle savaş ve devrimi yaşadıktan sonra 1937 ilkbaharında geri dönen George Orwell'e öyle geliyordu. "Bombalar, makineli tüfekler, yiyecek kuyrukları, propaganda ve entrika" ile bariz bir çelişki içinde Londra'da "Kraliyet düğünleri ve kriket maçlarını duyuran posterler, melon şapkalı adamlar, Trafalgar Meydanı'nda güvercinler, kırmızı otobüsler, mavi polisler" buldu (...) "kimi zaman bombaların kükremeleriyle sıçrayana kadar uyanamayacağımızdan korktuğum İngiltere'nin derin, derin uykusunu uyuyorlardı".[39]

Uluslararası Tugayların İspanya'dan ayrıldığı sırada Mussolini, Adem-i Müdahale Komitesi'ne "bir iyi niyet jesti olarak" 10.000 muharibini, hâlâ Franco'nun ordusunda savaşan askerlerinin yalnızca dörtte birini geri çekiyordu. Cádiz'de Generaller Queipo de Llano ve Millán Astray tarafından uğurlandılar ve Napoli'de Kral III. Victor Emmanuel tarafından karşılandılar. Condor Lejyonu'nun son birlikleri, Madrid'de 19 Mayıs 1939'daki zafer yürüyüşünden sonra transatlantiklerle deniz yoluyla Almanya'ya transfer edildi. Hamburg limanında Nazi Almanya'sının Havacılık Bakanı Hermann Goering tarafından karşılandılar.

Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Rusya'da devrimin zaferinden sonra, artık hiçbir iç savaşın sırf bir "iç mesele" olacağı söylenemezdi. İspanya İç Savaşı başladığında, demokratik devletler, güçler dengesini gerçekten tehdit edenlere karşı

---

38 Jason Gurney, *Crusade in Spain*, s. 188.

39 Georg Orwell, *Homage to Catalonia*, Harmondsworth, 1966, s. 121 (Ingilizce olarak ilk kez 1938'de yayınlandı).

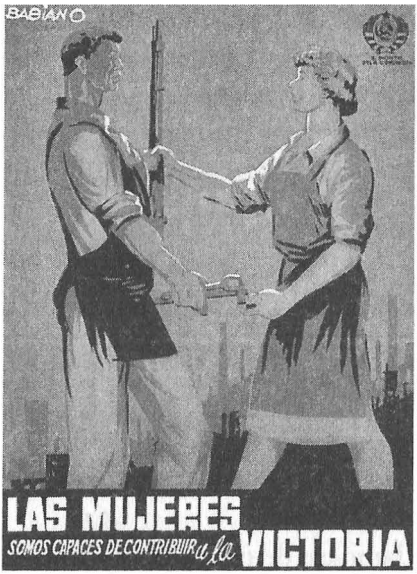
çıkmak yerine, Faşist devletleri, özellikle Almanya'yı ne pahasına olursa olsun "yatıştırma"ya çalışıyorlardı. Bu nedenle Cumhuriyet kendini, başlangıçtan beri bu uluslararası durumdan yararlanan asker isyancılarla savaşmanın muazzam dezavantajı içinde buldu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET SAVAŞTA

Temmuz 1936 askerî ayaklanması, demokratik ve anayasal bir rejim olan Cumhuriyet'i, başlatmadığı bir savaşa katılmak zorunda bıraktı. Askerî darbeyi izleyen şey, gücünün ve egemenliğinin büyük bir kısmını kaybeden cumhuriyetçi devletin önlemeye gücünün yetmediği toplumsal devrimin patlak vermesi oldu. Bu devrimci süreç, aniden ve hedefi ayrıcalıklı sınıfların pozisyonunu, Kiliseyi, orduyu, zenginleri ama aynı zamanda meşruiyeti sürdürmeye çalışan cumhuriyet otoritelerini ortadan kaldırmak olan bir şiddetle başladı.

1 Nisan 1939'da yenilinceye kadar Cumhuriyet, üç değişik başbakanla, üç farklı evreden geçti. Cumhuriyetçi José Giral (1879-1962) başkanlığındaki ilk hükümet askerî ayaklanmaya ve devrime direnişiyle göze çarpar. Giral, 1936 yazında ortaya çıkan yeni devrimci ve sendikal güçleri temsil etmediği için istifa etmeye ve hükümeti, bütün siyasal ve sendikal güçlerin işbirliği ile Devleti yeniden yapılandırmak, düzenli bir ordu kurmak ve devrimi kontrol etmekle işe başlayan işçilerin ve sosyalistlerin lideri Francisco Largo Caballero'ya

'Kadınlar Zafere Katkı Yapabilir' (Cumhuriyetçi Propaganda).

(1869-1946) devretmek zorunda bırakıldı. 1937 Mayıs'ının ciddi olaylarından sonra yönetimi, parlamentonun sosyalist bir üyesi ve üniversite profesörü, temel hedeflerinden birisi olarak demokratik devletlerin adem-i müdahale politikasını değiştirmeye kararlı olan Juan Negrín'e (1892-1956) devretti. Üç başbakan da sürgünde öldü: Giral Meksika'da, Largo Caballero ve Negrín Paris'te.

Savaş ve devrim

Niyeti devrimi durdurmak olan karşı devrimci bir *coup d'état* sonunda bir devrimi dizginlerinden boşandırdı. Darbe olmasaydı ve Devletin zorlayıcı mekanizmaları çökmeseydi bu devrim sürecinin harekete geçmesi hiçbir zaman olası değildi. Doğal olarak, ayaklanmayı önlemeye yönelik silahlı kuvvetler arasındaki destek tam olsaydı, herhangi bir direnç kolaylıkla kırılabilirdi. İşçi sendikası milisleri, silahla bile, yekvücut olan orduya karşı bir şey yapamazdı. Devrimci örgütlerin Cumhuriyet'i baltalamak ve istikrarını bozmak gücü vardı ama onu devirip yerine geçecek gücü yoktu. 1936 Temmuz'unda İspanyol ordusunda subayların büyük bir kesiminin, açıkça otoriter ve karşı-devrimci dava lehindeyken, devrimci düşüncelere herhangi bir sempatileri yoktu.

Darbenin başarısız olduğu kasaba ve şehirlerin sokakları yeni aktörler, pek çoğu şimdi sallanmakta olan Devletin varlığına karşı tutkulu muhalefetleriyle tanınan silahlı erkek ve kadınlar tarafından ele geçirilmişti. Onlar, tam olarak, kendi şansına sahip olan Cumhuriyeti korumak için değil devrimde yer almak için oradaydılar. Cumhuriyet'in reformlar konusunda yeterince ileri gitmediği yerlerde, onlar devrimleriyle bunu yapacaklardı. Siyaset yerini silahlara bırakmıştı.

Anarşist lider Buenaventura Durruti (özel koleksiyon, Zaragoza).

O zamana kadar cumhuriyet rejimiyle gergin ilişkiler sürdürmüş, zaman zaman açık çatışmaya girmiş olan anarşistler için bekledikleri an gelmişti. Devrimci kutlamalarla ilgili olarak anarşistlerin kendisi tarafından çekilmiş, *par excellence* devrimci ve özgürlükçü şehir olan Barselona'da her şeyin nasıl başladığını ve daha sonra oradan diğer yerlere, Aragón kırsalına ve de muharebe alanlarına nasıl yayıldığını gösteren filmlerde pek çok belgesel kanıt vardır. Bu, üretim kaynaklarına, tüketim mallarına, burjuva lüksünün özgün örneği olan ve daha sonra halk kantinine dönüştürülen Barselona'daki Ritz Oteli gibi tarihsel görünümlü yerlere yayılan bir devrimdi.[1]

1 Bu devrimin kapsamını fevkalade iyi özetleyen iki belgesel vardır: Yönetmenliğini Mateo Santos'un yapığı,NT-FAI'nin Enformasyon ve Propaganda Bürosu'nca hazırlanan "*Reportaje del movimiento revolucionadio en Barcelona*", 1936; ve yine yönetmenliği Santos tarafından yapılan ve CNT-FAI'nin Enfor-

Aragon cephesinde milisler (Özel koleksiyon, Zaragoza).

Anarşistlerin yeni gücünün ilk sembolü, milisler; işçiler, köylüler ve ayaklanmaya katılmamış ordu ve güvenlik güçlerinin meydana getirdiği silahlı saflardan oluşan, "silahlanmış halk"tı. Savaşın ilk aylarında, kendilerini Cumhuriyet ordusunun düzenli birliklerine dönüştürmeden önce milisler, geniş alanlara egemen oldular, geçtikleri her şehirdeki eski meclislerin yerine devrimci komiteler kurdular, düzenin adamları, sağcılar ve de ruhbanla hesap gördüler ve zoralım ve kolektifleştirmeyi öngören bir devrimi vaz ettiler. Bütün bu anarşist safların komutanları (Buenaventura Durruti, Ricardo Sanz, Antonio Ortiz, Gregorio Joverve Cimriano Mera), CNT (Ulusal İşçi Konfederasyonu) içindeki anarşist düşüncelerin saflığını korumak için

masyon ve Propaganda Bürosu'nun ürettiği "*Barcelona trabaja para el frente*", 1936. Her iki dokümanter de "*La guerra filmada*", İspanya Film Kütüphanesi, Kültür Bakanlığı, 2009'da bulunabilir.

1927'de kurulmuş bir örgüt olan FAI'nin (İberya Anarşist Federasyonu) belli başlı anarşist gruplarının üyeleri, "eylem adamları"ydılar.

Devrimin bu altın aylarında anarşistlerin gücünü ve ününü Buenaventura Durruti'den daha iyi temsil eden kimse yoktu. 1896'da Léon'da doğan bu emekçi, talihini Fransa ve Latin Amerika'da aradı, İkinci Cumhuriyet sırasında uzun süre hapis yattı ve 19 ve 20 Temmuz 1936'da, asi askerler Barselona'da yenildiklerinde ateş hattındaydı.[2]

Barselona'dan ayrılarak Aragón'u "faşizmden çekip almak için" ayrılan milislere önderlik etti ve daha sonra birliği ile birlikte, henüz açıklığa kavuşmamış koşullar altında, Ciudad Universitaria kesiminde 20 Kasım 1936'da öldüğü, Milliyetçilerin kuşatması altındaki Madrid'e gitti. Yeni anarşist bakanlar da dahil, cumhuriyetçi hükümetin Valencia'ya gitmek için terk ettiği bir şehirde öldüğü için Durruti'nin efsanesi büyüdü: bu onun anarşist oldukları halde politika oyununa bulaşan kişilerin zayıflığı karşısındaki gücünün büyüklüğünün son kanıtıydı. Durruti, faşizme karşı mücadelede kendini feda ederek bir martir (şehit) olarak öldü, pek çok anarşistin daha sonra uzun süre söyleyeceği gibi o aynı zamanda İspanyol devriminin en iyi ve en saf tezahürüydü. Aslında Durruti, İspanyol anarko-sendikalizminin tarihine, teorisine ve pratiğine küçük bir katkıda bulunmuştu. Ancak mitoslar her zaman gerçeğin önüne geçmiştir.

Onun, bazısı yabancı basının muhabirlerine yapılmış açıklama ve ifadeleri anarşistlerin başlattığı devrimin ken-

---

2 Geniş ve kefaret kabilinden bir biyografi anarşist militan Abel Paz tarafından yazılmıştır: *Durruti en la Revolucion española*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2004 (İngilizcesi, *Durruti in the Spanish Revlution*, AK Press, 2007). Güncellenmiş kısa bir özeti José Luis Ladesma, "20 personajes clave de la historia del anarquismo Español", Julián Casanova (koordinatör), *Tierra y Libertad. Cien años de anarquismo en España*, Crítica, Barselona, 2010 içinde, s. 256-260'ta bulunabilir.

diliğinden ruhunu kapsar görünmektedir. 11 Ağustos 1936'da, askerî ayaklanma başladıktan ancak üç hafta sonra Durruti'nin Aragon'un Bujaraloz kasabasında bizzat kendisinin imzaladığı bir kararname, "büyük mülklerde" özel mülkiyeti lağvediyor; devrim komitesinin kontrolü altında, "Faşistlere ait" tüm tarım araçlarının, traktörlerin, makinelerin, harman makinelerinin vs. "halkın mülkiyeti"ne geçtiğini duyuruyor ve Bujaraloz sakinlerinden "hem maddi hem de moral olarak coşkun ve koşulsuz desteklerini" göstermelerini, zira "anti-Faşist milislerin silahlı mücadelesinin çalışan insanların çıkarlarının garantisi" olduğunu söylüyordu.[3]

Milislerce ele geçirilen arazilerin kolektifleştirilmesi ve cumhuriyetçi İspanya'da iç savaşın ilk birkaç ayında pek çok kasabada sahip oldukları iktidar aslında mülkiyet, otorite ve yerleşik düzen arasındaki ilişkiye doğrudan bir saldırıydı. Klişeler bir yana, ücretli emeğin, üretim kaynaklarının özel mülkiyetin ve paranın lağvedilmesi ve bu yeni üretim ve tüketim düzeninin işleyişinin halk meclislerinde tartışılması, bu devrimci sürecin erken aşamalarında, toplumsal düzenin nasıl alt üst edildiğini gösteren olgulardır.

Toplumsal düzenin bu alt üst edilişi, kolektifleştirme ve işçilerin sanayii kontrolüyle Barselona'daki devrimin de gerçek bir olgusuydu. Her ne kadar kimi özellikleri ve önde gelen aktörleri, kırsaldakinden farklı olsa da, onların anısı aynı bocalamayı düşündürür: kimileri için yıkıcı ve radikal bir dönüşüm; diğerleri için başlarında patronları olmadan fabrikalarda işçilerin yaratıcı kapasitelerinin ortaya konması. İş-

3 Yüksek tirajlı ve etkili anarşist gazetesi *Solidaridad Obrera*, 14 Ağustos 1936. 12 Eylül'de aynı gazete şunu yazıyordu: "Biz madalya ya da kuşak peşinde değiliz. Biz, Vilayet Meclisi'ni ya da Bakanlıkları istemiyoruz. Zaferi kazandığımız zaman, ortadan kaldırmak için çok sıkı mücadele verdiğimiz kasalardan uzak durmak için geldiğimiz fabrika ve atölyelere geri döneceğiz. İspanya'nın gerçek savunma ordusu fabrikalarda, tarlalarda ve madenlerde kurulacaktır."

Barselona, Ekim 1936. Bir tekstil fabrikasının işçileri milislere yaptıkları bağışlarla (Arxiu Fotogràfic de Barcelona).

çilerin kendi kendini yönetmesi ya da egemen bir azınlığın koşullarının empoze edilmesi.[4]

Devrim ve faşizme karşı savaş ayrıca kadınlar hakkında farklı bir imaj ve yeni bir anlayış getirdi. İkinci Cumhuriyet'in ilan edilmesinden önce İspanya'da patriarkal kültür derin kökler salmıştı. Geleneksel olarak biçilmiş rollere göre, ailenin ekmek teknesi erkek daha üstündü; kadının ise doğa ve biyoloji tarafından belirlenen kaderi anneliğe, aile ve eve kendisini adaması yönündeydi.

Kadının "kusursuz eş" ve "evin meleği" şeklindeki bu imajı, ilk birkaç haftanın devrimci coşkusu içinde yerini milis kadın figürüne, aktif ve savaşçı kahraman, çok sayıda

4 Ben bu süreci, *Anarchism, The Rebuplic and the Civil War in Spain*, s. 101-145'te çözümledim. 21 Ağustos 1936'da Barselona'da yapılan Katalonya Anarşist Gruplarının Birinci Toplantısı'nda, bu temanın ilk yazılı belgesinde, "sahipleri tarafından terk edilen tüm kuruluşlara el konulması kolektivizasyonu ...bankalar millileştirilene kadar bankacılık işlerini işçilerin denetlemesi ... hâlâ özel bir şirket olarak sürdürülen her türlü sanayinin işçi sendikalarınca kontrol edilmesi" tartışılmış ve kabul edilmiştir.

Kadın Cumhuriyetçi asker, Barselona. İlk birkaç haftanın devrimci heyecanı içinde, milis kadın figürü, aktif ve savaşçı kadın kahraman, çok sayıda posterde mavi tulumu içinde, omzunda tüfek, "Faşist düşmanı" avlamak için kararlı bir şekilde cepheye yürüyen çekici bir kadın olarak grafiksel ifadesini bulmuştu.

posterde grafik olarak mavi tulumu içinde, omzunda tüfek, "Faşist düşman" avının ön safında kararlı adımlarla yürüyen çekici bir kadın imajına terk etti. "Orta sınıf kıyafeti"nin reddedilmesi, Orwell'in gözlemlemiş olduğu gibi, erkekler için siyasal özdeşleşmenin bir işaretiyken, kadınlar için ise Mary Nash'e göre, pantolon ya da tulum giymek daha derin bir önemi haizdi; zira daha önce kadınlar, geleneksel kadın görüntüsüne kafa tutan bu erkek kıyafetini hiçbir zaman benimsememişlerdi.

Aslında, 1936 yazında geçerli olan, kadının devrimci macera ruhunun bir parçası olarak edindiği bu saldırgan imaj, kısa sürede ortadan kalkarak yerini "erkekler cephede, kadınlar cephe gerisinde" sloganıyla, savaş çabalarında her iki cinse atfedilen rollere daha uygun bir şekle terk etti: Erkek-

ler siperlerde savaş görevleriyle meşgul olurken, kadınlar cephe gerisinde onlara yardım ve destek sağlıyorlardı. Devrimin yükselmesinden sonra, anneliğin yüceltilmesi ve faşizmin vahşetine karşı analarn çocuklarını koruma hakkı kadınların harekete geçişinin çok daha güçlü bir şekli oldu.

Sosyalist Largo Caballero'nun başbakanlığıyla Eylül 1936'dan başlayarak, kadınların cepheden geri çekilmesini gerektiren yeni bir politika uygulanmaya konuldu. Yılın sonunda, milis kadınlarıyla ilgili propaganda ve posterler ortadan kalktı ve tulumları içindeki bu kadın kahramanlar tarih oldu. Bilebildiğimiz kadarıyla, hiçbir kadın örgütü, hatta anarşist "*Mujeres Libres*", kadınları silahlı çatışmadan alıkoyan, erkekler tarafından alınmış bu kararlara karşı çıkmadı. Bütün bu organizasyonlar, "savaşı kazanmanın zorunlu bir unsuru olarak" kadın işgücünün cephe gerisinde üretime entegre edilmesini hedefliyordu.[5]

Bunun nedeni devrimin, 1936 yazındaki bütün yıkıcılık ve radikalizmine rağmen, başından beri Faşist devletlerce yardım edilen iyi örgütlenmiş bir orduya karşı, bir iç savaş ortamında meydana geliyor olmasıydı. Kimilerinin karşı karşıya bulunduğu, savaş yerine devrim mi yapmalı ya da devrimi asker isyancıların yenilgisine kadar geri mi bırakmalı ikileminin realiteyle pek az ilişkisi vardı; zira Uluslararası İşçi Derneği'nin (IWA) İspanya'daki delegesi Helmut Rudiger'in uyardığı gibi, "eğer savaş kaybedilirse, her şey kaybedilir ve gelecek yarım yüzyıl ya da daha fazla bir süre devrim sorunu üzerine daha başka tartışma olmaz".[6]

5 Burada Mary Nash'in araştırması, *Defying Male Civilization: Women in the Spanish Civil War,* Arden Press, Denver, 1995'i, s. 101-102 izliyorum; yazar aynı temanın kısa bir özetini daha önce "Milicianas and Homefront Heroines: Images of Women in War and Revolution 1936-1939", *History of European Ideas,* 11 (1989)'da sunmuştur.

6 'IWA Genel Kurulu Toplantısı'nda tartışılan malzeme, 11 Haziran 1937'; basılmamış olan bu belge, anarşist hareketin savaş sırasında geçirdiği değişiklikleri en ayrıntılı bir şekilde yansıtan bir belgedir. Bu tartışmaların bir kısmı, *El*

Milisi uğurlarken (Arxiu Fotogràfic de Barcelona).

Devrim İspanyası, *coup d'état*'ya karşı direnişin yarattığı, isyancı orduya karşı devrim ve savaşı kabul eden, o ilk aylarda kontrol etmesi zor bir dizi silahlı ve bölünmüş güçlerden oluşan bir İspanya idi. 21 Temmuz'da Katalonya'da Anti-Faşist Milisler Merkez Komitesi kuruldu ki böylelikle, solun bütün siyasal örgütlerinin temsil edilmesine rağmen, Juan Garcia Oliver ve Diego Abad de Santillán'ın liderliğindeki anarşistler kendi yollarını empoze etmeye çalışıyorlardı. Çok kısa süre sonra, Ağustos başında, Valencia'da Halk Yürütme Komitesi ortaya çıktı. Malaga ve Lérida'da bir Halk Sağlığı Komitesi vardı. Santander, Gijón ve Jaén'de, *Frente Popular*'ın vilayet komiteleri; Vizcaya'nın başkenti Bilbao'da bir Savunma Kurulu bulunuyordu. Ve Madrid'de, *Frente Popular*'ın, milisleri ve şehrin hayatını örgütleyen Ulusal Komite'nin yanı sıra, yalnızca sol kanat cumhuriyetçilerden oluşan José Giral hükümetinin, sosyalist ve anarşistlerin, UGT ve CNT sendikalistlerinin bir yıkım ve cinayet devri-

anarcosindicalismo en la Revolición Española, Comité Nacional de la CNT, Barselona, 1938'de kamuoyu ile paylaşılmıştır.

mini sürdürdükleri, siyasal şiddet dalgasından yeni bir şey elde etmeye kalkışan bir devrimin bu komite ve milisler keşmekeşini temsil ve kontrol edecek gücü yoktu.

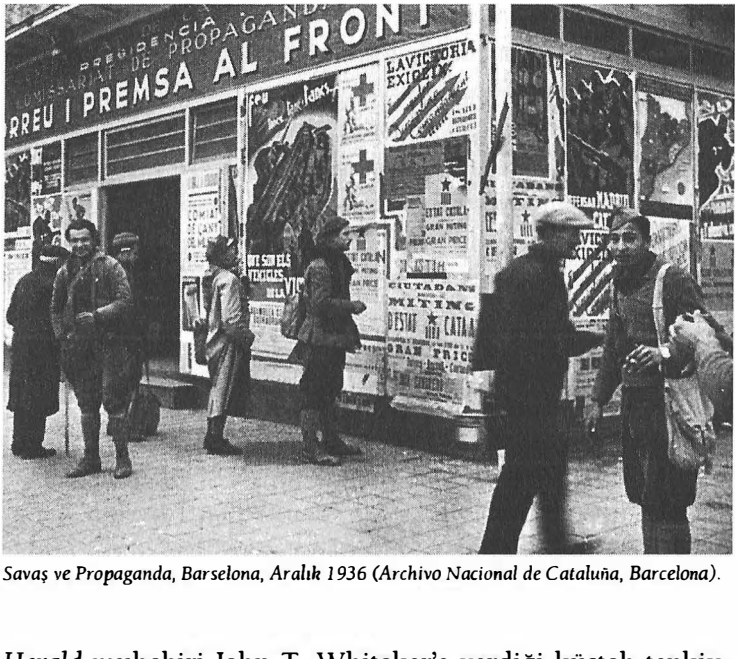
Üstelik, birbiriyle rekabet eden pek çok güç merkeziyle, asker isyancılarla savaşmanın iki temel unsuru olan birleşik bir ekonomi ve etkili bir ordu için doğru yolu bulmak da çok zordu.[7] Ayrıca bu devrimin ve bu güçlerin erime potasının, savaşı yönetecek ve cephe gerisini kontrol edecek bir kamu düzeni kurması da zorunluydu. Görmüş olduğumuz gibi, uluslararası sahnede de işler Cumhuriyet için kötü gitmeye başlamıştı ve muharebe alanlarında sürekli üstünlüğünü kaybediyordu.

Aslında, Ağustos'un başında cephelerin istikrar kazanmasından sonra cumhuriyetçilerin kayıpları, asilerin ilerlemeleri söz konusuydu. Afrika'dan gelmiş birliklerin Endülüs'ün güneyinden ilerleyişi asilere Extramadura ve Castilla-La Mancha'nın belirli bölgelerini kontrol imkânı verdi. Ağustos'un ilk on beş gününde *regulares* ve lejyonerler Badajoz vilayetinin Almendralejo, Mérida ve Zafra gibi binlerce cumhuriyetçi ve sosyalistin katledildiği şehir ve kasabalarına savaşı ve siyasal şiddeti getirdiler.

14 Ağustos'ta Yarbay Juan Yagüe'nin askerleri Badajoz'u alarak bütün dünyaya savaş cephesinde başarının ancak geride hiçbir düşman bırakılmayarak elde edilebileceğini gösterdiler. Yüzlerce tutsak boğa dövüş alanına götürüldü ve burada, yine sosyalist lider Zugazagoitia'nın kelimeleriyle "av köpekleri gibi tasmalanmış olarak, iyi mevzilenmiş makineli tüfeklere hedef yapılarak arenaya sürüldüler ve acımasızca biçildiler".[8] Böyle bir katliam, Yagüe'nin *New York*

7 Raymond Carr, *The Spanish Tragedy. Civil War in Perspective*, Weidenfeld and Nicholson, Londra, 1977, s. 118.

8 Julián Zugazagoitia, *Guerra y vicisitutes de los españoles*, Tusquets, Barselona, 2001, s. 134. 1936'da sosyalist bir milletvekili ve savaş sırasında Juan Negrín'in ilk hükümetinde içişleri bakanı olan Zugazagoitia, Fransa'ya sürgün edilmiş,

Savaş ve Propaganda, Barselona, Aralık 1936 (Archivo Nacional de Cataluña, Barcelona).

Herald muhabiri John T. Whitaker'e verdiği küstah tepkiyle ün kazandı: "Elbette öldürdük onları. Ne bekliyordunuz? Birliğim zamanla yarışarak ilerlerken beraberimde dört bin Kızılı götürecek miydim? Onları arkamda serbest bırakıp, Badajoz'u yine kızıl yapmalarına izin mi verecektim?"[9]

Yagüe haklıydı. Badajoz bir daha hiçbir zaman cumhuriyetçi olmadı. Portekiz'deki Antonio Oliveira Salazar'ın diktatörlüğü de Yagüe'ye yardım etti. Extremadura'nın diğer kasabalarında daha önce olduğu gibi, şehrin düşüşünden sonra pek çok insan Portekiz'e kaçtı. Salazar'ın polisi onla-

Temmuz 1940'ta Gestapo tarafından tutuklanarak Milliyetçi otoritelere teslim edilmiş ve aynı yılın 9 Kasım'ında Madrid'deki Doğu Mezarlığı'nda kurşuna dizilmişti. Asi birliklerin Extremadura üzerinden ilerlemesi ve Badajoz katliamı için bkz. Francisco Espinosa, *La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de la Sevilla a Badajoz,* Crítica, Barselona, 2007. Badajoz katliamının daha yeni bir anlatısı için bkz. Paul Preston, *The Spanish Holocaust,* s. 321-323.

9 John Whitaker, "Prelude to World War: A Witness from Spain", *Foreign Affairs,* cilt 21, sayı 1, Ekim 1942, s. 104-106.

ra ülkeye giriş izni vermedi ya da onları asilere teslim etti. Önemli sayıda bir kısmı 20 Ağustos'ta, boğa dövüşü alanındaki katliamdan bir hafta sonra, idam edildi. Ölüme gidenler arasında, 1936 Şubat seçimlerinde PSOE'den Cortes'e seçilmiş belediye başkanları Sinforiano Madroñero ve Nicolás Pablo da vardı.

Badajoz'un düşmesinden sonra Yagüe'nin birliği hızla Madrid üzerine ilerleyişini sürdürdü. 3 Eylül'de Toledo vilayetindeki bir kasaba olan başkentten yalnızca yüz kilometre uzaklıktaki Talavera'ya ulaştı. Aynı gün, kuzeyde, Fransız sınırında, General Emilio Mola'nın saldırıda bulunduğu Guipúzcoa ve Irún düştü. 12 Eylül'de sıra San Sebastián'a geldi. Guipúzcoa vilayetinin ele geçirilmesi asi ordunun planları açısından önemli bir zaferdi; şimdi kuzeyden güneye İspanya'nın bir kesimini, Vizcaya, Cantabria ve Asturias'ı tecrit ederek Castilla üzerinden birleştirmiş ve cumhuriyetçi bölgenin geri kalan kısmıyla ulaşımı hava ve deniz yolu dışında kesmişti. San Sebastián asker isyancılar tarafından fethedildiğinde José Giral artık Cumhuriyet'in başbakanı değildi. Yalnızca bir buçuk ay kadar bu görevde kaldığı düşünülürse oldukça büyük bir başarı elde etmişti. Askerî isyanı bastırabilmek için Fransa ve SSCB'den yardım talebinde bulunmuş, İspanya Merkez Bankası'nın altın rezervlerini savaşı finanse etmek için kullanmaya başlamış ve cephe gerisindeki gelişigüzel şiddeti kontrol etmek için ilk önlemleri duyurmuştu.

Ancak bu yeterli değildi ve karşı karşıya bulunduğu engeller aşılamaz görünüyordu. "Cumhuriyet'in hükümeti ölmüştür. Topyekûn bir savaşı yürütecek ve devrim için kesin bir zafer kazanarak savaşı bitirecek herhangi bir planı, otoritesi ya da ehliyeti yoktur" diye yazıyordu sol kanat sosyalist ideoloğu Luis Araquistain, 24 Ağustos'ta Francisco Largo Caballero'ya. Şimdi asker isyancıların Madrid kapılarına

dayandığı bir sırada Giral gerçekten de otorite ve destekten yoksun olduğunu düşünüyordu ve "İkinci Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı Ekselansları'na ondan aldığı yetkileri olduğu kadar, İspanyol halkı arasında etkisi olduğu bilinen siyasal partilerin ve işçi sendikası ya da örgütlerinin her birinin temsil edileceği" bir hükümete yerini bırakmak üzere, "bütün bakanların da istifasını" sunuyordu.[10] İşçi sendikalarının ve UGT'nin tartışmasız lideri Largo Caballero'nun sahneye çıkma zamanı gelmişti.

Yaz sona eriyordu. İç savaştan önce gelen *coup d'état*'nın üzerinden henüz iki ay geçmişken, devrimci ve karşı-devrimci temizlik tutkusu on binlerce yurttaşı mezara göndermişti. Askerî anlamda, sendikal örgütlerin devrimci coşkusu, cumhuriyetçi davaya kimi avantajlar ve pek çok sıkıntılar yaratmıştı. Asilerin kampında bu askerî zaferler, siyasal ve askerî gücün General Francisco Franco'nun şahsında toplanması sayesinde elde edilmişti. Asi İspanya'da bir general ve Cumhuriyet'te bir sendika lideri, savaşa çok farklı iki yaklaşımdı.

Bir sendika lideri hükümette

Gerçekten de, Largo Caballero'nun hükümeti İspanya tarihinde bir işçi liderinin liderliğindeki ilk ve tek hükümetti. 4 Eylül 1936'da, şimdi artık kıdemli bir sosyalist olan 1869 doğumlu Largo Caballero, partili meslektaşı Indalecio Prieto'nun aynı yılın Mayıs ayında cumhuriyetçi ve sosyalistlerden bir hükümet kurma düşüncesine karşı çıkmış ve ayrıca Temmuz'daki *coup d'état*'dan sonra bu sorumluluğu almayı reddetmişti ve nihayet ayrıca Savaş Bakanı da olacağı bir "koalisyon hükümeti"nin başına geçmeyi kabul etmişti. Bu,

10 Aragquistain'den alıntı ve Giral'ın istifasına ilişkin referans, Santos Juliá, "El Frente Popular y la politica de la República en guerra", Santos Juliá, *Historia de España de Menéndez Pidal, República y guerra civil,* Espasa Calpe, Madrid, 2004, cilt XL, s. 126'dan.

savaş boyunca Cumhuriyet'in politikası üzerinde en büyük etkiyi yapacak iki ismin, Indalecio Prieto ve özellikle Juan Negrín'in de dahil olduğu sosyalist ve cumhuriyetçilerin bir hükümetiydi. Dahası, Largo Caballero, bir Batı Avrupa ülkesinin tarihinde ilk kez olmak üzere, komünistlerin de hükümetin bir parçası olması koşuluyla bu görevi kabul etmişti ve Jesús Hernández'in Eğitim ve Vicente Uribe'nin Tarım bakanı olmasıyla öyle de oldu. Son olarak, Bask Ulusal Partisi'nin (PNV) lideri José Antonio Aguirre ile en kısa zamanda Euskadi için bir Özerklik Statüsü'nun geçirilmesi karşılığında Basklı Milliyetçilerin de hükümete katılması konusunda anlaşmaya varmış ve birkaç gün sonra Manuel de Irujo bu koalisyon hükümetine sandalyesiz bakan olarak katılmıştı.

Cumhuriyet siyaset sahnesindeki bazı önemli ve etkili kişiler, bir sendika liderinin başkanlık ettiği ve komünistlerin katıldığı bir hükümet çözümünden pek hoşnut değildi ama diğerleri, olağanüstü koşullar altında bunun cumhuriyetçilerin batmasına bir dur diyebilecek, savaşı kazanabilecek ve aynı zamanda kazanılmış olan devrimci zemini güçlendirebilecek tek çözüm olduğuna inanıyordu.[11] Önceki başbakan José Giral'ın ve onun hükümetinde yer almış olan diğer cumhuriyetçilerin bu hükümete katılması cumhuriyetçi meşruiyetin devamını destekler görünüyordu. Doğal olarak bu, iktidarın devrimci bir şekilde ele geçirilmesi değil iktidarın hiç kimsenin yönetmeyi başaramadığı yeknesak bir şekilde cumhuriyetçi olan bir yapıdan, Bask ve Katalan milliyetçileri de dahil bütün siyasal güçlerden oluşan bir iktidara transfer edilme-

11 Sosyalist Parti'de Largo'nun büyük rakibi Indalecio Prieto, *Pravda* muhabiri Mijail Koltsov'a Largo Caballero'nun her ne kadar "yeni bir hükümete başkanlık etmek için kendisinin tek adam" olduğunu söylemiş olsa da, ... her şeyi mahvetmeye yetenekli donuk bir bürokrat' olduğunu söylemiştir. Ve Negrín bu hükümeti "saçma" olarak nitelendirdikten sonra kabul etti: "Bunlar gerçekten savaşı kaybetmeye mi çalışıyorlar? Bu Avrupa'ya bir meydan okuma mıdır?" Alıntılar Ricardo Miralles, *Juan Negrín. La República en guerra*, Temas de Hoy, Madrid, 2003, s. 79-80'den.

siydi ki bu hükümeti bir "ulusal birlik" hükümeti yapıyordu ve o sırada elde mevcut olan seçeneklerin en iyisiydi.

İlk başta Largo Caballero'nun sandalyesiz bir bakanlık önerdiği CNT bu oluşumda yoktu; bu, milisleriyle cephede ve devrimle cephe gerisinde güçlü olduğunu savunan anarko-sendikalist örgütün zayıf bir şekilde tanındığı görüntüsü veriyordu. Anarşistler zaten 26 Eylül'de Katalonya Generalitat'ının özerk hükümetine katılmışlar ve liderleri Ekim ayını kendilerini ve militanlarını, ulusal sekreterleri Horacio Martinez Prieto'nun dediği gibi, onlara açık tek seçenek olan Cumhuriyet hükümetini oluşturmanın bir parçası olma zorunluluğuna ikna etmekle geçirmişti. Largo Caballero ile Martinez Prieto arasındaki, bakanların kesin sayısı üzerindeki "pazarlık", görüşmelerin son günlerini işgal etmişti. Her ne kadar Largo Caballero anılarında altı bakanlık istediklerini ileri sürse de bu sayı dört olmuştu.[12]

4 Kasım 1936'da dört CNT lideri, savaş sırasında Cumhuriyet hükümetinin bir parçası oldu. CNT'nin en önemli sözcüsü *Solideridad Obrera* aynı gün bunun "mühim bir olay" olduğunu ilan etmişti zira anarşistler hiçbir zaman hükümet faaliyetinin otoritesine güvenmemişler ve bu olay dünya tarihinde ilk kez meydana gelmişti. Bir ülkenin hükümetinde anarşistler: olağanüstü ve tekrarlanamaz bir olay. Üstelik dört anarşistten birisi yeni bir bakanlık olan Sağlık Bakanlığını işgal eden İspanya'nın tarihindeki ilk kadın bakandı.

---

12 Francisco Largo Caballero, *Mis recuerdos*, Ediciones Unidas, Mexico, 1976, s. 175-176'da "pazarlık" teriminden söz etmektedir. Cumhurbaşkanı Manuel Azaña, "hükümette dört anarşistin bulunmasını itici" bulduğu için önce kararnameyi imzalamayı reddetmişti: Gerçekten de aylar sonra Azaña, "bu yalnızca benim kanaatime aykırı değil aynı zamanda, CNT ve anarşistlerin hükümete girmesiyle Kasım'daki hükümet ayarlamasına yönelik en sert eleştirilerime de karşıydı" diye yazıyordu ("Cuadernos de la Pobleta", *Memorias politicas y de guerra*, II, s. 43'teki 20 Mayıs 1937 tarihli açıklama). Anarşistlerin Cumhuriyet hükümetine girmesine ilişkin görüşmelerin bir öyküsü benim kitabım *Anarchism, the Republic and the Civil War in Spain*, s.116-121'de bulunabilir.

Çok az sayıda önemli anarşist bu yeni durumu desteklemeyi reddetti ve o zamana kadar reformcu liderlere devrimci muhalefet göstermiş olan sıradan anarşistlerden de ayrıca çok az direnç geldi. Yaz, kanlı ama efsanevi 1936 yazı, sona erdi. Cumhuriyet'in ilk birkaç yılında mücadele etmiş ve birbirinden kopmuş olan radikal anarşistler ve ılımlı sendikalistler, yeni siyasal ihtiraslarını gerçekleştirmek için gerekli olan desteği elde etmek üzere şimdi bir aradaydı. İspanya'da olan şeyin devrimci bir kutlama değil savaş olduğu bir kez anlaşıldıktan sonra, mücadele öteki siyasal örgütlerin silahlı ve siyasal güç mekanizmalarını ele geçirmelerini önlemek üzerineydi.

Bununla birlikte, bunların hükümete katılması en uygun zamanda olmadı. Franco'nun birlikleri Madrid'in kapılarındaydı; 6 Kasım'da CNT'li bakanların katıldığı ilk kabine toplantısında hükümeti Madrid'den Valencia'ya taşımaya oy birliği ile karar verildi. Bu gizlice yapılan ve halka, ne olursa olsun hiçbir açıklamanın yapılmadığı aceleci bir hareketti. Bu halka, hükümet kaçıyormuş ve onlar da kendi kaderlerine terk ediliyormuş gibi göründü.[13]

Taşınma işinden hemen önce Largo Caballero, General Miaja komutasında, o günden itibaren 1937 Nisan sonuna kadar kuşatma altında olan Madrid'de işleri yürütecek olan *Junta de Defensa*'nın kurulmasını emretti. Başkentin Franco'nun ordusu tarafından ele geçirilmesi an meselesi olarak görünüyordu; ancak, o birkaç gün içinde sağcı, asker ve din adamı tutukluların dahil olduğu katliamlara rağmen, Madrid asi güçlerin eline geçmedi.

---

13 Anarşistlerin gazetesi *Solidaridad Obrera,* 10 Kasım'da hükümetin taşınmasını destekledi. Bununla birlikte, birkaç gün sonra CNT Ulusal Kongresi, bazı delegelerin halkın rağbet etmediği bu önleme karşı öfkesine tanık oldu. Günah keçisi, bu terk etmeden sorumlu tutulan ulusal sekreter Horacio Martínez Prieto oldu ve yerine, Katalonya'da CNT'yi kontrol eden ve savaşın geri kalan kısmında örgütün lideri olan Mariano R. Vázquez getirildi.

General Miaja ve daha sonra cumhuriyet ordusunda en önemli subay haline gelecek olan onun Kurmay Başkanı Albay Vicente Rojo, savaşta ilk kez olmak üzere, Uluslararası Tugaylar da dahil elde mevcut bütün güçleri örgütlediler. O sırada altın rezervlerinin sevkiyatıyla parası ödenen Sovyet askerî yardımı tam zamanında geldi. Ve isyancı ordunun sürekli bombardıman ve hava hücumlarıyla hareket geçen bütün şehir saldırganların ilerlemesini durdurmaya yardım etti. Pek çoğu bunu bir yanda uluslararası faşizm ve diğer yanda komünizm ve demokrasinin yer aldığı kader belirleyici bir muharebe olarak görüyordu. Bu ayrıca, savunmasız halkın bombalandığı, yıkıntılar arasında yatan kadın ve çocuk ölülerinin görüntüleriyle, İspanyol İç Savaşı'nın filme alınan ve dünyada gösterilen ilk önemli muharebesiydi.

Bu arada Valencia'da, iktidarda olduğu aylarda Largo Caballero, cumhuriyetin yanında savaşan siyasal ve sendikal güçlerin işbirliği ile Devletin yeniden yapılanmasını, milislerin militarizasyonunu (nizami ordu haline getirilmesini) ve Cumhuriyet'in Halk Ordusu'nun kuruluşunu, devrimin kontrol altına alınmasını ve iktidarın merkezîleştirilmesini, bölgelerin ve milliyetçilerin meydan okumalarına rağmen, kendinden sonra gelecek olan Juan Negrín'in de ilerde yapacağı gibi, yönetti.

Başbakan ve Savaş Bakanı olduktan sonra Largo Caballero'nun ilk hedeflerinden birisi, General Franco'nun ordusuna karşı koyabilecek merkezî bir askerî komuta altında milisin orduya dönüştürülmesiydi. Bu zor bir görevdi zira, "darbe, ordu birliğini parçalamıştı ve cumhuriyetin komutası hemen hemen sıfırdan kurulmak zorundaydı".[14] Militarizas-

14 Helen Graham, *The Spanish Civil War. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 52. Cumhuriyetçi bölgedeki siyasal güçler ve anlaşmazlıkları konusundaki en kapsamlı çalışma için Helen Graham'a teşekkür etmemiz gerekir: *The Spanish Republic at War 1936-1939*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

yon, anarşistler arasında, militanların çoğunluğunu, onların "silahlı halk" olarak tanımladıkları milislerin güçlü bir orduya karşı uzun dönemli bir mücadele için etkili bir kaynak olup olmadığı konusunda ikna etmek için hararetli tartışmalar yarattı. İspanya'daki IWA delegesi Helmut Rudiger, şunları söylediğinde durumu veciz bir şekilde özetliyordu: "Sendika hayatı genel kurullarda varılan anlaşmalara; savaş, komuta ve itaate dayanır."[15]

1937 başında, en son direniş eylemlerinin sahnesi olan Aragon cephesindeki milislerin çoğu yeni orduya katıldı. Durruti Müfrezesi gibi kimi birliklerde firarlar oldu ve bu önleme en radikal bir şekilde karşı çıkan 400 kadar adam, 1937 Mart'ında bu birlik, nizami ordunun bir parçası haline getirilmiş 83'üncü Tugaya dönüştürüldüğünde, Demir Müfrezesi'nden ayrıldı. Bu firarilerin pek çoğu ve muhalifler 1937 Mayıs'ında Barselona sokaklarında silahlarını çektiler. Cumhuriyete, neden oldukları ciddi düzen ve disiplin sorunları izini bırakmıştı ve Milliyetçi kampta tek komutan altındaki birliğe karşın, bunlar cumhuriyetçi taraftaki ahenksizliğin yeni bir kanıtını oluşturduysa da, yenildiler.

Merkezî bir gücün yeniden kurulması da kolay bir görev değildi. Bunun nedeni, her ne kadar Largo Caballero'nun hükümeti, devrimci komitelerin gücünü sınırlamış olsa da, Katalonya ve Euskadi'den geriye kalanların özerkliklerini artırmalarının ya da diğer yerlerde bölgesel güçlerin birleşmesini önleyememesiydi. Katalonya'da Generalitat hükümeti kendi ordusunu kurdu; tam bir ekonomik ve siyasal özerklikten yararlandı ve 1937 Mayıs'ına kadar kamu düzeni ve polis üzerinde tam bir otoriteye sahipti. Özellikle belirtilmesi gerekir ki, bu cephede 1936 Ekim'inde kurulmuş ve kendi polis gücüne sahip olan anarşist müfrezeler kolektifleştirilmiş ekonomiyi kontrol ediyor ve adalet işlerini yü-

15 Helmut Rudiger, *El anarcosindicalismo en la Revolución Española*, s. 49.

rütüyordu. Bu, bir kararname ile ve askeriyenin yardımıyla 1937 Ağustos'unda lağvedilene kadar Cumhuriyet'in hükümetine korkunç bir kafa tutmaydı.

O zamana kadar Vizcaya vilayetinden ibaret kalmış olan Bask Ülkesi, 1 Ekim 1936'dan itibaren, Cumhuriyet'in Cortes'i tarafından bahşedilmiş Özerklik Statüsü'ndan yararlanıyor ve neredeyse tam egemenliği olan bir hükümete sahip bulunuyordu. PNV'nin lideri José Antonio Aguirre'nin başkanlık ettiği bu hükümet, Cumhuriyet hükümetiyle sürekli bir sürtüşme konusu olan Euskadi operasyon ordusu ve yeni bir polis gücü kurmuş; ekonomi ve adaleti denetimine almış ve çok geniş alanlarda sosyal politikalara hükmetmişti. Bilbao'nun 19 Haziran 1937'deki düşüşüne kadar yalnızca sekiz ay yaşadı.

Özellikle 1937'nin başından itibaren Largo Caballero hükümetinin en büyük başarılarından birisi, savaşın ilk aylarındaki öfkeli, vahşi ve yasa dışı terörün hemen hemen tümüyle yok olmasıydı. Devrim yerini savaşa ve cephe gerisinin kontrolüne bıraktı; daha güçlü ve daha disiplinli siyasal güçler, *saca* ve *paseo*'ların, halk mahkemeleri adaletiyle yürüttüğü şiddetin yerini aldı.

Bununla birlikte, nizami bir ordu kurulması, cephe gerisinin kontrol edilmesi ve Devletin yeniden yapılandırılması, hükümet koalisyonundaki hiziplerin sert tartışmaları ve siyasal gerilimler içinde göğüslendi. Büyük bir Marksist parti içinde PSOE ve PCE'yi birleştirmesi için Largo Caballero'ya başarısız baskılarda bulunan komünistler, savaştan hemen önce iki örgütün gençlik teşkilatlarının, *Juventudes Socialistas Unificadas* (Birleşik Sosyalist Gençlik - JSU) yapmış olduğu gibi, alenen ve özel olarak, hükümetin bölgesel güçlerini kontrol etmekteki ve savaşı yönetmekteki etkisizliğini protesto etmeye başladılar. 8 Şubat 1937'de Malaga'nın, General Mario Roetta komutasındaki 13 İtalyan taburunun

desteğiyle Franco'nun birliklerince ele geçirilmesinden sonra eleştiri yoğunlaştı.

İç savaşın çıkmasından önce çok az etkisi ve küçük bir örgüt olan Komünist Parti, 1936 Kasım'ındaki Madrid savunmasından sonra hızla büyümeye başladı. Büyümesi ve elde ettiği prestij, Uluslararası Tugayların varlığı, liderlerinin savaşın yürütülmesinde uyguladıkları düzen ve disiplin ve özellikle de Sovyetler Birliği'nden aldığı yardımla yakından ilgiliydi. Gücü ayrıca, Cumhuriyet'in yeni ordusuyla kurulmuş olan en önemli tümenlere militanlarının komuta ediyor olmasıyla da çok yakından ilgiliydi. Milliyetçi kaynakların iddia ettiği ve bazı tarihçilerin yazmış olduğu gibi komünistlerin bu orduda üstün bir yere sahip olduğunu söylemek belki çok fazla olur ama özellikle Merkez cephesinde olmak üzere önemli komuta kademelerine nüfuz etmeleriyle bu yeni askerî yapıda istediklerini yaptıracak konumdaydılar. Ve oradan, devrimin ve anarşistlerin gerilemesine paralel olarak siyasette daha büyük bir varlık ve kontrol elde etmeleri yalnızca bir adımlık bir işti.

Cumhuriyet'in başkanı Manuel Azaña gibi, komünistler de anarşistlerin hükümetten ayrılmasını istiyorlardı. Largo Caballero'yu Málaga'nın zamansız düşüşünden sorumlu tutuyorlar ve Komintern, başbakanlık görevini sürdürmekle birlikte onun Savaş bakanlığından ayrılması gerektiğini kuvvetle savunuyordu.[16] Aynı zamanda, PSOE ulusal komitesini kontrol eden ve Hükümet'ten sendika örgütlerini dışlamak isteyen Indalecio Prieto'ya sıcak bakan sosyalistler Mart ayı ortalarında Manuel Azaña'ya Largo Caballero'nun Savaş bakanlığından ayrılması gerektiğini bildirdiler. Bu, partilerle sendikalar arasında, kısa sürede partiler lehine çözülen bir mücadeleydi.

16 Bulgar Sotyan Mineevich ("Stepanov") tarafından 17 Mart 1937'de Moskova'ya gönderilen ve Antonio Elorza ve Marta Bizcarrondo, *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España 1919-1939*, Planeta, Barselona, 1999, s. 340'a göre.

Ve bu kararlılık, cepheden uzak ve anarko-sendikalizmin sembolü olan bir şehirde, Barselona'da başladı. Burası, Katalonya'nın başkenti ve çeşitli cephelerde gerilimlere yol açan kendine özgü toplumsal ve siyasal özelliklerin erime potasıydı: hatırı sayılır cumhuriyetçi milliyetçi etkiler altında özerk bir hükümet, güçlü bir anarşist hareket, bir komünist parti, savaşın başında kurulmuş olan ve UGT'yi kontrol eden PSUC ve komünistlerin sıkı düşmanı küçük bir devrimci parti POUM. Ekonomisinin temeli, çoğu CNT tarafından kolektifleştirilmiş ve onu UGT ve Generalitat'la anlaşmazlığa sürüklemiş sanayi üretimiydi. Ve ayrıca, İspanya'nın başka bölgelerinden kaçan ve temel üretim arzının rahatça teminini zorlaştıran on binlerce mültecinin bulunduğu yüksek bir nüfus yoğunluğuydu. Ve son olarak, polis güçlerinin, çeşitli siyasal örgütlerin militanlarının ve militarizasyona karşı olan eski-milislerin cepheden beraberlerinde getirdikleri silahlarla, silah sıkıntısı çekmeyen bir yerdi.

1937'nin ilk üç ayında, Katalonya'nın siyasal ve sendikal güçleri, ekmek sıkıntısı, kolektivizasyonun kapsamı ve silahların ve savaş endüstrisinin denetimi ve Mart ayında, CNT'nin silahlı gücünün temel unsuru olan rastgele yapılan denetimlerin lağvedilmesine yol açan ve can alıcı bir sorun olan kamu düzeni konusunda sıkı bir tartışmaya girmişlerdi. İşçilerin öz-yönetim imajı yerini, yiyecek ve yakacak talep eden kadınların gösterilerine, aralarında kadınların ve güvenlik güçlerinin de yer aldığı çeşitli ölümlerle sonuçlanan kanlı karışıklıklara bıraktı.[17]

Bu var olma mücadelesi, siyasal ve sendikal huzursuzluk ve de devrimci başarısızlık duygusu, Mayıs 1937'nin kötü ünlü trajik olaylarının sahnesini hazırladı. 3 Mayıs'ta bunları harekete geçiren kıvılcım, Generalitat'ın güvenlik da-

17 Bu anlaşmazlıkların kökeni ve bu çatışmaların ve ölümlerin öyküsü benim kitabım *Anarchism, the Republic and the Civil War in Spain*, s. 142-145'te.

Barselona, Plaza Sant Jaume'de barikatlar, Mayıs 1937 (Archivo Nacional de Cataluña, Barcelona).

nışmanı milliyetçi Artemi Aiguader'in Plaza de Catulaña'daki *Telefónica*'nın (Devlet Telefon Şirketi), Temmuz 1936'da asilerin yenilmesinden bu yana CNT tarafından işgal edilmiş olan binasını ele geçirmesi oldu. Emri yerine getirmek üzere oraya giden saldırı grupları, o sırada binada olan anarşistlerin ateşiyle karşılaştı. Silahlı anarşistler içeridekilere yardım etmek üzere olay yerine geldiler. Çatışma genişledi. Pek çok işçi mevzilerini terk etti. Barselona'da bir kez daha barikatlar kuruldu. Bu barikatların arkasında, düzenin güçleri karşısında, yeni orduya katılmayı reddeden, genç özgürlükçüler, örgüt tarafından artık tanınmayan FAI anarşistleri ve POUM militanları yer alıyordu.

O sırada Barselona'da bulunan, çaresiz ve iki ateş arasında kalmış olan Manuel Azaña, Valencia'daki hükümeti "ciddi ve acıklı sonuçları" olabilecek ve bir devlet başkanı olarak onu "yalnızca serbestçe hareket etmekten değil fakat

görevlerinden de alıkoyan" durumla baş etmek üzere yardıma çağırdı.[18]

Largo Caballero'nun hükümeti, bakanlar Juan Garcia Oliver, Federica Montseny ve UGT üyelerinden oluşan bir anarşist delegasyonu göndermeye karar verdi. Delegasyon Barselona'ya varır varmaz, ateşkes ve anti-faşist birlik için çağrı yayınladı. Ayrıca beş bin polis de Barselona'ya gitti; şehri işgal ederek son direniş kalıntılarını da söndürdü. Bu olayların görgü tanığı olan Orwell, 7 Mayıs öğleden sonra, "koşullar hemen hemen normaldi" diye yazıyor.[19] Resmî zayiat sayısı 400 ölü ve 1.000 yaralıydı.

Bu olaylardan sonra, "normallik" sağlanmış olsa da işler asla eskisi gibi olamazdı. Barselona ve Aragón cephesinde olan şey cumhuriyetçi İspanya'nın değişik siyasal ve sendikal kesimleri arasında meydana gelen çatışmadan daha fazla bir şeydi. Çatlaklar çok daha derindi ve siyasal ve askerî iktidarın özünü sarsmıştı. Burada, anlaşmazlığın başlangıcından itibaren çözülmemiş olarak kalan ve zamanın geçişiyle daha da kötüleşen bütün temel sorunlar yatıyordu: birbirini izleyen askerî başarısızlıklar; hükümetin cephe gerisine tedarik sağlamayı örgütlemedeki yetersizliği; ve ekonomik, siyasal ve askerî alanlarda sürüp giden kavgalar.

13 Mayıs'ta yapılan Kabine toplantısında iki komünist bakan, Vicente Uribe ve Jesús Hernández, Largo Caballero'nun Savaş Bakanlığından istifasını ve POUM'un lağvedilmesini talep ettiler. Başbakan birinci talebe boyun eğmeyi reddet-

18 Azaña'nın öyküsü, "Barselona'daki Cumhurbaşkanı ile Valencia'daki merkezî hükümet arasında, başkentteki durum hakkında teleprinter yazışmaları", 4-6 Mayıs 1937, Servicio Histórico Militar (Madrid), dolap 53, bölüm 461, dosya 1.

19 George Orwell'in anlatısı, *Homage to Catalonia,* Secker and Warburg, Londra, 1971, s. 160-192. Bununla birlikte aynı gün, Aragón cephe gerisinde, iki askerî kışlaya saldıran, silah ve cephane alıp birkaç tutukluyu öldüren silahlı gruplarlar arasında karışıklıklar vardı: Aragón Cephesi Hukuk Servisi'nin raporu, Servicio Histórico Militar, dolap 62, bölüm 788, dosya 1.

ti ve ikinci talep konusunda da, Barselona'daki karışıklıklardan kimin sorumlu olduğunun tüm gerçekleri ortaya çıkana kadar herhangi bir kararın alınmasını önlemeye çalıştı. Komünist bakanlar toplantıyı terk ettiler. Kriz devam etti. Largo Caballero'nun tüm siyasal partiler ve sendikal güçlerden oluşan bir hükümetle devam etme konusunda Cumhurbaşkanı Manuel Azaña'yı ikna edememesi üzerine, Cumhurbaşkanı UGT'nin lideri Caballero'yu görevden aldı ve 17 Mayıs'ta Juan Negrín'den hükümeti kurmasını istedi. İki işçi sendikası örgütü saf dışı bırakılmıştı. "Karşı-devrimci bir hükümet kurulmuştur," diyordu *Solidaridad Obrera* 18 Mayıs tarihli başmakalesinde.[20]

O andan itibaren, savaş döneminin Cumhuriyeti tamamen yeni bir istikamete yöneldi. POUM bertaraf edildi ve Largo Caballero kendisini yalnız ve tecrit edilmiş buldu; ve anarko-sendikalistler siyasal ve silahlı güçlerinin hızla kaybolmakta olduğunun farkına vardılar.[21] CNT'nin hükümetteki etkisi çok az iz bıraktı. Kasım 1936'da hükümete girdiler, Mayıs 1937'de ayrıldılar. Altı ayda yapabilecekleri çok az şey vardı. İnsanlar, dört anarşistin hükümete girişini onların yasama faaliyetinden daha fazla hatırlıyorlar. Devrim ve savaş kaybedildiğine göre o bakanlar hiçbir zaman tarihe ayak izlerini bıraktıklarını farz edemezlerdi. Yenilenlerin, sürgün edilen özgürlükçü hareketin kolektif belleği açısından, o si-

20 Krizin yönetimiyle ilgili tüm bilgi, İç Savaş Arşivi, Salamanca, Bilbao için dosya 39.

21 Komünist Parti ve PSOE yönetiminin bir kısmının zorlamasıyla istifa etmiş olan Largo Caballero, o zaman 67 yaşındaydı, sendikal mücadeleye, sosyalizme ve de Cumhuriyet'e adanmış uzun bir kariyere pratik olarak veda etti. Sürgünde olduğu sırada, Orianenburg'daki Nazi toplama kampının cehennemini yaşadı, 1945 Nisan'ında Sovyet askerlerince kurtarıldıktan sonra Fransa'ya döndü ve 23 Mart 1946'da Paris'te öldü. "İç Savaşın son evresini ele almanın bir yolu" diye yazıyor Raymond Carr, "siyasal partilerin, sendikalar karşısında nihaî zafer kazanmış olduklarını görmektir. 1937 Mart'ının mağlupları Largo Caballero ve CNT idi. Galipleriyse Prieto, Sosyalist Partinin Yürütme Komitesi, Komünistler ve de Cumhuriyetçilerdi" (*The Spanish Tragedy*, s. 199).

yasete karşı geleneklerinden kopuşları, ihanet ve yanlışları yalnızca vahim sonuçlara yol açabilirdi.

Juan Negrín: "Direniş yoluyla zafer"

Largo Caballero'nun görevden alınmasıyla sosyalist Juan Negrín, Cumhuriyet'in savaş dönemindeki, üçüncü, son ve en etkili başbakanı oldu. Bu karar, inisiyatifi ele geçiren, anarşist ve sosyalist solun varlığından kurtulan Manuel Azaña tarafından alınmıştı. Bu yeni hükümette Başbakan Negrín maliye bakanlığını da üstlendi ve daha önceki Savaş, Donanma ve Hava Bakanlıklarını birleştiren yeni Savunma Bakanlığına getirilen Indalecio Prieto kuvvetli adam olacaktı. Hükümette ayrıca, sosyalistler, komünistler, cumhuriyetçiler ve bir Katalan milliyetçi ile bir Bask'lı milliyetçi de vardı. Bu, Azaña'ya göre, "büyük bir memnuniyet" ve rahatlama ile karşılanan bir *Frente Popular* hükümetiydi.[22]

Negrín, pek çoklarının, Moskova tarafından kontrol edildiğini, komünizme ve Enternasyonal'e satıldığını kanıtlama girişimiyle, defalarca iddia ettiklerinin aksine, komünistler tarafından aday gösterilmemişti. Cumhuriyet'in başı olarak bu yetkiye sahip olan ve "savaştaki bir ülkede maliye bakanı olarak etkililiği" nedeniyle hakkında iyi düşünülen ve ayrıca, özellikle uluslararası siyasal nedenlerle Manuel Azaña tarafından tayin edilmişti.[23] Azaña, demokratik güçlerin adem-i müdahale politikası nedeniyle, Cumhuriyet'in savaşı hiçbir zaman kazanamayacağını ve mümkün olan tek çözümün uluslararası arabuluculuk yoluyla görüşmeye dayanan bir barış olduğunu düşünüyordu. Bunu başarmak için Largo

22 Manuel Azaña, "Elcuaderno de la Pobleta", s. 56.

23 Santos Juliá'ya göre (*Los socialistas en la política española, 1789-1982,* Taurus, Madrid, 1996, s. 262-263) bu onun atanması için "belirleyici neden"di. "Etkinliği" konusundaki alıntı, Ricardo Miralles, *Juan Negrín,* s. 129.

Caballero değil Negrín ideal adamdı. İyi eğitim görmüş, birkaç dil bilen bir politikacıydı; devrimci eğilimleri yoktu ve kariyeri sendikal örgütlerle herhangi bir çatışmadan uzaktı.

Mayıs 1937'den itibaren Cumhuriyet Hükümeti'nin başbakanı Juan Negrín (Özel koleksiyon, Zaragoza).

Juan Negrín, Francisco Franco'nun da doğduğu yıl olan 1892'de, Las Palmas de Gran Canaria'da doğdu. 1912 yılında Leipzig Üniversitesi Fizyoloji Enstitüsü'nden doktorasını aldı ve parlak bir fizyoloji kariyerine başladı; Cumhuriyet'in gelişiyle, askerî ayaklanmaya kadar bu demokratik rejimin üç seçimini, 1931, 1933 ve 1936'da kazanarak ve sosyalist milletvekili olarak siyasi kariyerine başladı. Başbakan olarak atanmasından birkaç ay önce, Largo Caballero'nun hükümetinde Maliye Bakanı olarak, İspanya Merkez Bankası altın rezervlerinin dörtte üçünün Sovyetler Birliği'ne sevkiyatını örgütlemişti.[24]

24 Cumhuriyet'in yenilgisinden sonra Negrín sürgün hayatının ilk birkaç ayını Fransa'da geçirdi. Daha sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Winston Churchill'in asla kabul etmediği bir makam olarak sürgündeki cumhuriyet hükümetine başkanlık ettiği İngiltere'deydi. İkinci Dünya Savaşı sona erince Paris'e döndü ve orada 12 Kasım 1956'da öldü. Düşmanları ve kimi sözde dostları tarafından küçük görülse de, siyasal hayatı ve faaliyetleri, Ricardo Miralles, *Juan Negrín;* Enrique Moradiellos, *Negrín,* Peninsula, Barselona, 2006 ve Gabriel Jackson, *Juan Negrín. Médico, socialista y jefe de Gobierno de la II República española,* Critica, Barselona, 2008 gibi araştırmaların sayesinde bugün daha iyi bilinmektedir.

Negrín, Katalonya ve Aragón cephesinde Cumhuriyet'in otoritesini yeniden kurmaya çalışmakla işe başladı. Hükümeti, o zamana kadar Generalitat'ın elinde olan kamu düzeni sorumluluğunu ele almakla işe başladı ve 11 Ağustos'ta, anarşistlerin kontrol ettiği son otorite mercii olan Aragón Konseyi'ni lağvetti.

Katalan cephe gerisinde bitirilmemiş başka bir iş olan, komünistlerin başının belası, Marksist devrimci parti POUM'a ne yapılacağı da hızla ve şiddetle çözüldü. Barselona'daki Rus başkonsolosu Vladimir Antonov-Ovsenko'nun dayatmasıyla İspanyol komünistlerinin istediği şey, "Troçki ajanları"nın ve "Faşist casuslar"ın ve üstelik Stalin'in yürüttüğü Moskova yargılamalarında eski Bolşeviklerin idam edilmesini açıkça eleştiren bu partinin yok edilmesiydi.[25]

POUM tarafından kontrol edilen 29'uncu Tümen cepheyi terk etmekle suçlanıyordu. Lideri tutuklandı ve tümen dağıtılarak yeniden örgütlendi. Militanlarından pek çoğu baskı ve işkenceye maruz kaldı. Partinin siyasal sekreteri ve bir numarası, Leon Troçki'nin eski sekreteri ve anti-Stalinist Andreu Nin'i daha kötü bir kader bekliyordu. Aralık 1936 ortalarına kadar, Generalitat'ta Adalet Bakanlığı yapmıştı. Şimdi, POUM'un, PSUC'nin Katalan komünistlerinin artan gücüyle kuşatılması ve özerk hükümetten çıkarılmasıyla siyasal anlamda sürgün ediliyordu.

16 Haziran 1937'de, POUM'un yasadışı ilan edilişiyle aynı zamanda, Andreu Nin Barselona'da polis tarafından tutuklandı; önce Madrid'e daha sonra ise Alcalá de Henares'teki hapishaneye gönderildi. Güvenlik Genel Direktörlüğü'nün mensupları tarafından korunmasına rağmen, 21 Haziran'da kaçırıldı ve NKVD generali Alexander Orlov'un emri altın-

25 Paul Preston, *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution and Revenge*, HarperCollins, Londra, 2006, s. 253-255; Julián Casanova, *Anarchism, the Rebuplic and the Civil War in Spain*, s. 153.

daki Sovyet Gizli Servisi'nin İspanya'daki ajanları tarafından öldürüldü; ne zaman öldürüldüğünü kimse öğrenemedi. Cesedi hiç ortaya çıkmadı ve Negrín, ne Manuel Azaña'ya ne de bakanlarından bazılarına ikna edici bir açıklama yapabildi; ne de giderek daha etkili hale gelen ve Cumhuriyet'e etkili askerî yardım sağlayabilecek yegâne güç olan Sovyetler Birliği'nden silah sevkiyatının sağlanması için ihtiyaç duyduğu komünistleri karşısına almak istedi.

Negrín, her ne kadar stratejisinin birincil hedefi, ademi müdahale politikasında radikal bir değişiklik yaratmak ve böylelikle Batılı demokratik güçlerin hayatî desteğini sağlamak olsa da, cephe gerisinde de halkın desteğini sağlayarak, sağlam bir savaş endüstrisi kurarak ve disiplinli bir şekilde mücadele ederek kazanmak istiyordu. Savaş uzun sürecekti ve kazanılabilirdi. Göreve başladığında Negrín, böyle düşünüyordu ve iki yıllık başbakanlığı sırasında iyimser olduğu anlar yaşadığı gibi, felaketli, nihai yenilgiyi getirecek gibi görünen anlar da yaşadı.

İşler kötü başladı, zira 19 Haziran'da, göreve geldikten ancak bir ay sonra, İtalyan birlikleri ve Navarra Tugayları Bilbao'yu ele geçirdi. Bask taburları, Santander ve Asturias'a çekilme emrine uymadılar ve Ağustos'ta Santoña'da General Mario Roatta'nın birliklerine teslim oldular. Aynı birlikler Şubat başında muzaffer bir şekilde Málaga'ya yürümüşler ve Mart ayında Guadalajara'da yankı yapan bir yenilgiye maruz kalmışlardı. Aynı gün Milliyetçiler Santander'e girdiler ve 60.000 adamın katıldığı saldırı, Ekim sonunda Asturias'ın, önemli kömür madenleri ve demir üretim sanayiine sahip olan tüm cumhuriyetçi bölgesi düşene kadar devam etti.

Kuzey cephesinin çöküşü, Negrín'i, savaş sanayiini örgütleme politikasına hız vermeye yöneltti. 31 Ekim 1937'de hükümeti ve Cumhuriyet'in başkentini Valencia'dan Barselona'ya taşımaya karar verdi. Bu hamle, Generalitat hükümeti-

ni ikincil bir role indirgedi, kolektifler üzerindeki kontrolü artırdı ve sendikaların işleri yürütmekte hâlâ sahip oldukları her türlü özerkliği sınırlandırdı. İzleyen aylarda, Cumhuriyet hükümeti Katalonya'daki tüm savaş sanayiini kontrol eder hale gelmişti ama bunu başarmak, çok uzun zaman, neredeyse iki yıl almıştı.

Cumhuriyet'in üretim kaynakları yeterli değildi ve Negrín, Kasım ayında Cortes'in Daimi Konsey'inde yaptığı konuşmada şu kadarını alenen söylüyordu: "İşgalimiz altında bulunan bölge, ona yetecek üretimi yapamıyor ve bu nedenle önemli miktarda yiyecek maddesi ithal etmek ihtiyacındayız. (...) Üstelik, savaş sanayi için zorunlu olan önemli miktarlarda hammadde elde etmek zorundayız. Ve maalesef istediğimiz oranda olmasa da savaş malzemesi elde etmek zorundayız." Bu olumsuz koşullar altında Negrín, şu sonuca varıyordu: "En katı idari denetim altında, büyük bir ekonomi ruhuyla ilerlemek zorundayız."[26]

Bu önlemlere rağmen, savaşın gelişmesi az sayıdaki stratejik zafer nedeniyle bile sevinçli olmak için çok az neden ortaya koyuyordu. 1937'nin sert kışında, savaş sırasında ele geçirilen ve birkaç hafta sonra kaybedilen, yegâne vilayet başkenti olan Teruel'in işgali bir yana konacak olursa, bütün başarıları elde edenler General Franco'nun birlikleriydi. Cephenin üç hafta içinde çökmesi sonucu, 1938 Mart'ında cumhuriyetçi Aragón'u ele geçirdiler ve Nisan ayının başına gelindiğinde, vilayet merkezlerinden biri olan Lérida da dahil, Katalonya'nın belirli bölgelerini işgal etmişlerdi. 15 Nisan'da Castellón vilayetinde, Carlist askerlerin suda oynaştıkları ünlü fotoğrafın sahnesi olan Akdeniz'e ulaştılar. Cumhuriyet ikiye bölünmüş ve Katalonya tecrit edilmişti.

---

26 16 Kasım 1937'de yapılan konuşma, J. M. Cuenca Toribio, *La oratoria parlamentaria española*, Centre de Estudios Políticos, Madrid, 2002, s. 944'te yeniden basıldı.

Bu yenilgiler, Negrín'le başlayarak, savaşa devam edilebileceğine inananlarla, Manuel Azaña'nın hep savunduğu bir nosyon olan, Fransa-Britanya desteği ile görüşme yoluyla teslim olunmasının lehinde olanlar arasındaki derin ayrımı gözler önüne serdi. Savaşın bu aşamasında sorun, o zamana kadar Negrín'in arkadaşı olan Savunma Bakanı, sosyalist Indalecio Prieto'nun da bu görüşü paylaşmasıydı. Ve bu durum, 1937 Mayıs'ındaki birincisinin ardından, cumhuriyetçi kamptaki ikinci büyük iç krize yol açtı.

Indalecio Prieto, siyasal kariyerini kurmuş olduğu şehir Bilbao'nun düşüşünün ardından bu yenilgiye boyun eğen tavrının erken emarelerini ortaya koymuşken, Aragón cephesindeki yenilgiyi izleyen günlerde bu tavır tam olarak ortaya çıktı. Fransa'nın Barselona'daki yeni büyükelçisi Eirik Labonne, 27 Mart 1938'de Negrín'e, sosyalist liderin neler söylediğini duyup duymadığını sordu. Eğer Cumhuriyet'in kendi savunma bakanı bile savaşı kazanma konusunda emin değilse, Fransa ya da Britanya politikalarını nasıl değiştireceklerdi? İki gün sonra Prieto, durum hakkında Kabine'ye müthiş bir rapor sundu. 29 Mart gecesi, Negrín, yakın arkadaşı ve işbirlikçisini görevden almaya karar verdi.

Negrín onu gözden çıkardı çünkü, Cumhuriyet'e hâlâ güveni olanların ve hükümetin moralini bozduğuna inanıyordu. Bununla birlikte Prieto, Başbakanın Komünist Partisi'nin baskısına boyun eğdiği için kendisini görevden aldığına hep inandı. Aslında, bu doğru olsun ya da olmasın, komünistlerin artan nüfuzu, koalisyon hükümeti içinde "temel anlaşmazlık tohumu" olmuştu.[27] "Prieto'yu 'kovarak' Negrín, cumhuriyet siyasal sınıfı içindeki artan bölünmeleri gözler önüne sermiş oluyordu."[28]

---

27 Enrique Moradiellos, *1936. Los mitos de la Guerra Civil,* Peninsula, Barselona, 2004, s. 131.

28 Helen Graham, *The Spanish Civil War: A Very Short Introduction,* s. 101.

6 Nisan 1938'de Indalecio Prieto olmadan kurulan yeni hükümette Negrín, Ulusal Savunma Bakanlığı sandalyesini de üstlenmiş oluyor ve bu kabinede iki sendika örgütü UGT ve CNT, her ne kadar şimdi, sosyalistler dışlanmış ve güçsüz ve anarko-sendikalistler de dağınıklık içinde olsalar da, her iki örgüt eski varlıklarının bir gölgesi olarak bir kez daha yer alıyorlardı.

Bu "savaş hükümeti" ya da "ulusal birlik" hükümeti, Kabine'nin 30 Nisan'da kabul ettiği ve herkesin Negrín'in "On üç Maddeli Planı" olarak adlandırdığı bir programın 1 Mayıs'ta önemle kamuya açıklanmasıyla işe başladı. Diğer şeyler arasında, İspanya'nın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için çağrıda bulunuyor; özel mülkiyet, din ve vicdan hürriyetine saygı talep ediyor ve savaştan sonra İspanya'nın yeniden inşa edilmesini sağlamak üzere genel siyasal af öneriyordu. Bunlar, ne uluslararası durumun ne de Katolik Kilisesi'nce desteklenen Franco'nun tutumunun bunlara izin vereceği dikkate alındığında, neredeyse kesinlikle hiçbir zaman uygulanamayacak olan samimi önerilerdi.

1938 Mayıs'ından sonra Cumhuriyet'in varlığını sürdürebilmesi, yalnızca "Direniş yoluyla zafer" sloganının ortaya koyduğu gibi iyi bir ordu ve sivil halkın direnişine değil, fakat ayrıca, o yılın ortalarında Negrín'in diplomatik çabalarına rağmen olamayacağı anlaşılan adem-i müdahale politikasının terk edilmesine bağlıydı. Eğer Fransa ve Birleşik Krallık fikirlerini değiştirmeyeceklerse, en azından Franco'yu görüşme yoluyla bir çözüme ve Negrín'in, Franco'nun uygulayacağını bildiği, bir terör ve kanlı intikam saltanatını önleyecek bir ateşkes uygulamaya ikna etmeleri için bu iki ülkenin Faşist devletler üzerinde baskı uygulaması öneriliyordu. Ve eğer diplomasi ve görüşmeler başarısız olursa, Avrupa'da Faşist devletler ve demokrasiler arasında ufukta görünen çatışmanın başlamasına kadar direnmeye devam etmek

zorunlu olacaktı. Ve o zaman Cumhuriyet'in kimin yanında olduğunu ve Franco'yu kimin desteklediğini herkes görebilecekti.

Ebro Muharebesi'nin başlaması ve artık oraya transfer edilen altın rezervlerinin bitmek üzere olduğu bir sırada Sovyetler'den altmış milyon dolarlık bir kredinin açılmış olmasıyla, 1938 yazında hâlâ umut vardı. Ama umutlar, Büyük Britanya ve Fransa başbakanları Neville Chamberlain ve Éduard Daladier, Mussolini'nin kendisinin olduğunu iddia ettiği Adolf Hitler'in Sudet bölgesini ilhak etme önerisini kabul ettikleri 29 Eylül 1938 tarihli paktla, ilk önce uluslararası alanda parçalandı. Çekoslovakya'nın feda edilmesi Merkezî ve Doğu Avrupa'da hâlâ varlığını sürdüren tek demokrasinin ölüm hükmüne işaret ediyordu. Faşist devletlerin yatıştırılmasıyla ilgili bu kararla, demokrasiler İspanyol Cumhuriyeti'ne de ölüm fermanını uygulamış oldular.[29]

Cumhuriyet ayrıca açlık nedeniyle de kötürümleşmişti. Özellikle savaşın son aylarında İspanya'daki en büyük iki şehir, Barselona ve Madrid, tüketim maddelerindeki fiyatların artışının, kalitesiz ürünlerin kullanılmasının ve aniden karaborsanın ortaya çıkışının sonucu olarak tedarik problemleri yaşıyordu.

Savaş sürerken, Katalonya ve özellikle Barselona'da giderek daha çok sayıda insan tedarik sisteminin yetersizliğinden resmen şikâyet etmeye ve karaborsanın ortaya çıkışını protesto etmeye başladı. Bu şikâyetlerin ve suçlamaların pek çoğu, yiyecek dükkânlarını yağmalayan, ekmek ve aileleri için yiyecek istemek üzere belediyelere saldıran kadınlar tarafından ortaya konuyordu. Bu protestoların, savaşın dikte ettiği olağanüstü koşullardan ve Katalonya'nın maruz kaldığı büyük göçmen akınından ayrı düşünülmemesi gerektiği açıktır. Ama bunlar ayrıca, yeni iktidar temeliyle ilişkili nü-

29 Helen Graham, *The Spanish Republic at War*, s. 383.

fusun belirli kesimlerinin lüks ve bolluk içindeki hayatlarıyla sivil nüfusun çoğunun maruz kaldığı temel besin maddeleri kıtlığı arasındaki çelişkiye de işaret etmektedir.

1938 Mart'ında Aragón'un kaybedilişini izleyerek, tarımsal üretim düştü ve devrimin vaat ettiği refahın, kendi refahında yaşadığı hızlı düşüşle aynı oranda azaldığını gören ve kendisi de hızla artan nüfus arasında açlık ve karamsarlık arttı. Her gün savunulacak daha az bölge kalıyordu. Anarşist gazetelerden bazıları, örneğin, o zor aylarda var olmayı başaramadılar ve kayboldular. Bu güçlük, devrimin ilk aylarında altın günlerini yaşamış olan *Solidaridad Obrera*'yı da etkiledi. Gazete kâğıdı kıtlaşmıştı ve sansürcüler CNT'nin gücünü temsil eden gazeteye hiç merhamet göstermiyordu.

Ve savaş nedeniyle Barselona'da insanların çektiği cefaya benzer olarak, 1936 sonbahar ve kışında koşulların çoktan son derece zalim olduğu Madrid'de de işler daha iyi değildi. Burada da kadınlar, yiyecek maddelerinin kıtlığı karşısında alenen gösteri yapıyorlardı. İşçiler "aç kalıyorlar" ve "anneler çocukları için süt talep ediyorlar" diye yazıyordu Palmiro Togliatti, Komünist Enternasyonal'in İspanya'daki delegesi. Cephede ve cephe gerisinde vesikaya bağlanan ekmeğin miktarı hızla azaldı. Madrid'de savaştan önce kişi başına günlük 230 gram olan ekmek miktarı 1939'un sonunda 100 grama düştü. Merkez-Güney Ordu Grubu'nun 19 Kasım 1938 tarihli bir raporu, bütün bunların sonucu olarak, askerlerin tavrının, "*savaşın sonuna yaklaşıldığı* yolunda olduğunu söylüyordu. (...) Cephede ve cephe gerisinde, cepheden gelen askerlerin mektuplarında, buluşmalarda, sokaklarda ve eğlence yerlerinde konuşulan şey budur". Negrín ve onun direniş stratejisine olan destek hızla azalıyordu.[30]

Bu sırada, Büyük Britanya'nın cumhuriyetçi bölgedeki diplomatik temsilcisinin gizli bir raporu askerî yenilgilerin

30 Bu iki rapor, Ricardo Miralles, *Juan Negrín*, s. 297-298'dedir.

neden olduğu içerideki harabiyetten ve hem savaş malzemesi hem de temel besin maddelerinin tedarikindeki problemlerden söz ediyordu: "Gerçek odur ki, İspanya'daki nüfusun büyük çoğunluğu, kırsal alanlar da dahil olmak üzere, ciddi bir yiyecek kıtlığı çekmektedir. Hayatî sanayilerdeki işçiler, cephedeki askerler için vesikaya bağlamalar son zamanlarda ciddi olarak artmıştır." "Cumhuriyetçi ordu," diye devam ediyordu, "yiyecek sıkıntısı moralin çöküşüne neden olmadığı sürece direnmeyi başarabilecektir".[31]

Bununla birlikte, bu enformasyon kaynaklarının gösterdiği gibi, ne kadar ciddi olsa da, Cumhuriyet'in sonunu hızlandıracak olan "yiyecek durumu" değildi. Şubat 1939'dan itibaren tümüyle Franco'nun kontrolüne geçen Katalonya'nın yitirilişiyle, bütün savaş boyunca Cumhuriyet'in başına bela olan musibetlerden birisi olan iç anlaşmazlığın yeniden ortaya çıkmasına tanık olundu. Cumhuriyetçi, sosyalist ve anarşist liderler Negrín'in direniş stratejisini ve Komünist Parti ile Sovyetler Birliği'ne bağımlılığını alenen eleştirmeye başladılar. 5 Mart 1939'da, Merkez ordusu komutanı Albay Segismundo Casado, ana misyonu Negrín hükümetini devirmek ve Franco ile teslim koşullarını görüşmek olan bir ayaklanma başlattı. Dördüncü Kolordu'nun komutanı anarşist Cipriano Mera, İkinci Cumhuriyet'in Cortes'inin ilk Başkanı ve Madrid'de yeraltındaki Falanj ve uluslararası espiyonajla birlikte hareket eden, büyükelçilikler ve diplomatik temsilcilik şebekelerine sızmış Franco'nun ajanlarıyla zaten görüşmeler yapmış sosyalist Julián Besteiro gibi kimi askerî ve siyasi destekler elde etmeyi de başardı.

Her ne kadar Büyük Britanya ve Fransa, Franco'yu tanımış olsalar ve Julián Besteiro'nun işin içinde olduğuna şaşıran Manuel Azaña'nın, "Bu Franco'nun *coup d'état*'sının bir

31 R. S. Stevenson'un 25 Kasım 1938 tarihli mesajı, aktaran Enrique Moradiellos, *El reñidero de España*, s. 235.

tekrarıdır ve daha kötü olan yanı aynı nedenle güdülenmiş olmasıdır: komünistlerin aşırı üstünlüğü ya da tahammül edilemez hâkimiyeti," demiş olsa da bu hâlâ iktidarda olan, meşru hükümete karşı askerî bir ayaklanmaydı.[32]

Birkaç gün süreyle, cumhuriyetçi bölgeden geriye kalan kısımda, hâlâ Milliyetçilere karşı cephede verilen savaş içinde küçük bir iç savaş yaşandı. 10 Mart'a kadar Madrid'de çarpışmalar yoğundu ve geride yaklaşık 2.000 ölü bıraktı. Tükenmişlik ve genel rahatsızlık, Casado'nun destekçilerinin komünist direnişi ezmekte pek az sorun yaşadığı anlamına geliyordu ve bu ayaklanmanın gerçekte neden olduğu şey, cumhuriyetçi kurumların kesin olarak dağılmasıydı. Birkaç gün sonra Franco'nun birlikleri Madrid'e girdi. Bu, uygar olmayan, merhametsiz bir barışın, Casado'nun destekçilerinin darbelerini haklı göstermek için iddia ettikleri gibi "kan dökülmeyen bir barış"ın başlangıcı değildi.

32 Cipriano Rivas Cheriff, *Retrato de un desconocido. Vida de Manuel Azaña*, Grijalbo, Barselona, 1979, s. 437.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YENİ DÜZEN

İspanyol ordusunun bir kesiminin Cumhuriyet'e karşı 1936 Temmuz'unda isyan ettiği sırada, Avrupa'nın geniş bir bölümünde sağcı otoriter rejimler yolu çoktan hazırlamışlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelişinden sonra, İtalya'da, 1919 ile 1922 yılları arasında bu ülkeyi saran derin savaş sonrası kriz sırasında, karşıdevrimci, anti-liberal ve anti-sosyalist hareket kendini göstermekte gecikmedi; sağcı ve askerî diktatörlükler yoluyla çeşitli Avrupa ülkelerinde konumunu pekiştirdi ve 1933 yılında Adolf Hitler'in Almanya'da iktidara yükselişiyle zirveye ulaştı.

Bu reaksiyonun önemlice bir kısmı Katoliklikle beraber ulusal düzenin ve mülkiyetin savunulması etrafında dönüyordu. Rus devrimi, sosyalizmin yükselişi ve siyasal modernleşme ile birlikte giden sekülerleşme süreçleri Katolik Kilisesi ile onun siyasal soldaki, kilise karşıtı rakipleri arasındaki mücadeleyi yoğunlaştırdı.

Macaristan'da Miklós Horthy'nin yolu açmasından sonra 1920'lerin başında Avrupa'nın pek çok yerinde diktatörlük

seçeneği, 1914'ten önce mevcut olan kimi geleneksel otorite yapılarını yeniden kurdu ama toplumu, sanayii ve siyaseti örgütlemenin yeni yollarını da aramak zorundaydı. İtalya'da Benito Mussolini'nin önderlik ettiği faşizmin ve 1930'larda İspanya'da İkinci Cumhuriyeti yıkmak için sağ-kanat partileri ve güçlerinin sürekli tartıştığı çözümün arkasında yatan buydu.

İspanya'da, 1 Ekim 1936'dan itibaren Franco'nun yüksek komutası altındaki asker isyancılar, savaş içinde yeni devleti inşa etmeye başladılar. Bu yeni devletin inşasına, muhalefetin fiziki olarak ortadan kaldırılması, Cumhuriyet'in bütün sembol ve siyasetlerinin yok edilmesi ve herhangi bir uzlaşma olanağına yer vermeyen duygusal, koşulsuz bir zafer arayışı eşlik etti.

Militarizm

Asker isyancılar neyi yıkmak istedikleri konusunda açık bir fikre sahiptiler ama yerine ne inşa etmek istedikleri konusunda o kadar açık değildiler. Bu, ayrımcı desantralizasyona karşı olan ve yürüttüğü saldırılarla Cumhuriyet, sol ideolojiler, sosyalizm, anarşizm ve jenerik olarak söylemek gerekirse komünizmi reddeden bir İspanyol ulusal hareketiydi. İlk birkaç ayda asker isyancıların işgal ettiği bölgelerde egemen olan süreç, kitleleri sosyalizm ve devrim lehine harekete geçirmiş olan güçlere karşı askerî düzenin kurulması; liberalizme, partili parlamenter sistem ve serbest seçimlere karşı olan otoriter mantalitenin yerleştirilmesi oldu.

Afrika Ordusu'nda hizmet ettikleri için tümü "*Africanistas*" diye nitelenen üst düzey darbe liderlerinin çoğunun karakteristiği olan "yüce İspanyol milliyetçiliği", 1808'deki Yarımada Savaşı'ndan beri İspanya'nın maruz kaldığı çöküşün suçunu liberalizme ve parlamenter demokrasiye yüklü-

yor ve "Praetorian bir kurum olarak Orduyu sivil iktidardan adeta bağımsız kılacak militarist bir siyasi hayat ve kamu düzeni" düşüncesinde ifadesini buluyordu.[1] Bu görüş, 19. yüzyılın son yirmi yılında doğmuş ve Restorasyon'un (1917-1923) son yıllarında Fas'ta, ve Primo de Rivera'nın diktatörlüğünde görev yapmış, Manuel Goded, Mola, José Enrique Varela, Juan Vigón, Juan Yagüe ve Francisco Franco gibi pek çok subay tarafından paylaşılıyordu. *Coup d'état*'nın bir iç savaşa dönüşmesi, binlerce erkek ve kadının işkence edildiği, hapse atıldığı ve kitlesel ölümlerin yer aldığı bir terör rejimini kurma konusunda onlara yardımcı oldu.

Meslektaşları tarafından ayaklanmanın liderliğine atanan General José Sanjurjo'nun 20 Temmuz'da bir uçak kazasındaki ölümü, asker isyancıları bu iktidar boşluğunu doldurmak için hızlı karar almaya zorladı. 24 Temmuz'da, Pamplona'daki komplonun "*El Director*"u olarak hareket etmiş olan General Emilio Mola'nın tavsiyesi üzerine Burgos'da, Zaragoza'daki ayaklanmayı yönetmiş olan General Miguel Cabanellas'ın başına getirildiği ve Mola'nın kendisiyle birlikte Generaller Dávila ve Andrés Saliquet'in dahil olduğu *Junta de Defansa Nacional* (Ulusal Savunma Konseyi) kuruldu. Her ne kadar operasyonların stratejik yönetimi 1936 yazı boyunca hâlâ güneyde, karargâhı Endülüs'te olan General Gonzalo Queipo de Llano, kuzey'de Mola ve Yarımada'ya transfer edilen ve asilerin ilk ve temel hedefi olan Madrid'e doğru ilerlemeye başlamış bulunan Afrika Ordusu'nun başındaki Franco arasında paylaşılıyor olsa da, kuramsal olarak, isyan bölgesinde kurulan ilk askerî koordinasyon ve yönetim organı buydu.

---

1 Enrique Moradiellos, *1936. Los mitos de la Guerra Civil*, Península, Barselona, 2004, s. 197-198. "Kamusal düzenin askerileştirilmesi ile askerî sektörlerin siyasallaştırılması arasındaki, cumhuriyet yıllarında artan doğrudan ilişkiye" bir süre önce zaten Manuel Ballbé, *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Alianza, Ed., Madrid, 1985, s. 317-319'da değinilmişti.

Kurulduktan dört gün sonra Konsey, savaş durumunu, 1948'e kadar yürürlükte kalacak olan bir emirle İspanyol topraklarının tümüne yaygınlaştırdı. Bu emrin en önemli önlemleri sol kanat partilerin ve sendikaların yasaklanması, varlıklarına ve mallarına el konulmasıyla (16 Eylül) başlıyor ve kısa süre sonra askerî davayı destekleyen ve Cumhuriyet'i açıkça reddetmiş bulunan sağ kanat siyasal gruplar da dahil her türlü siyasal faaliyetin yasaklanmasıyla devam ediyordu. Köklü Katolik partisi CEDA ortadan kalktı; kurucusu José María Gil Robles, Cumhuriyet'le olan *posibilista* siyasetinin başarısızlığı nedeniyle "rağbet görmemekle" suçlandı. Partinin önde gelen figürleri, yeni diktatörlük düzeninin kurulmasında işbirliği yaptılar ve üyelerinin binlercesi Falanjist ya da gelenekçi milislerde kendilerine bir yer buldular.[2] José Calvo Sotelo'nun askerî ayaklanmadan kısa bir süre önce suikasta uğramasıyla lidersiz kalan ve örgütlü bir toplumsal tabanı bulunmayan Alfonso'cu monarşistler asi komuta heyetinin harekete geçirdiği siyasetin militarizasyonuna karşı çıkmadılar.

Cumhuriyetçi parlamentoda temsil edilmiş olan sağ-kanat siyasal partiler ortadan kaybolurken, her zaman askerî komutanlığa tabi olan on binlerce sivili bünyesinde barındıran Falanjist ve gelenekçi (Carlist) milislerin seferber edilmesi de başlangıçtan beri iç savaşa eşlik ediyordu. Bunlar işin başından beri asker isyancılara yardım eden sivil seferberliğin faaliyet merkezleriydi ve milliyetçi kampta askerî mahkemelere "yasal" statü verilinceye kadar ilk birkaç ay boyunca baskıyı, kızılların bertaraf edilmesi gibi kirli işleri hep birlikte yürütenler bunlardı.

1936 yazının sonunda, iki aylık savaştan sonra, Franco'nun birlikleri Madrid'in kapılarına ulaştılar ve bazı generaller tek bir askerî komutanlık ve merkezî bir siyasal ay-

2 Isamel Saz, "Política en zona nacionalista: la conﬁguración de un régimen", Enrique Moradiellos, ed., "La guerra civil", *Ayer*, 50 (2003) içinde, s. 59.

gıtın gerekliliğini ortaya attılar. Franco ile savaş malzemesi tedarikini müzakere eden Nazi otoriteleri, Ağustos ayından itibaren tek başına komutayı ele alması için onu zorluyorlardı. Bu arada, aralarında kardeşi Nicolás, Kindelán, Orgaz ve Millán Astray'ın da bulunduğu bazı generaller, Paul Preston'un kelimeleriyle, "Franco'nun önce Başkomutan daha sonra da Devlet Reisi olmasını garanti etmek için bir tür siyasal kampanya kurmay heyeti" oluşturmuşlardı.[3] Böylece, monarşi döneminde Havacılığın eski başı ve Cumhuriyet ilan edildiğinde ordudan affedilmesini isteyen Alfredo Kindelán, *Junta de Defansa Nacional* ve diğer generallerin yüce bir şef seçilmesi için bir toplantı yapılmasını önerdi.

Birincisi 21, ikincisi 28 Eylül'de iki toplantı yapıldı. Salamanca yakınlarındaki havaalanındaki barakalarda yer alan birinci toplantıya General Miguel Cabanellas başkanlık etti ve diğerlerinin yanı sıra Generaller Franco, Mola, Queipo de Llano, Dávila ve Saliquet katıldı. Daha sonra, boğa yetiştiricisi Antonio Pérez Tabernero'nun malikânesindeki yemekte, zaten kurulmuş olan ve kendisinin başkanlık ettiği türden bir Konsey'in devam etmesinden yana olan Cabanellas dışındaki herkes, tek bir komutanın seçilmesinden yanaydı. Ve çekimser kalan ve daha sonra, "Ne yaptığınızı bilmiyorsunuz çünkü onu benim tanıdığım gibi tanımıyorsunuz – Afrika Ordusu'nda komutam altındaki birliklerden birinin başı olarak hizmet etti; eğer şimdi ona İspanya'yı vermek isterseniz, bütün İspanya'nın yalnızca kendisine ait olduğuna inanacaktır ve ne savaş sırasında ne de savaştan sonra, ölünceye kadar yerine başkasının geçmesine izin vermeyecektir," diyen Cabanellas dışında herkes Franco'nun *Generalísimo* ilan edilmesini önerdi.[4]

---

3 Paul Preston, *Franco*, s. 177.

4 Oğlu, Guillermo Cabanellas, *La guerra de los mil días*, Grijalbo, Barselona, 1973, cilt 1, s. 652'de aktarıyor. General Cabanellas Askerî Hastaneler Genel

General Francisco Franco (Bettmann/ CORBIS).

1 Ekim'de Francisco Franco, uluslararası hukuk profesörü, monarşist José Yanguas Messía tarafından kaleme alınan kararnamenin sözcükleriyle "İspanyol Devleti Hükümeti'nin Başı" ilan edildi. Savunma Konseyi lağvedildi ve yerini, General Fidel Dávila'nın başkanlık ettiği Teknik Devlet Konseyi aldı. Franco, kendisini Ortaçağların cengâverlerine bağlayan *Caudillo* unvanını aldı ve o andan itibaren basındaki herhangi bir kullanımda yer alması gereken ve çok sık tekrarlanan slogan "Tek Vatan, Tek Devlet, Tek *Caudillo*" oldu. Böylece, *coup d'état*'dan sonra uydurulan askerî konseyin yerini alan, ilkesel olarak geçici, kişisel bir diktatörlük başlamış oldu.[5]

Francisco Franco, 4 Aralık 1892'de El Ferrol'da doğmuştu ve Cumhuriyet'e karşı ayaklandığında kırk üç yaşındaydı. Askerî hizmetlerinin hemen hemen tümü, savaştaki başarıları nedeniyle rütbesinin hızla yükseldiği ve pek çok sayıda nişan ve takdirname ile ödüllendirildiği Afrika'da oldu. 1907 yılında Toledo'daki Askerî Akademi'ye girdi ve burada, o yılkı 312 subay arasından 251'inci olarak mezun oldu

Müfettişliği görevine tayin edilerek rütbe tenziline uğramıştı ve birkaç nişanıyla, Mayıs 1938'de Málaga'da öldü.

5 İlk konuşmasında Franco niyetlerini zaten açıklıyordu: "İspanya'yı benim ellerime teslim ettiniz. Elim sağlam, hâkimiyetim kararlı olacak ve İspanya'yı eski zamanlarda işgal ettiği tarihine uygun düşen yere yükseltmek için çaba göstereceğim" (aktaran, Enrique Moradiellos, *1936. Los mitos de la Guerra Civil*, s. 208).

ama buna rağmen 1915'te yüzbaşı ve 1926 Şubat'ında, otuz üç yaşında, tuğgeneralliğe yükseldi. 1920 ile 1925 arasında, 1920 yılında José Millán Astray tarafından kurulan ve Franco'nun ikinci komutan olduğu *Tercio de Extranjeros*'da (İspanyol Yabancı Lejyonu) görev yaptı. Ocak 1928'de Zaragoza Askerî Akademisi'nin Müdürlüğüne getirildi ve burada, İkinci Cumhuriyet tarafından kapatılana kadar çalıştı ve Cumhuriyet yıllarında, 1932'de La Coruña'nın komutanı, 1933'te ve 1934'te Balear Adaları'nın genel komutanı, 1935 yılı başında Fas'taki İspanyol birliklerinin başkomutanı, Mayıs 1935'ten Şubat 1936'ya kadar Genelkurmay Başkanı ve Mart ayında aynı yılın 18 Temmuz'una kadar Kanarya Adaları'nın genel komutanıydı. 1934 Mart'ı sonunda, o sırada Savaş Bakanı olan radikal Diego Hidalgo'nın tavsiyesiyle korgeneralliğe terfi ettirildi.

Subay kardeşleri onu iyi yetişmiş ve yetenekli bir komutan olarak görüyorlardı ama en yüksek komuta kademesine giden yolu, bu pozisyon için daha ehliyetli kimi rakiplerinin sahneden kaybolmasıyla engelsiz hale gelmişti. Ayaklanmayı yönetmek üzere Portekiz'den İspanya'ya gitmek üzere olan General José Sanjuro, Falanjist Juan Antonio Ansaldo yönetimindeki küçük uçağı Lizbon yakınlarında düşünce ölmüştü. General Joaquin Fanjul ve General Manuel Goded Madrid ve Barselona'yı ele geçirmeyi başaramamış ve birkaç gün sonra tutuklanıp kurşuna dizilmişlerdi. Fesatçılarla yakın ilişki içinde olan aşırı sağcı monarşist lider José Calvo Sotelo, 13 Temmuz'da öldürülmüş ve Faşist *Falange Española y de las JONS* partisinin başı José Antonio Primo de Rivera, askerî ayaklanma sırasında başarısız olan bir başka şehir Aliciante'de hapisteydi.

Bu arada, Seville'de ayaklanmayı yönetmiş olan Gonzalo Queipo de Llano, bu rütbeyi daha uzun süre taşımış olsa da Franco gibi korgeneraldi. Ama sorun onun bir cumhu-

riyetçi olması ve monarşist hükümetlere karşı tertipler içinde bulunmuş olmasıydı ve bu yüzden bütün isyancı subaylar tarafından kabul göremezdi. Geriye, her ne kadar Franco'ya göre daha düşük rütbede olsa da, ayaklanmanın yöneticisi olarak darbeyi hazırlayan tümgeneral Emilio Mola kalıyordu. Bununla birlikte, potansiyel olarak o bir rakipti. İsyancıların askerî taktiklerini koordine edecek ilk organ olan *Junta de Defensa Nacional de Burgos*'u kurmak onun fikriydi ve Eylül'ün başından itibaren Guipuzcoa vilayetinin tümü dahil İspanya'nın kuzey bölgesinin büyük bir kısmını, *requeté*'nin dikkate değer yardımıyla kontrol etmeyi başarmıştı.

Franco kartlarını kurnazca ve enerjik bir şekilde kullandı. Medya ve diplomatlara kendisini isyancıların en önemli generali olarak sundu. Alman ve İtalyanlara söylemiş olduğu şey de budur ki, *coup d'état*'dan birkaç gün sonra bazı Avrupa Dışişleri Bakanlıkları, isyancılardan çoktan "Frankistler" (Franco'cular) olarak söz etmeye başlamışlardı. Ayrıca İspanyol ordusunun en iyi eğitimli birliklerine, 47.000 kişilik Yabancı Lejyonu ve de Hitler ve Mussolini'nin gönderdikleri nakliye ve bombardıman uçakları sayesinde Yarımada'ya transfer etme olanağı bulduğu *Regulares Indígenas*'a (Fas birlikleri) komuta ediyordu. Uzmanların dediğine göre bu, Franco'ya iktidar mücadelesinde avantaj sağlayan belirleyici etkendi: Afrika Ordusu'nun kontrolü ve bu birlikleri kısa sürede Yarımada'ya transfer ederek ve böylelikle Faşist devletlerden gelecek herhangi bir yardımın yalnızca kendisine verilmesini sağlayarak.[6]

Bir kez iktidara yerleştikten sonra, General Franco'nun Kilise hiyerarşisinde sahip olduğu itibar sayesinde, "hayatı boyunca dini bütün bir Katolik" efsanesi aldı başını yürü-

6 'Caudillo'nun Yaratılışı' Paul Preston, *Franco*, s. 171-198'de eksiksiz incelenmiştir. Ayrıca bkz. Juan Pablo Fusi, *Franco. Autoritarismo y poder personal*, Taurus, Madrid, 1995, s. 61-62.

dü. *Junta Técnica del Estado*'nun bütün üyeleri "dinsel inançları"yla tanınıyorlardı ve "sofu"ydular, ama "bu açıdan öne çıkan *Generalísimo*'ydu". İspanya'daki Katolik Kilisesi'nin Başpiskoposu Kardinal Isidro Gomá'nın 24 Ekim 1936'da, daha sonra Papa XII. Pius olacak, Vatikan Dışişleri Bakanı Kardinal Pacelli ile Franco hakkında ilk kez konuştuğunda söylediği buydu. Ve bu Gomá'nın Franco ile kişisel olarak karşılaşmasından önceydi ama, "onun işgal ettiği yüksek pozisyondan Kilise'nin işleri lehinde olağanüstü bir işbirlikçi olacağına" çoktan inanmıştı.[7]

1 Ekim 1936'dan itibaren Franco mutlak iktidara sahip olmaya başladı ve atanmasından sonra yaptığı bir radyo konuşmasında yeni devleti nasıl örgütleyeceğinin ipuçlarını verdi: "geniş bir totaliter kavram içinde", en "şiddetli otorite ilkeleriyle", "topyekûn ulusal birliğin" hizmetinde. Ve bunu inşa edebilmek için, ilk önce, zaten radikal ve yıkıcı bir şekilde yapılmakta olan şeyi, demokrasiyi, Cumhuriyeti, sosyalist ve anarşist sendikaları yok etmek gerekliydi.[8]

Savaşın ilk birkaç ayı içinde düşmanın yıkılması üzerine bir şeyler inşa etme görevinde, Lizbon'dan asilere silah tedariki işine katılan gelenekçi, donuk bir tip olan kardeşi Nicolás'ın yardımını gördü. Almanya ve İtalya, 18 Kasım 1936'da Franco'yu resmen tanıdılar ve bu adem-i müdahale anlaşmasına rağmen Franco'ya savaş malzemesi veren Faşist devletlerin desteğini, siyasal anlamda teyit etti.

Siyasi ve askerî gücün Franco'nun şahsında bu şekilde toplanmış olmasına rağmen, bir süre için, en azından Nisan 1937'ye kadar, hâlâ kimi özerk güç merkezleri mevcut-

7 'Kardinal Gomá'dan Dışişleri Bakanına Rapor. Temmuz 1936 sivil-askerî ayaklanması nedeniyle İspanya'daki durum hakkında üçüncü genel rapor' (24 Ekim 1936), *Archivo Gomá*, s. 245-252'de yeniden yayınlandı. *Documentos de la Guerra Civil. 1:Julio-Diciembre de 1936*, (ed.) José Andrés Gallego y Antonio M. Pazos, CSIC, Madrid, 2001, s. 245-252.

8 Juan Pablo Fusi, *Franco*, s. 65.

tu. Seville'de düzenin yandaşları tarafından kuvvetle desteklenen vahşi bir zulüm başlatmış olan General Queipo de Llano bir dizi emirname ve cumhuriyetçiler için tehdit edici adi propaganda malzemesi yayınladı. Bununla birlikte iktidar tutkusu ve eksantrikliği dışında Queipo, isyancıların kontrol ettiği bölgede uygulanan askerî diktatörlüğün temel düşüncelerini paylaşıyordu: "Bütün bu siyasal güruh süpürülüp atılmadan İspanya yeniden inşa edilemez" diye açıklıyordu 1936 Kasım'ında, temizliğin çoktan başlamış olduğu sırada.[9]

Asi İspanya'da askerî otoriteler kontrolü elde etmişti ama onların arkasında baş eğdirilmesi gereken sivil kitleler bulunuyordu. Ortaya çıkan her türlü çatışma her zaman Franco ve ordu tarafından bastırılıyordu. Navarre ve Álava'da binlerce Carlist'in seferber edilmesi, savaşın ilk aylarında onlara daha da fazla siyasal nüfuz sağladı.[10] Communion'un lideri Fal Conde'nin başkanlık ettiği, askerî ve siyasi olarak iki kısma ayrılmış ve Navarre'da tüm iktidarı elinde bulunduran bir *Junta Central de Guerra* kuruldu. Bu seferberliğin askerî kontrolünü elinde bulundurmak isteyen Carlist liderler 1936 Aralık'ında *Requetés* için bir Kraliyet Askerî Akademisi kurdular ki bu tümüyle Franco'nun Carlist ve Falanjist milisleri düzenli orduya katma düşüncesiyle bağdaşmaz bir

---

9 Aktarılan cümleler, tehditler ve abartmalar, Ian Gibson, *Queipo de Llano. Sevilla, verano de 1936,* Grijalbo, Barselona, 1986 içinde, s. 72, 224, 256.

10 Carlizm, İkinci Cumhuriyet'ten bir yüzyıl kadar önce, 1830'larda, hanedan anlaşmazlıkları arasında doğmuş, aşırı sağ, monarşist popüler bir hareketti. 20. yüzyılın ilk üçte birinde Alfonso monarşisi ile sınırlandırılmış ve zayıflatılmıştı. Carlistler, XIII. Alfonso'nun düşüşünden ve İspanya'da bir cumhuriyet rejiminin kurulmasından büyük yarar sağladılar. Cumhuriyet karşıtı ideolojisi, 1930'larda en savaşçı genç üyelerince kurulan askerî bir güç, 1936 Temmuz'undaki darbeyi tam bir şevkle desteklemek üzere eğitilmiş modern bir paramiliter birlik olan *Requeté*'nin aktif olarak yeniden örgütlenmesiyle birlikte gelişti. Bkz. Martin Blinkhorn, *Carlism and Crisis in Spain, 1931-1939,* Cambridge University Press, Cambridge, 1975. Fal Conde hakkındaki bilgi, Paul Preston, *Franco,* s. 208-209'da.

şeydi. Franco, Communion'un liderliği için Fal Conde'nin rakibi olan Kont Rodezno'ya "memnuniyetsizliğini" ifade etti çünkü "Devlet Başkanı"nın yanı sıra, "ordular kuran ve düzenleyen ve terfiler veren" bir başka güç ortaya çıkmıştı. Franco bunu "vatana ihanet suçu" olarak sınıflandırıyordu ve ona Fal Conde'nin bu girişimden vazgeçmek zorunda olduğunu bildirdi. Franco'nun emriyle hareket eden General Dávila, Fal Conde'ye ülkeyi terk etmek ya da harp divanıyla karşı karşıya kalmak seçenekleri karşısında kırk sekiz saat süre tanıdı. Fal, Portekiz'e gitti ve Franco böylelikle potansiyel bir rakibi bertaraf etmiş ve o sırada yandaşlarını seferber etmede büyük başarı sağlayan bir grubun faaliyetlerine son vermiş oldu.

İç savaşın ilk aylarında ayrıca *FE de las JONS*'un, aralarından bazıları isyancılar tarafından zindanlardan salıverilen liderlerinden pek çoğunun, Faşist kampa akın eden yeni üyeler kazanmaya yönelik çabalarıyla gelişmesi de görülmeye değerdi. Her ne kadar CEDA'nın yenilgisi ve izleyen aylarda sağın faşistleşmesi *coup d'état*'nın arifesine gelindiğinde üye sayısını şişirmiş olsa da, bu 1936 Şubat seçimlerinden önce küçük bir örgüttü. Bu örgütün radikal düşüncesi ve paramiliter yapısı, Cumhuriyet'in meşruiyetini kabul etmeye karar veren CEDA gibi örgütlerin yokluğuna eklenince, siyasetin yerini silahlar aldığında üye sayısını şişirmişti. Ekim 1936'ya gelindiğinde cephelerde, 22.000 Carlist ve Alfonso'cu ya da CEDA gibi diğer eğilimlere sahip 6.000'dan fazla üyenin yanı sıra 36.000'den fazla Falanjist yer alıyordu.

Binlerce üyesi olsa da, adı tartışılamayacak ya da karizmatik liderlerin yokluğu nedeniyle sağlam bir yönetime sahip değildi. Ulusal lider José Antonio Primo de Rivera, Alicante'de kardeşi Miguel'le birlikte hapisteydi. Onésimo Redondo, 24 Temmuz'da, Segovia, Labajos'ta cumhuriyetçi milislerle küçük bir çatışmada öldürülmüştü. Julio Ruiz de Al-

da ve José Antonio'nun küçük kardeşi Fernando Primo de Rivera, Ağustos ayında Madrid'deki Modelo hapishanesinde öldürülmüşlerdi. İki ay sonra, Las Ventas hapishanesindeki bir *saca* sonucu aynı kaderi Ramiro Ledesma Ramos da paylaştı. Ayrıca, 1937 Ekim'inde başkasıyla mübadele edilen Raimundo Fernández Cuesta ve savaşın sonundan kısa bir süre önce bir kitle ölüm mangasından kaçmayı başaran Rafael Sánchez Mazas da hapisteydi. Geri plandaki Falanjist liderlerden birisi olan, Cáceres'in vilayet şefi ve piyade yüzbaşısı José Luna'nın söylediği gibi, *Falanj,* "küçük bir kafası olan devasa bir vücutken, kafası hiç olmayan bir vücuda" dönüşmüştü.[11]

Asi İspanya'nın çeşitli kesimlerinden Falanjist şefler, 2 Eylül 1936'da Valladolid'de buluşarak, o sıralar Falanjist milisleri eğitmekle meşgul olan José Antonio'ya sadık bir adam olan Manuel Hedilla'nın başkanlığında geçici bir cunta komutası kurdular. Cunta Ekim başlarında, Franco'nun genel karargâhına yakın olabilmek için Salamanca'ya taşındı. José Antonio'yu kurtarma operasyonunun planları, Falanjist milislerin başı Agustín Aznar'ın yönetiminde burada yapıldı; hepsi başarısız oldular ama zaten bu girişim Franco'nun öncelikler sıralamasında yer almıyordu. Alicante hapishanesinin avlusunda 20 Kasım'da kurşuna dizilmeden önce José Antonio vasiyetnamesini yazdı ve infazcılar olarak dostları Raimunda Fernández Cuesta ve Ramón Serrano Suñer'in adlarını verdi ve Milliyetçi bölgeye geçmeyi başardıktan sonra bu ikili birleşmiş *Falange*'da çok önemli roller oynayacaklardı.

José Antonio'nun cumhuriyetçi ve yabancı basında yayınlanan ölüm haberi, asi İspanya'da gizlendi. Franco, partinin liderliğinde bir boşluk yaratabilmek ve *Falange*'ı sivil

11 Aktaran, Javier Tusell, *Franco en la Guerra Civil. Una biografía política,* Tusquerts, Barselona, 1992, s. 91-92.

halkın siyasal seferberliğinde bir araç olarak kullanabilmek için "*el Ausente*" (gaip kişi) kültünü istismar etti. Bir ay sonra, 20 Aralık'ta, Franco, Falangist milisleri ve diğer örgütlerin milislerini askerî otoritelerin emrine tabi kılan bir kararname yayınladı. Bütün savaş personeli, milisleştirilmiş ya da nizami olanlar, şimdi *Generalísimo*'nun otoritesi altındaydı. Farklı güç merkezleri ortadan kalkmaya başladı. Geriye kalan tek şey tek bir siyasal güç, Faşist ve Nazi müttefikleriyle özdeşleşmeyi başarabilecek bir kitle hareketi yaratmaktı.

1936'nın sonuna gelindiğinde, askerî ayaklanmayı destekleyen bütün siyasal güçler, bir kez Franco'nun yüce komutanlığını kabul ettikten sonra, her ne kadar hangi gücün ağır basacağını belirleme sorunu varlığını sürdürse de, bir tür bir birleşmeden yanaydılar. Franco, kendisine daha da fazla güç kazandıracak bir parti düşünüyordu. İtalyan Faşistleri tarafından da bu yönde baskı görüyordu. 1937 Şubat'ında, Mussolini tarafından gönderilen bir özel temsilci, *Squadristi*'lerin ileri derecede radikal ve şiddetli nüfuzunu kendisini İtalyan Faşist Partisi'nin sekreteri olarak atanmasında kullanmış olan Roberto Farincacci, Franco'yu, "savaşçı katkısında bulunmuş siyasal güçlerle" gerçek bir Faşist ve korporatist programa sahip bir İspanyol Ulusal Partisi kurmaya zorladı.[12]

Faşizm ve Katoliklik

İdeolojiye bu İtalyan Faşist modeli sokan temel bir figür Franco'nun bacanağı Ramón Serrano Suñer'di. 1901'de doğan Serrano Suñer, 1933 ve 1936 seçimlerinden sonra, avukatlık yaptığı Zaragoza'dan CEDA milletvekili olmuştu. Franco'nun karısı Carmen Polo'nun küçük kız kardeşi Ra-

12 *A.g.e.*, s. 112.

mona Polo ile evlenmiş ve Madrid'deki Universidad Central'deki öğrencilik günlerinden itibaren José Antonio'nun yakın arkadaşı olmuştu.

Madrid'deki askerî ayaklanmanın başarısız olmasından sonra, 1937 Ocak'ında kaçmayı başarmış olsa da, Serrano Suñer tutuklanmıştı. Kısa süre sonra, karısı ve çocuklarıyla birlikte, tutukluluğu ve kaçışını örgütleyen kardeşleri José ve Fernando'nun öldürülmesiyle ruhen sarsılmış olarak Franco'nun genel karargâhını kurmuş olduğu Salamanca'ya geldi. İdare hukukunda bir uzman olan Serrano Suñer, o zamana kadar *Caudillo*'nun iki temel işbirlikçisi olan Nicolás Franco ve otorite yanlısı monarşist José Antonio Sangróniz'e göre, "Yeni Devletin hukuki temellerini kurma görevi için" ideal bir kişi gibi görünüyordu. "Franco'nun tek parti rejimi düşüncesine, sonunda belirli bir şekil veren kişi Serrano Suñer oldu."[13]

Serrano Suñer Franco'ya, yönetmekte olduğu devletin kışla mantığına sahip bir "kamp (ordugâh) Devleti" olduğunu; bunun kalıcı bir siyasal mekanizmayla, Faşist rejimlerinkine benzer yeni bir Devletle değiştirilmesi gerektiğini anlattı. Serrano Suñer'in planı *Falange*'ın ve Serrano Suñer'in gelişine kadar Franco'nun sağ kolu olan kardeşi Nicolás'ın başarılı olamadığı bir girişim olan Gelenekçi Carlist Communion'un birleştirilmesi temeline dayalı kitlesel bir siyasal hareket yaratmaktan oluşuyordu.

Franco, kararını bildirmek üzere önce Rodezno ve Navarra'lı gelenekçi liderleri çağırdı: iki grup arasında, demokratik sistemlerde parti çekişmeleri yaratabilecek türden görüşmeler olmayacaktı ve birleşmeyi emredecek olan kendisi olacaktı. Totaliter hedefleri ve daha büyük bir parti olan ve liderleri José Antonio'nun ölümünden beri diğer liderleri-

13 Joan Maria Thomás, *Lo que fue la Falange*, Plaza and Janes, Barselona, 1999, s. 145.

nin iktidar mücadelesine girişikleri *Falange* konusunda daha fazla endişeliydi.

Bu iktidar mücadelesi, 16 Nisan 1937'de, iki grup arasında, ordu tarafından bastırılıncaya kadar iki kişinin öldüğü kanlı bir kavgaya dönüştü. Serrano Suñer, bu durumdan, birleşmeye direnç gösterebilecek herhangi bir odağı susturma konusunda yararlandı. Üç gün sonra, kendisinin kaleme aldığı birleşme kararnamesi yayınlandı. *Falange Española* ve Carlistler, Franco'nun liderliği altında "tek bir ulusal siyasal birlik" halinde *Falange Española Tradicionalista y de las JONS*, "devlet ve toplum arasında bir bağ" içinde birleşecekti ve bu yapıda, "geleneksel güç" *Requétes*'in "Katolik ruhaniyeti", "totaliter rejimlere sahip diğer ülkelerde" olduğu gibi Faşizmin "yeni gücüyle" bütünleştirilecekti. Alfonso'cular ve CEDA da dahil, asilerin savaş çabalarını destekleyen tüm öteki gruplar dışarıda bırakılmıştı.[14]

Uygulamada bu, Falanjistlerin ve *Requétes*'in hiyerarşik yapılarının ortadan kalkacağı zira o andan itibaren yüce şefin Franco olacağı anlamına geliyordu. José Antonio Primo de Rivera'nın yokluğunda *Falange*'a başkanlık eden Manuel Hedilla geri planda kalmayı istemiyordu ve vilayet şeflerine yalnızca kendi emirlerini uygulamalarını bildirdi. 25 Nisan'da Hedilla ve diğer muhalif Falanjistler tutuklandı. İki ay sonra, mutat olmayan bir askerî mahkemenin önüne çıkarıldı ve "isyanı desteklemek" ve birleşme kararnamesine uymaya direnç göstermekten ölüme mahkûm edildi. Sonuçta Franco kendisini affetti ama dört ayını zindanda geçirdi ve bir daha asla siyasete girmedi.[15]

---

14 Birleşme süreci, Paul Preston, *Franco*, s. 248-274'te etkili bir şekilde tasvir edilir.

15 Hedilla Franco'dan "merhamet ve âlicenaplık" talep etti ve Pilar Primo de Rivera, José Antonio'nun kız kardeşi ve Serrano Suñer kararı geri aldırmak için araya girdiler; bu arada Almanya Büyükelçisi General Wilhelm von Faupel "zamanın gereği, martirler yaratmak çok tehlikelidir" diye tavsiyede bulundu. Bkz. Javier Tusell, *Franco en la Guerra Civil*, s. 130-1, 301.

Franco'nun duruma hâkim olması gerçeği karşısında, birleşmenin meydana geliş şekli konusunda Carlistler ne kadar kızgın ya da *Falange*'ın uzlaşmaz kesimi kurucunun kız kardeşinin etrafında toplanmış olsalar da, çok az direnme şansı vardı. Başlangıçtan itibaren bu Franco'nun hâkim olduğu bir partiydi ve bu onu siyaseten rakipsiz durumda bırakıyordu. Antonio Goicochea, *Renovación Española*'yı lağvetti ve birleşmeyi heyecanla kabul eden ve *Acción Popular*'a kararnameye uyma talimatı veren Gil Robles, kendi durumunda bir iyileşmeyle karşılaşmadı. Falanjistler onun Cumhuriyet hükümetindeki günlerini asla unutmadılar ve Franco'nun da eski rejimin bir temsilcisini, özellikle de Savaş Bakanı olarak kendi üstü durumunda bulunan birisini devreye sokmaya hiç niyeti yoktu.

Ve Franco'nun pozisyonuna ilişkin herhangi bir kişinin herhangi bir kuşkusu vardıysa, birleşmeden hemen hemen bir buçuk ay sonra yegâne rakibi de bertaraf edilmişti. 3 Temmuz 1937'de, kuzeyi kontrol etme seferinin zirvesinde, General Emilio Mola'yı cepheyi teftiş etmek üzere götüren uçak, Burgos vilayetinde küçük bir köy olan Alcocero yakınlarında düştü. Sabotaj ve Britanya'da imal edilmiş olan Airspeed A.S. 6 Envoy uçağının dost uçaklar tarafından yanlışlıkla vurulduğu söylentileri olduysa da, resmî açıklamaya göre uçak sis nedeniyle bir tepeye çarpmıştı. Alman Büyükelçisi von Faupel, Franco'nun "General Mola'nın ölümüyle rahatlamış" hissettiğini yazdı ama o andan itibaren Franco uçakla seyahat etmeyi bıraktı ve cephe ziyaretlerini arabayla yapmaya başladı.[16]

Avrupa'nın her yerinde Faşizm rüzgârları esiyordu; Franco Cumhuriyet'e karşı olan bu savaşında İtalya ve Almanya tarafından desteklenmişti ama asi İspanya'daki bu faşistleştirme süreci ordunun gücünü hiçbir zaman sorgulamadı ve

16 Paul Preston, *Franco*, s. 279.

oldukça etkili toplumsal ve kültürel bir güç olan Katolik Kilisesi'nin varlığı ile yan yana yaşamak zorunda kaldı. Böylelikle, askerî ayaklanmadan sonraki bir yıldan az bir süre içinde Franco'nun kişisel diktatörlüğü, kırk yıl sonraki ölümüne kadar ona destek olacak üç ana direk üzerine kurulmuştu: ordu, Katolik Kilisesi ve tek parti.

Militarizm, faşizm ve Katoliklik, savaş devam ederken ortaya çıkan Yeni Devlet'in üç zorunlu bileşeni idi. Bir yanda Caudillo, Führer ya da il Duce gibi, mavi gömlekler ve öne uzanan kollarla yüceltiliyor; öte yandan törenlerde, açık hava ayinleri, Ortaçağ tarzında siyasal-dinsel seremonilerle dinsel gösteriler ve ritüeller ortaya çıkıyordu. Asi İspanya, faşizmin, "modern otoriter akımın", "şanlı gelenekle" "ahenk sağlaması" yolunda özellikle uygun bir yer haline geldi. Dolayısıyla, birbirine paralel ve aynı anda hareket eden, "devlet aygıtının (ve İspanya'nın ulusal siyaset tarzının) tedricen faşistleştirilmesi ve dinsel hayatın restorasyonu" şeklinde ikili bir süreç söz konusuydu.[17]

"Hayatın dinsel ve askerî anlamı", otoriterlik ve demokratik sistemlerin küçümsenmesi için yapılan çağrı, şimdi bütün zamanların haçlı seferi söyleminin ayrılmaz bir parçası oluyordu. Papazlar ve kutsal tarikatlardaki diğerleri, özellikle Cizvit ve Dominikenler, o sırada Avrupa'nın pek çok yerinde esen otoriter ve Faşist rüzgârlarla utanmadan yelken açıyorlar ve İspanya'nın koşullarına uyarlanan faşizm için tanımlar geliştiriyorlardı: "Eğer Faşistleri, parlamenter sistem ve genel oy saçmalığını ortadan kaldıran bir hükümeti savunan; işçi sendikalarını ve devrimin partilerini, o kötülük yuvalarını söndüren; o parazitlerin saklandığı, eğitimsiz ahalinin rahatsızlık veren kıl fanilası gündelik demokrasiden nefret eden; Yahudi-Mason zehirli tohumları kökünden kazıyan" bir şey anlamında anlıyorsak; eğer bunların tü-

17 Juan Pablo Fusi, *Franco*, s. 76.

mü faşizmse, o zaman "Ulusal Ayaklanma, Franco'nun hükümeti ve de Hıristiyan İspanya'nın tümü Faşisttir."[18]

İç savaş boyunca ve savaş sonrasının ilk yıllarında, bir süre için, faşizm ve Katoliklik, günlük hayatta ve açıklamalarda, asi kampı içinde ortaya çıkan projelerde ve Franco tarafından empoze edilen yönetim biçiminde insicamlıydı. Faşizm, "saçma bir demokrasiye ve çürümüş bir liberalizme karşı güçlü bir protestoydu" ve bu "sel"e karşı durmak beyhudeydi: "Biz Katolikler, doğası gereği son derece ulusal, *Faşizm* olarak bilinen harekete karşı çıkamazdık; onu sevgi ile kabul etmek ve onu geleneksel, Hıristiyan yoldan izlemek zorundaydık: bu modern otoriter akım bizim şanlı geleneğimizle ahenkleştirilmek zorundaydı ve böylece, modası geçmiş demokratik ve liberal izlerden arınmış, bizim tarihsel kurumlarımız içinde döllenmiş yeni bir Devlet ortaya çıkacaktı."[19]

Ordu, Faşistler ve Katolikler tarafından inşa edilmekte olan İspanya, "modern otoriter akım"ın "şanlı gelenekle" ahenkleştirilmesine özellikle uygun bir ülkeydi. Cumhuriyet'in reform politikalarının neden olduğu belirsizlik ve korku, anti-klerikalizm ve de askerî darbeyi izleyen kamulaştırıcı ve yıkıcı devrim, ordu, Katolik Kilisesi ve de Falange tarafından, "ulusal çözülme" ve Hıristiyanları yıkmanın açık belirtileri olarak görünen şeylere karşı tepki göstermeye hazır bir toplumsal temeli seferber etme ve yerleştirmede kullanıldı. Ordu, Kilise ve Faşist parti bu temeli temsil ediyordu ve iç savaştaki zaferi izleyerek ve uzun süren diktatörlük

18 Cizvit Peder Constantino Bayle, "El espíritu de la Falange'es catñlico?", *Razón y Fe*, 112 (1937), s. 236.

19 Eloy Montero, *Los estados modernos y la nueva España* (1939), aktaran Alfonso Botti, *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España (1881-1975)*, Alianza, Ed., Madrid, 1992, s. 102-103. İç savaşın ilk günlerinden beri Katolik geleneği ile yeni Faşist ideoloji arasındaki su geçirmez birlik, ayrıca, önemli alıntılarla Santos Juliá, *Historia de las dos Españas*, Taurus, Madrid, 2004, s. 298-299'da ve Helen Graham, *The Spanish Civil War*, s. 83-84'te anlatılmaktadır.

sırasında egemen sınıfa, yerel iktidar sistemini ve yönetimin sadık hizmetkârlarını temin ettiler.[20]

Faşist selamı (Archivo Sandri, Bolzano-Alto Adige, İtalya).

Faşizmin karşı devrimci girişim ve uygulamalara getirdiği radikalleşme, onun totaliter potansiyeli, ideolojik saflığı ve kendine özgülüğü ve de 1936 Temmuz'undan beri asker isyancıların yürütmüş oldukları yıpratma savaşı, Katoliklikle İspanyol ulusal kimliği arasındaki bu tarihsel birliğin restorasyonuyla yoğruldu. Katoliklik, seküler Cumhuriyete, ayrımcılığa ve devrimci ideolojilere mükemmel bir deva idi. Aşırı Faşistinden, kendilerini sağcı cumhuriyetçiler olarak ilan edenlere kadar, asilerin kampına katılmış herkes için mükemmel bir rabıta haline geldi.

Ordu ve Kilise'nin etkisi nedeniyle İspanya'da parlamenter demokrasiye yönelik sağcı saldırı, toplumu tepeden tırnağa yeniden şekillendirmek için hiçbir zaman "devrimci" bir hareket olmadı; ama bu aslında o sırada, Nasyonal Sosyalizm'le yalnızca Almanya'da başarılabilmişti. İspanya'ya en

20 Zamanın geçmesiyle ve İkinci Dünya Savaşı'nın ilerlemesi ve Mihver devletleri için yenilginin kapıda görünmesiyle, diktatörlük faşist eğilimlerini, Katolik köklere yapılan vurguyu, Katoliklikle İspanyol geleneği arasındaki özdeşleştirmeyi terk etmeye zorlanmıştır. Franco, Kasım 1944'te *United Press* muhabirine verdiği bir mülakatta, iç savaştan çıkan rejimin faşizmle hiçbir ilgisi olmadığını çünkü Faşizmin Katolikliği temel bir ilke olarak kabul etmediğini söylemiştir.

yakın model olan Faşist İtalya'da, monarşi ve Katolik Kilisesi, 1943 Temmuz'unda Mussolini'nin ortadan kaldırılmasına kadar rejim içinde birlikte yaşadı.

Bu yeni Devletin yaratılması bütün siyasal güçlerin tek bir parti içinde birleştirilmesiyle başladı. Serrano Suñer'in bu çok tutulan projesinin şekillenmesi, her ne kadar savaş içinde önemli gelişme kaydettiyse de, biraz uzun bir zaman aldı. "Kamp (ordugâh) Devleti" giderek yerini daha örgütlü bir bürokrasiye bıraktı. 1937 yazında monarşist general Francisco Gómez Jordana, başkanlık ettiği aylarda biraz etkisiz kalmış olan bir başka general Fidel Dávila'dan *Junta Técnica del Estado*'nun başkanlığını devraldı. Jordana Kontu olan Gómez Jordana, devraldığı kaos ve "viraneliği" beğenmedi ve Serrano Suñer'le birlikte yönetim aygıtında düzeni yeniden kurmaya çalıştı. Her ikisi de, İspanya'nın ihtiyacı olan şeyin, bir *Junta Técnica* değil kuralına uygun bir hükümet olduğuna inanıyordu. Ve Franco'ya bu kadarını söylediler.

30 Kasım 1938'de Franco, eğer anılarındaki iddiaya inanmamız gerekirse, Serrano Suñer'in önerilerine dayanan ilk hükümetini kurdu. Daha sonraki Franco'cu hükümetlerde olduğu gibi, makamlar subaylar, Carlistler, Falanjistler ve monarşistler; kısaca, 1936 Temmuz'unda Cumhuriyet'e karşı ayaklanmada birleşen bütün sektörler arasında titizlikle paylaştırılmıştı. Her sektör kendine yakın hissettiği alanı kontrol etti: askeriye ve kamu düzeniyle ilgili bakanlıklar subaylara; sendikal ve "sosyal" bakanlıklar Falanjistlere; malî bakanlıklar teknokrat, avukat ve mühendislere; eğitim ve adalet Katoliklere, gelenekçilere ya da *Acción Española*'nın eski üyelerine tahsis edildi. Otuz yedi yıllık Franco hükümetlerinde hiçbir zaman bir kadın herhangi bir bakanlığı işgal etmedi. Ve de *Caudillo*'nun, her zaman ve her şeyden önce talep ettiği şey, "komuta"ya sadakatti.

İlk hükümet, yeni İçişleri Bakanı Serrano Suñer için, savaşın ilk yılında kötü bir şekilde yapılandırılmış yönetimin temsilcisi Nicolás Franco karşısında bir zafer anlamına geliyordu. Franco'nun söylemiş olduğu gibi, hükümet, inşa etmektense, "Devletin milliyetçi-sendikalist örgütlenmesine" nezaret edecekti; ama yaptığı şey, cumhuriyetçi yasaların, özellikle de "seküler mevzuatın revizyonu" ile ilgili her şeyin yok edilmesine nezaret etmek oldu. Ama her şeyden önce bu "savaş için ve savaş sırasında doğmuş" bir hükümetti ve bu nedenle savaşı derhal kazanabilmek ve, Mihver devletlerine verdiği sözleri tutabilmek için Faşist nitelikler kazandı.[21]

Bu yeni evrenin başlıca siyasal sonucu, 9 Mart 1938'de, *Fuero del Trabajo* (İşçi Hakları) yasası, Faşist İtalya'da 1927'deki *Carta del lavoro*'yu temel alan bir tür sahte bir anayasaydı. Metin, Ridruejo'nun temsil ettiği Falanjizm ve (bu bölümün *Acción Española*'dan Eduardo Aunós'un eseri olduğu açıkça belli olan) Katolik gelenekçilik arasında bir uzlaşmayı temsil ediyordu; "liberal kapitalizm ile Marksist materyalizm" arasında, "İspanya'da hâlâ sonuçlanmamış olan Devrimi kanalize etmek (...) ve Anavatanı İspanyollar için kesinlikle Ekmek ve Adalete geri döndürmek" göreviyle orta bir yol çiziyordu.[22]

Birkaç hafta sonra, 22 Nisan'da Serrano Suñer, medya üzerinde sansür yoluyla mutlak hükümet denetimi sağlayan *Ley de prensa*'yı (1966 yılına kadar yürürlükte kalacak olan Ba-

21 Bu hükümet hakkındaki ayrıntılı bilgi Paul Preston, *Franco*, s. 295-298; Javier Tusell, *Franco en la Guerra Civil*, s. 228-246'da bulunmaktadır. Hükümet kurulur kurulmaz, Kardinal Gomá, Kardinal Pacelli'ye İspanya'nın, "değişik yönleriyle Kilise'ye ilişkin konularda hukuki bir yenileşmenin" arifesinde olduğuna inandığını belirten bir rapor göndermiştir. ("Report from the Primate to Cardinal Pacelli", 2 Şubat 1938), Maria Luisa Rodríguez Aisa, *El cardenal Gomá y la guerra de España. Aspectos de la gestión pública del Primado 1936-1939*, CSIC, Madrid, 1981, s. 295-296.

22 10 Mart tarihli *Resmi Devlet Gazetesi*'nde yayınlandı ve *FET y de las JONS Doctrina e Historia de la Revolución Nacional Española*, 1939 yayınına dahil edildi.

sın Yasası) geçirerek faşistleştirme yolunda bir adım daha attı. 1937 Şubat'ı, *Radio Nacional*'in kurulmasına ve 1939 Ocak'ı Devlet haber ajansı EFE'nin doğumuna tanık oldu. Savaş sona erdiğinde, Franco hükümeti, diktatörlüğü savunan ve muhaliflerin ezilmesine yönelik bir enformasyon politikasının temellerini oluşturmuştu.

Franco diktatörlüğünün kökleri

Katolik gelenekle Faşist ideoloji arasındaki ortak bağ, Cumhuriyet'in toplumsal ve kültürel politikalarını ve üslerini yok etmekti. 4 Eylül 1936'da, Francisco Franco henüz asker isyancıların *Generalísimo*'su ve *Caudillo*'su olarak sahneye çıkmadan önce, Burgos'daki *Junta de Defensa Nacional,* "gezici kütüphanelerde ve okullarda bulunabilecek sosyalist ya da komünist imalar içeren bütün eserlerin yok edilmesini" ve Cumhuriyet'in eğitim politikasına karşı olan Kilise hiyerarşisinin ve Katoliklerin umacılarından birisi olan "karma eğitimin" yasaklanmasını emretti.

Dinin yeniden canlandırılması, sokak adlarının değiştirilmesi, toplu ibadetin ihya edilmesi, okullarda din eğitiminin yeniden başlatılması ve de okullara haçın geri dönmesiyle, asker isyancıların iktidarı altında olan bölgenin en uzak köşelerine kadar ulaştı. Cumhuriyet yıllarında kaldırılmış olan haçın okullara "geri dönmesi", çocukların tanık olduğu özel sembolik bir önem kazandı. Pek çok durumda, konuşmaları yalnızca piskoposlar yaparken, belediye başkanları ve papazlar seremonileri yönettiler.

Franco'nun ilk hükümetinin, 3 Şubat 1938 Perşembe günkü ilk toplantısında, İkinci Cumhuriyet'in tüm seküler mevzuatının "gözden geçirilmesi" kararlaştırıldı ve böylece Medeni Nikâh Yasası (Mart 1938) ve Boşanma Yasası'ndan başlayarak (Ağustos 1938), 1933 yılında çıkarılmış ve Katolik

Kilisesi'yle Cumhuriyet arasındaki yabancılaşmanın zirve noktasını temsil eden Dinsel İtikat ve Cemaatler Yasası'na kadar (Şubat 1939) pek çok yasa birbiri ardı sıra kararnamelerle değiştirildi.

Bu, "mevzuatın yenilenmesi" o kadar hızlıydı ki, 1938 Haziran'ının son günü, Kutsal Papalığa büyükelçi olarak itimatnamesini sunarken yaptığı konuşmada, José María Yanguas Messía, hükümetinin "Katolikliğinin" bir değerlendirmesini yapıyordu: "Hükümet haçı ve dinsel eğitimi çoktan okullara iade etti; Medeni Nikâh Yasası'nı lağvetti, boşanmayı yasakladı, Medeni hukuka İsa'nın Topluluğunu yeniden soktu; mükemmel bir örgüt olarak Katolik Kilisesi'nin kimliğini resmen tanıdı (...) dini bayramların kutsallığını geri getirdi ve İşçi Hakları'na otantik olarak Katolik ve İspanyol olan bir kavramı soktu."[23]

Katolik Kilisesi hükümetin bütün bu reform tedbirlerinden memnun ve müteşekkirdi. Önce, Dominiken Ignacio G. Menéndez Reigada'nın 1937'de Slamanca'da yayınladığı ve savaş sonrasının ilk birkaç yılında yayınlanacak olan sayısız sorulu cevaplı din kitaplarının ilk örneği olan *Catecismo patriótico español*'un sözcükleriyle, hiç kuşkusuz "Tanrı tarafından İspanya'yı ihya etmek için seçilmiş ilahi adam, en şanlı *Caudillo*'dan memnun ve ona minnettardı".

İspanya daha Katolik, Tek Ülke, Büyük ve Özgürdü ama, bu durumu pekiştirmek için "Tanrı'nın ve Onun işlerinin" her şeyde, yasalarda, evde ve kurumlarda görülmesi gerekliydi. Ve "yanlış entelektüel saplantıların" fırlatılıp atılması, "içine son yıllarda çok fazla bozuk ve zehirli unsurların sızmış olduğu özellikle kamusal ve hatta okul ve eğitici kütüphanelerin" sansürden geçirilip ayıklanması gerektiğini söy-

23 Alfonso Álvarez Bolado, *Para ganar la guerra, para ganar la paz. Iglesia y guerra civil: 1936-1939*, Universidad Pontificia de Comillas, Madrid, 1995, s. 254'te aktarılıyor.

lüyordu Salamanca piskoposu Enrique Pla y Deniel, Mayıs 1938 tarihli cemaate yayınladığı mektupta.[24]

Kilise, ayaklanmaya verdiği destek, devrimcilere ve cumhuriyetçilere karşı uygulanan şiddeti kutsaması karşılığında rejimden bunları ve daha fazlasını bekliyordu. Bu "manevi yeniden inşa" özellikle okullarda görülmeliydi. Franco'nun ilk hükümetindeki Eğitim Bakanı, monarşistten bozma Faşist Pedro Sainz Rodríguez, 1938 Mart'ı başlarında İlkokul Müfettişliğine gönderdiği bir genelgede, "tarihimize daha fazla hakaret edilemez," diyordu. Ve birkaç ay sonra aynı bakanlık, Franco'nun birliklerinin eline geçince Barselona'daki kamusal eğitimin yeniden düzenlenmesi için kılavuz yayınlıyordu: "Okullar, Haçlar, Devlet Başkanı'nın portreleri, ulusal bayraklar ve çocuklara yeni bir İspanyol Devletinin doğmakta olduğunu anlatan ve şimdiye kadar farkında olmadıkları bir Anavatan kavramını güçlendiren amblem ve açıklama koleksiyonlarını içeren posterlerle donatılacaktır."[25]

Bununla birlikte Milliyetçi cephe gerisinde yalnızca din yoktu. Eski hayırseverlik ve yardım kavramını aşmak ve Falanjist "toplumsal adalet" rüyalarına, savaşın ortasında, "açlık soğuk ve sefalete" karşı mücadelede ifade kazandırmak üzere, 1936 Ekim'i, 1937 Mayıs'ında *Delegación Nacional de Auxilio Social*'e (Ulusal Toplumsal Yardım Delegasyonu) dönüşecek olan *Auxilio de Invierno*'nun (Kış Yardımı) kuruluşuna tanık oldu. Bu Onésimo Redondo'nun dulu Mercedes Sanz Bachiller ve Onésimo'nun eski bir öğrencisi olan ve Na-

24 Enrique Pla y Deniel'in papazlara mektubu, "Los delitos pensamiento y los falso idolos intelectuales" (*Düşünce suçları ve sahte entelektüel putlar*), aktaran, Alfonso Álvarez Bolado, *Para ganar la guerra, para ganar la paz*, s. 292. "Her şeye Tanrıyı ve onun işlerini katma" düşüncesi Kardinal Gomá tarafından, *La España heroica. Ascética de nuestra guerra*, Gráficas Bercausa, Pamplona, 1937 içinde yazılmıştı, s. 37-37.

25 Barselona'daki Teknik Danışma Heyeti'nin 16 Ocak 1939 tarihli raporu (Franco'nun birlikleri Barselona'ya 26 Ocak'ta girdiler). Sainz Rodriguez'in genelgesi, 23 Mart 1938 tarihli *Archbishopric of Burgos Ecclesiastical Gazette*'den alınmıştır.

zi Almanya'sında bir süre geçirdikten sonra Haziran 1936'da İspanya'ya dönen ve o sırada Valladolid'deki *Sección Femenina*'nın vilayet başkanı olan Sanz Bachiller'e, bağış toplamak ve en çok ihtiyacı olanlara yiyecek ve sıcak giysiler dağıtmak üzere Nazi *Winterhilfe*'sine benzer bir şey kurmalarını öneren Javier Martinez de Bedoya'nın aklının ürünüydü. Bir yıldan az bir süre içinde bunu, Milliyetçi "Yeni Devlet"in nüfus politikasının emrinde, anneliği savunan, anneleri ve çocuklarını korumak için hayırseverlik yapan bir kuruma dönüştürdüler: "Savaşta ölmüş olan gençliğin üstünlüğünü yerine getirmek arzusuyla bize pek çok sağlıklı çocuklar veren güçlü ve doğurgan annelere ihtiyacımız var."[26]

Bu yeni Devletin ve yeni Anavatan kavramının oluşumu, cumhuriyetçilik, demokratik radikalizm, anti-klerikalizm ve kimi durumlarda Mesihçiliğin damgasını vurduğu, entelektüellerin, profesyonellerin ve yönetici kesimlerin çalışan sınıflar için geliştirdiği ortak siyasal kültürün siyasal zaferlerini ve rüyalarını yok etti. Öğretmenler, doktorlar, memurlar ve üniversite profesörleri, "yıkıcı" bir mesleği yürütmüş oldukları için takibata uğradılar. Öldürme şeklindeki ceza, kimi üniversitelerin rektörlerine kadar yaygınlaştı. Bunun ünlü örnekleri arasında, yazar Leopoldo Alas'ın, "Clarin" oğlu, avukat, cumhuriyetçi politikacı, profesör ve Oviedo Üniversitesi rektörü, 1937 Şubat'ında vurulan Leopoldo García-Alas yer alıyordu. Ve Granada Üniversitesi rektörü, Miguel de Unamuno'nun öğrencisi Arap dili ve edebiyatı uzmanı Salvador Vila Hernández, Viznar'da, iki ay kadar önce şair Federico García Lorca'nın öldürülmüş olarak bulunduğu noktada, 1936 Ekim'inde vuruldu.[27]

---

26 Martinez de Bedoya'dan aktaran Ángela Cenarro, *La sonrisa de Falange. Auxilio social en la guerra civil y en la posguerra,* Critica, Barselona, 2006, s. 1-13.

27 Jaume Claret, *El atroz desmoche. La destrucción de la Universidad española por el franquismo, 1936-1945,* Critica, Barselona, 2006; Mercedes del Amo, *Salvador Vila: el rector fusilado en Viznar,* Universidad de Granada, Granada, 2005.

Franco İspanya'sında Nazi sembolleri (Ministerio de Cultura).

Bu cumhuriyetçi entelektüellerin ortadan kaybolması ya da susturulmasıyla, 1936 yılına kadar kök salmayı başaramamış olan Faşist "Anavatanın birliğinin yeniden şekillendirilmesi" projesi için yol açılmış oldu. Askerî ayaklanma, bu eğilimi ve Falange'ın "siyasal programı, retoriği ve sembollerini" değiştirdi. Unutmayalım ki Ekim 1933'te kurulan bu parti, Falange, "İspanya'da Faşist bir Devlet'in kurulması için bu tek tutarlı proje", "genç entelektüelleri derhal kendine çekmişti".[28]

Hükümette ve yönetimde iyi yerlere geldiler, basın ve propaganda aygıtına egemen oldular ve 1945 yılında Mihver devletlerin yenilgisine kadar, bu projeye inandılar ve inşa edilmekte olan yeni Devletin siyasetçilerinden misilleme gören, işinden kovulmuş memurların ve entelektüellerin yerini alırken, projelerini büyük bir heyecanla uyguladılar. Bu figürlerin en önemli ve heyecanlıları arasında Dionisio Ridruejo, Pedro Lain Entralgo, Gonzalo Torrente Ballester, Luis Rosales ve Antonio Tovar bulunuyordu. Katolikler ve Faşistler aynı görevde birlikte çalıştılar ve sırasıyla eğitim, basın ve propaganda alanlarında mevzilerini güçlendirmeye çabaladılar. Bu iki proje arasında "liberalleştirme iddiaları açısından" sürtüşme vardı; kimi, geleneksel Katolik bir mo-

28 Santos Juliá, *Historia de las dos Españas*, s. 318.

Cumhuriyet'e karşı çatışmada ölen İtalyan askerlerine saygı töreni. Santander Mezarlığı, 1937 (Archivo Sandri, Bolzano-Alto Adige, İtalya).

narşiyi yeniden tesis etme, diğerleri Faşist bir Devlet kurma umudu taşıyordu. Kendi Faşist geçmişlerini yeniden inşa etmek ve 1945'ten sonra kendilerini liberaller olarak sunmak üzere gözden düşüp Faşist gemiyi terk edinceye kadar, düzeni ve dengeyi kuran, yüce önder, *Caudillo* ve *Generalísimo* Franco oldu.[29]

Yine de bu farklılıklar dışında öldürülmüş martirlerinin (şehitlerinin) anısında birleşiyorlardı; zira savaş sırasında ve izleyen muzaffer yıllarda cephe gerisinde uyguladıkları ve göz yumdukları siyasal şiddetle mühürlenmiş "kan paktı"nda da birleşmişlerdi. Cumhuriyetçi cephe gerisinde kurbanları kuşatan ileri derecede duygu yüklü ritüel ve mitoslar, Franco'nun komuta ettiği güçler koalisyonunda Katoliklerin ve Falanjistlerin gücünü ve varlığını pekiştiriyor, intikam iştahını tahrik ediyor ve savaş bir kez sona erdikten

29 *A.g.e.*, s. 303-304 ve 318.

sonra yenilenler için herhangi bir sempati kırıntısını ortadan kaldırıyordu.

Devlet Başkanı tarafından 16 Kasım 1938'de yayınlanan bir kararname, José Antonio Primo de Rivera'nın 1936'da kurşuna dizildiği gün olan 20 Kasım'ın bundan böyle ulusal "matem günü" olacağını ilan ediyor ve "Kilise otoriteleriyle önceden yapılan anlaşma uyarınca", "her köy kilisesinin duvarına bu son Haçlı Seferinde ölen ya da Marksist devrimin kurbanı olanlar adına bir kitabe konulmasını" karara bağlıyordu.[30]

Kiliselerde, "ölenler" adına anı plaketlerinin konulmasının kökeni buydu. Her ne kadar kararname bunu söylemiyorduysa da, bütün bu kitabeler José Antonio'nun adıyla başlıyor, hepsi "Haçlı Seferinin martirleri (şehitleri)" olan siyasal ve dinsel amaçlar uğruna ölenleri kutsal bir şekilde birleştiriyordu. Zira, Salamanca'nın kıdemli papazı Aniceto de Castro Álbarrán'ın, *Guerra Santa*'sında yazdığı gibi, yalnızca ruhban değil, "Rus barbarlığının" bütün kurbanları dinsel kurbanlardı: "En tanınmış Katolikler, en sofu figürler, en dini bütün 'sağcılar', kısaca, martirlikleri (şehitlikleri) münhasıran dinsel nefret ve Kilise'nin ezilmesiyle ilgili olanlar."[31]

Siyasal ve ideolojik olarak cumhuriyetçi bölgeden daha fazla birlik içinde olan Franco'nun İspanya'sında, her ne kadar bu birlik, demokrasilerin uyduğu adem-i müdahale paktı ve Alman ve İtalyan müdahalesinin etkileri sayesinde birbiri ardına gelen zaferler ve hemen hemen hiçbir aksama olmadan savaşın gidişatıyla çok ilgiliyse de, hayat kalitesi de daha iyi görünüyordu.[32]

30 Alfonso Álvarez Bolado, *Para ganar la guerra, para ganar la paz*, s. 324 ve 348.

31 Aniceto de Castro Albarrán, *Guerra Santa. El sentido católico del movimiento Nacional Español*, Editorial Española, Burgos, 1938, s. 33.

32 Helen Graham, Mayıs 1937'den ve Juan Negrín'in Cumhuriyet hükümetinin başına geçmesinden ve de nizami bir ordunun kurulmasından sonra, "cumhuriyetçi İspanya'daki ayrılığın, iç politika ve ideoloji sorunlarıyla daha az, Adem-i Müdahale [ve] askerî yenilginin getirdiği maddi ve psikolojik etkilerle daha fazla ilgili" olduğuna inanmaktadır, (*The Spanish Civil War*, s. 68).

Böyle bir durumda, Madrid ve Barselona gibi şehirlerde görülen son birkaç aydaki savaş yorgunluğu, cephe gerisinde yiyecek sıkıntılarından kaynaklanan huzursuzluk ve protestolar, erzakın bol olduğu Milliyetçi İspanya'yı etkilemiyordu. Başlangıçtan itibaren asiler belli başlı tarımsal üretim alanlarını kontrol ediyorlardı. Baştan itibaren "bütün ekonomik faaliyetlerin savaş çabasına yönlendirileceğini emreden birleşik bir askerî liderlik altında askerî yönetimin sivil yönetime göre önceliği açıkça ortaya konmuştu. Devrimin neden olduğu disiplinsizlikten farklı olarak, Milliyetçi bölgede üretim şaşmaz bir disipline tabi idi". Ve tedavülde olan pek çok madeni para ve bonoyla cumhuriyetçi bölgedeki parasal kaostan farklı olarak, "Milliyetçi" peseta sınırlı bir yıpranmaya tâbi idi ve tedarik konusunda ciddi kesintiler yoktu. İtalya ve Almanya'dan gelen yardım ve belli başlı uluslararası şirketlerin Franco'nun davasını benimsemiş olmaları da ayrıca birliği sürdürme, moral ve zafere olan inanç konusunda temel bir etkendi.[33]

Anarşist ve Sosyalistler toprağa el koyup kolektifleştirirken, 24 Temmuz 1936'da Burgos'da kurulan *Junta de Defensa Nacional*'in ve daha sonra halefi *Junta Técnica del Estado'nun* aldığı ilk önlemlerden birisi, Cumhuriyet'in mevzuatını ve *Instituto de Reforma Agraria*'nın (IRA) faaliyetlerini söküp atmak oldu. Endülüs'ten başlayarak mümkün olan her yerde toprak eski sahiplerine iade edildi. 1938'de Franco'nun ilk hükümetindeki Tarım Bakanı, Falanjist Raimundo Fernández Cuesta, *Servicio Nacional de Reforma Económica y Social de la Tierra*'yı (Ulusal Arazi, Ekonomik ve Sosyal Reform Hizmeti) kurdu ama toprak sahipleri arazilerini "meşru bir şekilde" geri almayı ummamışlardı ve subay-

33 Pablo Martín Aceña, "La Economia Española de los años treinta", Santos Juliá (ed.), *Historia de España Menéndez Pidal. República y guerra civil,* (42. cilt), España Calpe, Madrid, 2004, Cilt XL içinde, s. 403.

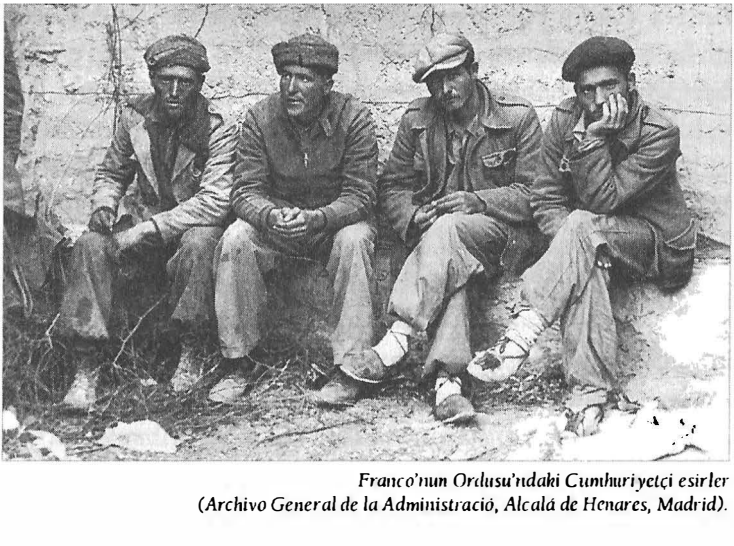
lar, arazi sahipleri, *señoritos* ve falanjistlerin vahşi karşı devrimi, Extramadura ve Endülüs'te binlerce köylüye karşı çoktan misillemeye geçmişti.

Toprak sahipliği ve çalışma ilişkileri alanında, tarımda ve sanayide, asker isyancılar, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden önce var olan düzeni yeniden kurmak amacıyla hızlı bir karşı devrim başlattılar. Özel mülkiyetin ve kapitalist toplumsal düzenin savunulması, 1936 Temmuz'undaki *coup d'état*'yı ve iç savaş yoluyla Cumhuriyet'in şiddetle yok edilmesini destekleyen gerici koalisyonun temel direkleriydi.

Önce 1937 Şubat'ında Málaga'da daha sonra bütün cumhuriyetçi şehirlerde ve son olarak da 1939 Mart'ı sonlarında Madrid'de, milliyetçi askerlerin şehre girişleri *Te Deum* ve diğer Katolik ritüelleriyle kutlanmış ve bu da bütün gerici güçlerin birliğini sağlamıştı. Piskoposlar, sivil-askerî törenlerde Faşist selamı veriyorlar, silahları kutluyorlar, birlikleri gayrete getiriyorlar ve yenilenlerin cezalandırılmasını teşvik ediyorlardı: silah gücüyle yeniden Katolikleştirme, yenilenler için asla uzlaştırma ya da merhamet öngörmüyordu. Düşmanın kayıtsız şartsız teslim olması, "Tanrı'nın şehrinin zaferi", militarizmle, milliyetçilikle ve Katolik muzafferiyetle güçlenmiş bir kural ve retorikle birlikte geliyordu.

Franco ve silah arkadaşları, 1937 başından beri, savaşı sonlandırmak için "yalnızca kayıtsız şartsız teslimiyeti" dışında herhangi bir uzlaştırmayı kabul etmeyeceklerini, oldukça açık bir şekilde ifade etmişlerdi. Franco, 1937 Haziran'ında şimdi *Generalísimo*'nun iyi dostu olan Gomá'ya, Başpiskopos'un bunu Papalığa bildirmesi için bu kadarını söylemişti. Ne bir uzlaşmayı kabul edecek ne de ordunun düşmana karşı gösterdiği sözde sertlik için özür dileyecekti, "zira, hiç kimse, askerî yasada belirlenmiş kurala uygun süreçten geçmeden mahkûm edilmemişti".

Ve Gomá buna inandı. Bu konuda herhangi bir kuşkusu

Franco'nun Ordusu'ndaki Cumhuriyetçi esirler
(Archivo General de la Administració, Alcalá de Henares, Madrid).

olan herkese, "General Franco yüce gönüllüdür," diyordu. Franco'ya yakındı ve Bilbao'nun düşüşünden sonra, Katolik askerler tarafından Guipuzcoa'nın düşüşünden sonra; papazların öldürüldüğü o "korkunç" sahnelerin tekrarlanmaması için özellikle papazlar konusunda "baskının mümkün olduğunca hafif tutulması" için ona çağrıda bulunmuştu.[34]

Bir yıl sonra, olası bir uzlaştırma konusunda Franco'nun tavrı monoton bir şekilde tekrarlanıyordu: "Bilinçli ya da bi-

34 Basklı milliyetçi papazlara yönelik baskının hafifletilmesi çabaları konusunda bkz. María Luisa Rodríguez Aisa, *El Cardinal Gomá y la guerra de España*, s. 222-223. Franco'nun âlicenaplığı, s. 229'da; ve Franco'nun "kayıtsız şartsız teslim" konusunda Gomá'ya söyledilkeri, s. 170'te. Guipúzcoa'nın asker isyancılar tarafından Eylül 1936'da işgal edilmesini solcuların çok kanlı bir şekilde ezilmesi izledi ama on altı Basklı papaz, Ekim 1936'da, bu "kutsal, adil savaşı" destekleyen aynı insanlar tarafından öldürüldü ve bu Kardinal Gomá'nın Franco'ya şikâyetine ve olaydan haberi olmayan Franco'nun da "bunun derhal durdurulacağına dair garanti" vermesine neden oldu ("Kardinal Gomá'dan Kardinal Pacelli'ye Mektup. Milliyetçi hükümetin askerî otoriteleri tarafından papazların kurşuna dizilmesi hakkında rapor", 8 Kasım 1936, *Archivo Gomá*, s. 283-286). *La Iglesia de Franco*, Critica, Barselona, 2005, s. 160-170'te bu olaylar ve asker isyancılar tarafından öldürülen diğer papazlar hakkında yazdım.

linçsiz uzlaştırma isteyen herkes, kızıllara ve İspanya'nın gizli düşmanlarına yardım etmektedir. (...) Bizim adaletimiz bundan daha haktanır ya da soylu olamaz; onun alicenaplığı yalnızca anavatanın yüce çıkarlarını hedef almaktadır; hiçbir uzlaştırma onu daha şefkatli yapamaz." 18 Ekim'de ve 1938 Kasım'ı başlarında, Ebro'daki uzun süren çekilme muharebesinin sonlarına doğru, aynı şeyin biraz daha fazlasını Reuters muhabirine söyledi: "Ordumuzun kesin zaferi İspanya'nın var olması için tek çözümdür (...) ve yalnızca tek bir sonuç olabilir: düşmanın kayıtsız şartsız teslim olması."[35]

Ne uzlaşma, ne bağışlama. Subayların konuştukları tek şey, sanki İspanya "hasta vücutlarından" "arıtılmak" ihtiyacındaymış gibi bir "temizlik" süreciydi. Ve pek çok kilise otoritesi, piskoposlar, papazlar ve kutsal tarikatlardaki diğerleri, bu öldürme isterisini savunmada daha ileri gittiler. "Savaşı kazanma noktasındayız. Daha sonra yenilenleri kazanmak ve galiplere kudret sahibi Tanrı için büyük bir İspanya'yı şekillendirmede yardım etmek zorundayız," diyordu *Acción Católica Nacional de Propagandistas*'ın lideri Martín Sánchez-Juliá, 1 Nisan 1937 gibi çok erken bir tarihte. Madrid-Alcalá piskoposluk bölgesinin piskoposu Leopoldo Eijo y Garay, uzlaşma "kabul edilemez", zira, "doğası gereği tümüyle Marksist olan demokratik liberalizme göz yummak martirlere (şehitlere) ihanet olacaktır" diye yazıyordu. Silah yoluyla, kanlı bıçaklı bir yatıştırma. Gelecek olan böyle bir barıştı.[36]

Minberlerden, rakibin yok edilmesine çağrı yapan velveleler geliyordu. Bunu, kimi papazların güvenilir tanıklıkları, Fransız yazar Georges Bernanos ya da "Milliyetçi İspanya"dan kaçtıktan sonra Paris'ten deneyimlerini aktarmış

35 Aktaran, Alfonso Álvarez Bolado, *Para ganar la guerra, para ganar la paz*, s. 318-319.

36 *A.g.e.*, s. 319. José Ángel Tello, *Ideología política. La Iglesia católica española, 1936-1959*, Pórtico, Zaragoza, 1984, s. 85'te Sánches-Juliá alıntısı.

olan, "görgü tanığı" Burgos mahkemesinin kâtibi sayesinde biliyoruz. 1936 Temmuz'undan itibaren baskın buhur kokusu ve şiddet atmosferiyle Burgos, Merced Kilisesi'nin papazının, Tanrı'nın düşmanları için merhametsiz cezalar talep ettiği yerdi: "Bu insanlar karşısında hepimizin ateş ve su gibi olmamız gerekir ...kiliseleri yıkan, kutsal ruhbanı öldüren caniler için herhangi bir bağışlama olamaz. Onların tohumu, kötülüğün tohumu, şeytanın tohumu yok edilmelidir. Çünkü, İblis'in oğulları, Tanrı'nın gerçek düşmanlarıdır."[37]

Cumhurbaşkanı Manuel Azaña'nın savunduğu ve 1937 Nisan'ında, Franco'nun Gomá'dan yurt dışındaki İspanyol piskoposlarının ortak bir mektubunu yayınlamasını talep ettiği sırada, Vatikan'ın da benimsediği görüşmeler yoluyla sağlanacak bir barışla savaşı sona erdirme konusundaki tüm girişimler başarısız oldu. Franco'nun İspanya'sındaki hiç kimse, Azaña'nın "korkunç savaşın, kendi anavatanımızın bedenindeki savaşın" başlamasından bir yıl sonra, 18 Temmuz 1937'de Valencia'da talep ettiği gibi "bir arada yaşamaktan", "ülkenin ölmemesi için bir arada yaşamaya devam etmekten" söz etmek istemiyordu.[38]

Bu konuda, silah zoruyla olmayan herhangi bir barışı reddeden ve İspanyol Kilisesi'nin başpiskoposu ve 1937 Ekim'ine kadar Papalığın gayri resmî temsilcisi olarak, Vatikan'a bir ateşkes sağlanması girişimlerinde işbirliği yapmamasını tavsiye eden ve bu tavsiyesi Roma'da Cizvitlerin Yüce Generali Wladimir Ledóchowski tarafından desteklenen Kardinal Gomá, herhangi bir askerî kişilikti. Bu duru-

37 *A.g.e.*, s. 86; Georges Bernanos, *Los Grandes cementerios bajo la luna*, Alianza ed., Madrid, 1986; Antonio Ruiz Vilaplana, *Doy fe ... un año de actuación en la España nacionalista*, Paris, t. y., 1938.

38 Manuel Azaña, "Valencia Üniversitesi'ndeki Konuşma", 18 Temmuz 1938, *Los españoles en guerra,* Critica, Barselona, 1977 içinde, s. 74-75; "korkunç savaşa" ilişkin gönderme Valencia Belediyesi'nde (21 Ocak 1937) yaptığı konuşmadandır (s. 19).

ma karşı çıkan çok az sayıda ruhbanın, o kadar az ki, sesleri duyulmuyordu bile.

İspanya'nın dışından, göz yumulan bu denli şiddet karşısında şaşkına dönen ve İspanya'da Sivil ve Dinî Barış Fransız Komitesi'ni kuran François Mauriac ya da Jacques Maritain gibi Fransız Katolik entelektüellerinden ahenksiz sesler geliyordu. Ama İspanyol Katolik Kilisesi, olası bir yön değişikliğinden, Cumhuriyet'e ve onun anti-klerikalizmine geri dönüşten, özellikle de şimdi, kılıç ve haçın Emperyal İspanya'yı, Büyük ve Özgür Tek Ülke'yi yeniden diriltmeye çalıştığı bir sırada, dehşete kapılıyordu.[39]

Bu Büyük ve Özgür İspanya'dan kaçmayı başaran ve Endülüs, Asturias, León ve Galicia'nın dağlarına sığınmayı başaran bazı kişiler vardı. Bunlar, eve geri dönemeyeceklerini ve eğer ele geçirilirlerse son derece ağır bir baskının kendilerini beklediğini bildikleri için saklanmayı sürdüren *huidos*'lardı ("kaçaklar"). Pek çok durumda bunlar, 1950'lerin başına kadar sürdürülen savaş sonrası gerilla faaliyetlerinin tohumlarıydı. Ve her ne kadar bunların birkaç yüz tanesi savaş sırasında silahlı kuvvetlerle çatışmalarda ölmüş olsa da, ne örgütlenmişler, ne de savaş alanlarında açık savaşa bir alternatifi temsil etmişlerdi. İspanya İç Savaşı, Yarımada Savaşı'nda Napoléon'un birliklerine karşı ve 19. yüzyılda birbirini izleyen Carlist iç savaşlarda kullanılmış olan stratejiyi, konvansiyonel savaşı gerilla savaşıyla birleştirmeyi hiçbir zaman başaramadı.

39 Uyumsuz sesler için bkz. Juan María Laboa, "La reacción católica mundial", "La guerra civil", *Historia 16*, cilt 13, 1986 içinde s. 11-112. Papalığın savaşa bir son vermek için işbirliği yapmamasının "tavsiye edilirliği", María Luisa Rodríguez Aísa, *El Cardinal Gomá y la guerra de España*, s. 167'de aktarılan Gomá'nın Monsenyör Pizzardo'ya 25 Mayıs 1937 tarihli mektubunda.

UZUN BİR SAVAŞ

1936'da iç savaş patlak verdiğinde, İspanyol ordusunun modern silahları yoktu; subay kalabalığı vardı ve Afrika'da konuşlandırılan birliklerin dışında, çeşitli ünitelerin örgütlülük ve hazırlık derecesi hayli yetersizdi. "Hemen hemen hiç tankı ya da uçaksavar topu olmayan, hava kuvvetleri, çoğu kez kötü durumda modası geçmiş makinelerle uçan, yoksul ve antika" bir kurumdu. Yüksek komuta heyetinin tümü, Fas'taki çatışmada "ilkel düşman"a karşı kolonyal mücadelede deneyim kazanmış ama hiçbiri modern savaşta yer almamış kıdemli subaylardı.[1]

Temmuz 1936'daki askerî ayaklanmanın başarı ya da başarısızlığının bir sonucu olarak, birbirine karşıt iki muharip grupla, prensip olarak daha fazla araziye, daha fazla ekonomik kaynaklara sahip, en önemli ve en kalabalık şehirleri elinde bulunduran Cumhuriyet hükümeti, askerî güçlerden yoksun kalmış ve ordunun yerine ortaya çıkan devrim-

1 Tartışma ve aktarılan ifadeler Gabriel Cardona, *Historia militar de una guerra civil. Estrategias y tácticas de la guerra de España*, Flor del Viento, Barselona, 2006, s. 21 ve 45.

ci milislere disiplin uygulayamamıştı. Öte yandan asker isyancılar, Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya sayesinde hızla Yarımada'ya taşımayı başardıkları Afrika Ordusu'na sahipti ve bunlar harp tekniğinin temel kurallarını bilen profesyonel askerlerdi.

Savaş, uzun, neredeyse üç yıl sürdü ve yenilgisinden önce Cumhuriyet, demokratik devletler tarafından terk edilerek, her zaman dış yardımın avantajına güvenebilen Franco'nun emrindeki ordu karşısında parçalanarak ağır bir cezaya maruz bırakıldı. İki dünya savaşında olduğu gibi büyük muharebeler olmadı ve askerî açıdan konuşmak gerekirse, bu savaşın "her iki taraf için de acemice yapılmış operasyonlar" olduğuna inanan uzmanlar vardır.[2] Ancak bu cephe gerisinin önceden tasarlanarak bombalanmasında havacılığın kullanıldığı 20. yüzyıldaki ilk savaştı ve İtalyan hava kuvvetlerinin İspanya'daki üç büyük şehir Madrid, Barselona ve Valencia'ya yönelik hava saldırılarının Franco'nun ordusunun kazanmasına yardımcı olduğuna da kuşku yoktur.

Milislere karşı ordular

Askerî ayaklanmanın yenilgiye uğratıldığı bölgelerde en aktif sol gruplar, esas itibariyle sosyalist ve anarşistler, silahlıydılar ve halk güçleri ve devrimci güçler, ordu birliklerini bertaraf ettiler ya da Cumhuriyet'e sadık birlikleri kendilerine kattılar. Ayaklanmayı izleyen üç ayda savaş, konvansiyonel ordunun temel unsurlarından yoksun olan silahlı milislerle, bütün kaynaklarını otorite ve disiplin içinde toplayan askerî güç arasındaydı.

Şehirlerde ortaya çıkan milisler, silahlı güçlerini diğer yörelere yaymaya kalkıştılar. Böylece 21 Temmuz gibi erken bir tarihte, asker isyancılar bir kez yenildiğinde, Kata-

2 *A.g.e.*, s. 24.

lonya'daki anarşistler tarafından alınan ilk kararlardan birisi Antifaşist Milisler Merkez Komitesi'ni kurmak ve Barselona'dan üç yüz kilometre uzaklıktaki asilerin eline düşmüş olan Aragón'un en büyük şehri Zaragoza'yı almak için silahlı müfrezeler göndermek oldu.

Bununla birlikte, faşizmle savaşmak için Aragón'a hareket eden binlerce milisin konvansiyonel imajını kabul etmek zordur. Dönemin fotoğraf ve belgeleri, Barselona sokaklarında hareket edenleri alkışlayan kalabalıkları gösterir ama kimi anarşist liderlerin yardıma koşma çığlıklarıyla kışkırtılmış, sıkılmış yumrukları ve tüfekleriyle kamyonlara tırmananların sayısı inandırılmak istendiğimizden azdı. Bütün Aragón cephesini kapsamak üzere anarşistlerin verdikleri sayılar 20.000'le 30.000 arasında değişmektedir. Milliyetçi kaynaklara göre, 15.000 kişi bu bölgeyi "istila etmiştir".[3]

Her siyasal ve sendikal örgüt kendi milisine ve her milis de kendi liderler komitesine sahipti. Anarşist ve sosyalistler için milisler, bir devrim yaratmak ve ordu ve onu destekleyen toplumsal grupların temsil ettiği düzenin izlerini ortadan kaldırmakla "silaha sarılmış halkın" bir parçasıydı. Anti-militarist gelenek içinde yetiştirilmiş, profesyonel askerlere güvenmeyen, liderleri başta olmak üzere, milislerin pek çoğu, pozisyonlarını kolay kolay bırakacak gibi değillerdi. İşin başından beri, silahlı müfrezelerin örgütlenmesi, zorla el koymalar ve siyasal ve ideolojik düşmanların öldürülmesinin el ele gitmesinin nedeni buydu.

Bir başka deyişle, şimdi açık bir savaş içinde diğer subay-

---

3 José Martínez Bande, *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*, San Martin, Madrid, 1970, s. 75 ve Ramón Salas Larrazábal, *Historia del Ejército Popular de la República*, Editorial Nacional, Madrid, 1973, s. 330-332, Cilt I. Anarşist bakış açısından sayılar Juan Garcia Oliver, *El eco de los pasos*, Ruedo Ibérico, Barselona, 1978 içinde s. 198-199 ve Rudolf Rocker, *The Truth About Spain*, Frei Arbeiter, Stimme, New York, tarihsiz, s. 3.

larla karşı karşıya gelen Cumhuriyet'e sadık kalan subaylar artık emirlere itaat eden subayların olmadığını gördüler; şimdi onların elinde, askerler yerine, anti-faşist arzuyla dolu ama açık savaşı etkili bir şekilde yürütecek eğitim, örgütlenme ya da disipline sahip olmayan binlerce devrimci işçi ve çiftlik amelesi vardı.

1936 yazı boyunca milisler, askerî isyana ve de Cumhuriyet'e sadık nizami ordu birliklerinin kıtlığına tepki gösterecek olağanüstü bir kaynaktı. Üniformaları kırmızı (sosyalistler) ya da kırmızı-siyah (anarşistler) kaşkolları ve örgütlerinin işaretini taşıyan bere ve şapkalarıyla, mavi tulumlarından ibaretti. Kışlalara yapılan saldırılar sırasında ele geçirilen tüfek ve makineli tüfeklerle silahlanmışlardı ama ayrıca pek çok av tüfeği ve işe yaramaz silahları da vardı. Alınacak herhangi bir kararı toplantılarda tartışıyorlar, kendilerine komuta edecek liderleri ve ilk aşamada pek bol olan ve "Faşist hayvan"a karşı cesaretlerini ve kahramanlıklarını vurgulayan gazete ve broşürlerini kendileri seçiyorlardı.

Kısa sürede açıkça görüldü ki, çok az bir disiplinle, kötü örgütlenmiş, yetersiz teçhiz edilmiş milisler, Afrika'dan taşınmış birlikleriyle Madrid üzerine ilerleyen bir orduya karşı savaşmakta etkisizdiler. 7 Ağustos'ta Cumhuriyet'in başbakanı José Giral, Manuel Azaña'nın eski askerî hükümetinin başı Yarbay Juan Hernández Saravia'yı savaş bakanı olarak atadı ve Saravia, bulunabilecek profesyonel subayları yeniden bir araya getirmeye çalıştı. Her ne kadar milisler bir süre daha askerî güçlerini teşhir etmeyi sürdürdülerse de yeni bakan, askerî ayaklanmanın neden olduğu seferberlik sisteminin çökmesinden sonra birliklerin düzenlenmesi için ilk emri verdi.

Asilerde de pek çok gönüllü vardı ancak işin başından beri onların ordusunun on binlerce askeri, Sivil Muhafızı ve üniformalı polisi bulunuyordu. Komuta ağı Afrika Ordusu su-

baylarınca yeniden kuruldu ve asi generaller ilk andan itibaren askerî disiplini yerleştirdiler. Ve böylece, bu iki farklı savaş tarzıyla 1936 yazı, asilerin hatırı sayılır ilerlemeleri ve cumhuriyetçilerin kayıplarıyla sona erdi ki buna iki vilayet merkezi, Badajoz ve San Sebastián'ın kaybedilmesi de dahildi. 13 Eylül'de San Sebastián düştüğünde Faslı ve Afrikalı Lejyoner birlikleri Madrid'e yaklaşmıştı. Dört haftada, kötü silahlanmış milisleri öldürerek ve gittikleri her yere terör tohumları ekerek hemen hemen yaklaşık beş yüz kilometre ilerlemişlerdi.

Bununla birlikte Afrika Ordusu, o sırada savunması zayıf olan ülkenin başkenti Madrid üzerine baskı yapmadı ve Franco 22 Temmuz'dan beri Alcázar'da kuşatma altında bulunan asileri rahatlatmak için General José Enrique Varela'ya yön değiştirmesini ve Toledo'ya yönelmesini emretti. Bu kararın bir sonucu olarak asker isyancılar, cumhuriyetçiler savunmalarını yeniden örgütleme şansı bulmadan ve ilk büyük dış yardım kontenjanı ulaşmadan Madrid'i silip süpürme fırsatını kaçırdılar. Ama Franco, asi birliklerinin en yüksek başı olarak atanmasının yolunu açacak olan "Alcázar'ı rahatlatmanın siyasal faydalarıyla" daha çok ilgileniyordu. Madrid üzerine yapılan saldırı iki hafta ertelenmişti.[4]

Bu arada, Franco liderliğini sağlam bir şekilde pekiştirmiş ve Alcázar'ın kurtarılması, efsanevi statüsünü artırmıştı. Zira Franco, bir ay kadar önce Albay José Moscardó komutasındaki bin kadar sivil muhafız ve Falanjistin, ayaklanmanın ilk günlerinde orada hatırı sayılır sayıda tanınmış solcu militanın eş ve çocuklarının rehin tutulduğu Alcázar'ın yakında kurtarılacağını vaat etmişti. Moscardó'nun ünlü "Alcázar'da her şey sakin" lafı, şehrin kurtarılmasından iki gün

4 'Siyasal yararlar' konusunda bkz. Paul Preston, *Franco*, s. 175. Gabriel Cardona'ya göre, Madrid üzerine ilerlemek yerine Toledo'ya dönmek, "iç savaş sırasında Franco tarafından yapılan pek çok budalalığın ilkiydi" (*Historia militar de una guerra civil*, s. 79).

sonra düzenlenen bir gösteriyle Franco ve çok sayıda gazeteciye tekrarlanmış ve uygun şekilde propagandası yapılmıştı. Franco, kuşatılmış kahramanların kurtarıcısı, her ne pahasına olursa olsun savaşı kazanmaya hazır bir ordunun sembolü olmuştu.

Madrid

1936 Ekim'inin ortalarında, şimdi artık İtalyan topları ve zırhlı araçlarıyla iyi bir şekilde teçhiz edilmiş olan asi birlikleri Madrid'in çevresindeki kasaba ve köylerin pek çoğunu işgal etmişlerdi. Afrika Ordusu'nun ilerleyişi karşısında çatırdayan milisler, işgal edilen yörelerden kaçan yüzlerce mülteci ile buluştukları Madrid'e çekildiler. Franco Madrid'i 20 Ekim'de alacağını ilan etti ve General Mola'nın Puerto del Sol'da *Daily Express* muhabiriyle kahve içeceği söyleniyordu. 29 Ekim'de İtalyan ve Alman yardımını dengelemek üzere Kremlin tarafından ilk Sovyet tank ve uçakları Madrid'e ulaştı. Sovyetler Birliği'nden gelen silahların ilk partisi üç hafta önce Cartagena limanına gelmişti.

Bu sıralarda Largo Caballero hükümeti, milisleri askere dönüştürecek olan Karma Tugaylar yoluyla bir Halk Ordusu kurulmasını karara bağladı. Savaş için gerekli olan siyasi telkinleri, bu sırada ortaya çıkan ve 5'inci Alay'daki komünistlerin zaten kontrol etmeyi hedefledikleri profesyonel ordu modeli için öngördükleri ve her zaman yabancı komünistler tarafından tavsiye edilen siyasi komiserler yapacaktı. 19 Ekim'de Franco, dokuz kola ayrılmış 30.000 adamla üç cephede yapılacak saldırının planını imzaladı. Bir *Africanista* ve Carlist sempatizanı olan General José Enrique Varela koloni birliklerine komuta ediyordu ve *Casa de Campo* parkı ve Üniversite kampüsü yoluyla saldırdı. Hükümetteki hiç kimse, en azından başbakan Francisco Largo Caballero,

Faşizme karşı Madrid'in savunmasına katılan kadınlar (özel koleksiyon, Zaragoza).

Madrid'in, Luftwaffe ve İtalyan *Aviazone Legionari* ile takviye edilmiş Afrikalı paralı askerlerle asilerin saldırısına dayanabileceği konusunda emin değildi. Yabancı diplomatlar ve basın da farklı bir sonuç beklemiyordu.

6 Kasım'da, Milliyetçi birlikler hedeflerine yaklaşmışken, cumhuriyet hükümeti Madrid'in boşaltılmasını ve Cumhuriyet'in başkentinin cepheden uzakta olan Valencia'ya taşınmasına karar verdi.[5] Başbakan Largo Caballero'nun Madrid'deki *Junta de Defensa*'nın başında bıraktığı General José Miaja ve Genelkurmay Başkanı Yarbay Vicente Rojo'nun ellerinde 20.000 adamları vardı. İki gün sonra, milislerle Faslılar Üniversite kampüsünde göğüs göğüse çatışmaya girdiler.

Saldıranların başlıca kuvveti, "az bir topçuyla ve mevzilerini çabuk terk eden ve son kurşun atılana kadar hiçbir zaman savunmaya çalışmayan bir düşmana karşı kararsız sava-

5 Milliyetçi ordu raporunda, "topçumuzun menzili içinde" deniyordu; aktaran Jorge M. Reverte, *La batalla de Madrid,* Critica, Barselona, 2004'te saldırının ve başkentin savunmasının ayrıntılı günbegün öyküsü.

şa alışmış" koloni piyadesiydi.[6] Yaz aylarında güneyden başarılı bir ilerlemeden sonra Franco ve Varela, piyade hücumuyla Madrid'e girmeyi bekliyorlardı. "Kıt kaynaklarla, mantıksız bir hedef" önermişlerdi. "Otuz bin adam, bir milyondan fazla kendini savunmaya kararlı sakini olan bir şehri ele geçiremezdi."[7] Üstelik, Alcázar'ı kurtarmak için saldırının geciktirilmesi cumhuriyetçilere savunmayı örgütlemek için daha fazla zaman, Sovyet yardımının ilk partisine kavuşma ve Uluslararası Tugayları buyur etme olanağı vermişti. Bununla birlikte Vicento Rojo, kitabı, *Así fue la defensa de Madrid*'de dünyanın her tarafından gelmiş olan o gönüllü güçlerin rolünün değerini azaltmakta ve bunun yerine asi hava saldırılarının öfkelendirdiği ve özgürlüklerinin tehdit altında olduğunu hisseden binlerce adsız yurttaşın cesaret ve kahramanlığını vurgulamaktadır. Bu, cumhuriyetçi kampta, "askerî göreve uygun davranmanın, diğer her türlü göreve üstün geldiği" bir direniş muharebesiydi ve savaşta ilk kez görülüyordu.[8]

Uluslararası Kızıl Yardım ve *Alianza de Intelectuales Antifascistas* gibi komünistlerle bağlantılı olan kimi örgütler, Madrid sakinlerini, bu kahramanca savunmada, halkın Napoléon'un askerlerine direndiği, Goya'nın resimlerinde ve şair Rafael Alberti'nin bu kahramanca savunmaya ithaf ettiği şiirinde *"Madrid, corazón de España"* (*İspanya'nın kalbi Madrid*) ölümsüzleşen şanlı 1808'in kahramanlığı ile yarışmaya teşvik ediyorlardı.[9] Gösterilerde ve Madrid'in en önemli bi-

6 Gabriel Cardona, *Historia militar de una guerra civil*, s. 96.

7 Julio Aróstegui, "La defensa de Madrid y el comienzo de la guerra larga", Edward Malefakis (ed.), *La Guerra España (1936-1939)*, Tauris, Madrid, 1996 içinde, s. 151.

8 Aktaran José Andrés Rojo, *Vicente Rojo. Retrato de un general republicano*, Tusquerts, Barselona, 2006, s. 102-104.

9 Bu propaganda çalışmasının pek çok örneği Uluslararası Kızıl Yardım'ın prodüktör, Ángel Villatoro'nun yönetmenliğini yaptığı 1936 belgeseli *Defensa de Madrid* içinde görülebilir; "La guerra filmada" içinde, Filmoteca Española, Kültür Bakanlığı, 2009.

nalarında, "*No pasarán*" (geçemeyecekler) ve "*Más vale morir de pie que vivir de rodillas*" (dizlerinizin üzerinde yaşamaktansa, ayaklarınızın üzerinde ölmek daha iyidir) gibi, sonsuza dek komünist lider Dolores Ibarruri, "*La Pasionari*" ile ilişkilendirilen ibarelerin yer aldığı levhalar görülebiliyordu.

Her ne kadar Madrid savunmasının kahramanı, halkın moralini yükseltmek için şehrin her yerinde görülen General José Miaja olarak algılansa da, teknik ve askerî işler, Cumhuriyet'e sadık kalmanın görevi olduğuna inandığı için ona sadık kalan ve birkaç ay sonra da onun ordusunun başına geçen bir subay olan Vicente Rojo'nun elindeydi. Kendisini her zaman bir "Katolik, subay ve vatansever" olarak tanımlamış ve torunu José Andrés Rojo'ya göre, darbede yer alan ve hiç yakınlık duymadığı *Africanista* subayların dünyası ile, devrimi savunan ve kiliseleri yakan milisler arasında kendini sıkışıp kalmış hissetmişti. Bu iki dünya arasında asker isyancılara karşı çıkabilmek için etkili bir güç örgütleyebilmek amacıyla, kendisi gibi profesyonel subayların otoritesini ve bu ordunun komuta zincirini yerleştirme girişiminde yeni bir strateji oluşturmaya kararlıydı.[10]

Vicente Rojo, Valencia bölgesindeki küçük bir kasaba olan Fuente de la Higuera'da 8 Ekim 1894'te doğmuştu. Franco'dan iki yaş daha gençti ve savaş başladığında henüz 42 yaşında değildi. Küba'da altı yıl hizmet etmiş olan babası, o doğmadan üç ay önce ölmüştü ve on üç yaşında annesini de kaybetmişti. Okumasını sürdürebilmesi için Piyade subaylarının yetimlerini kabul eden bir yatılı okula gönderildi ve Haziran 1916'da Toledo Piyade Akademisi'ne girdi. 390 subay adayının bulunduğu bir sınıfta ikinci olarak ve teğmen rütbesiyle buradan ayrıldı. 1915'te gönüllü olarak Afrika'da görev yaptı, 1918'de yüzbaşılığa terfi etti ve 1922 ile 1932 yılları arasında Toledo Akademisi'nde ders verdi. Da-

10 José Andrés Rojo, *Vicente Rojo*, s. 76.

Cumhuriyetçi asker, Madrid Cephesi (Ministerio de Cultura).

ha sonra Kurmay Diploması almak için Harp Akademisi'ne gitti ve Binbaşılığa terfiinden kısa bir süre sonra, 1936 Haziran'ında Merkez Kurmay'a katıldı. Askerî ayaklanmanın neden olduğu kaostan sonra, Largo Caballero'nun ilk hükümeti, Merkez Kurmay'ı yeniden örgütledi ve Rojo orada, Yarbay Manuel Estrada'nın komutası altında ikinci komutan oldu. 25 Ekim 1936'da, Miaja'nın, Madrid'in savunması için Genel Kurmay Başkanı olarak atanması emrini almasından birkaç gün önce "sadakati nedeniyle" yarbaylığa yükseltildi. "Savaştaki hizmetleri nedeniyle" 24 Mart 1937'de Albaylığa terfi etti ve Mayıs ayında Juan Negrín onu, savaşın sonuna kadar koruduğu Cumhuriyet'in Merkez Kurmay Başkanı olarak atadı. Aynı yılın 24 Eylül'ünde generalliğe terfi ettirildi.

Largo Caballero hükümetinin kurmaya başladığı ordunun en büyük engellerinden birisi profesyonel subay kıtlığı idi. Askerî ayaklanmadan önce orduda görev yapan 16.000 suba-

yın yalnızca % 20'si cumhuriyetçi bölgede kalmıştı ve bu "bir yıldan az bir sürede asker sayısı beş kat artan bir ordu için tamamen yetersizdi". Subaylarının pek azı savaştan önce yüksek komuta görevlerinde bulunmuştu ve bu yetersizlik "büyük birliklere komuta etmek hakkında hiçbir şey bilmeyen subayların hızla terfi ettirilmesini beraberinde getirdi".[11]

Böylece, komutanlıkların doğaçlama şekilde oluşturulması ciddi bir sorun yaratıyor ve daha düşük rütbeli subayların çoğu asilerin tarafında kaldığı için bu sorun alt rütbelere inildikçe daha da ciddi bir hal alıyordu. Batarya ve bölük komutanlarının atanması doğal olarak doğaçlamaydı ve ordu askerî ayaklanmayı izleyen günlerde yaratılan milis ve müfrezelerin siyasal reislerini göreve almak zorunda kalmıştı. Askerî tarih konusundaki en iyi uzmanlardan birisi olan Gabriel Cardona'nın kanısına göre, "cumhuriyetçiler savunmada iken bu sınırlılıklar, açık bir komuta zincirinin zorunlu olduğu büyük saldırılar başladığı zamanki kadar dramatik değildi".[12]

Ancak, Rojo'nun yanı sıra, Cumhuriyet'in kurumlarına sadık kalmış, ne ki şimdi unutulmuş, aralarında Juan Hernández Saravia, Antonio Escobar, Francisco Llano de la Encomienda, José Fontán ve Manuel Matallana'nın da bulunduğu bir grup profesyonel subayın varlığından da söz etmeye değer. Her ne kadar bunların pek çoğu İspanya'dan en son ayrılanlar olsa da, sürgündeki ultra-radikal yazarlar, hem anarşistler hem de Sosyalistler bunları vatan haini, Franco'cu ya da Stalinci kuklalar olarak damgalamışlardır. Ağızlarında yenilginin acı tadıyla komünistler de bu hakaret korosuna katılmışlar ve galiplerden de asla saygı görmemiş-

11 Gabriel Cardona, "Entre la revolución y la disciplina. Ensayo sobre la dimensón militar de la guerra civil", Enrique Moradiellos (ed.), "La Guerra Civil", *Ayer* 50 (2003) içinde, s. 41-51.

12 *A.g.e.*

lerdir. Bir yanda İspanya'nın pek çok şehir ve kasabasındaki sokak adlarıyla hâlâ anılan, savaşı kazanmış subaylar ve diğer yanda yenilen tarafta olup da bugün tamamen unutulmuş olanlar vardı.

Bundan başka, milisten gelip ordu komutanları olanlar vardı. Her ne kadar Enrique Lister SSCB'de biraz eğitim görmüş ve Manuel Tagüeña rütbeler almışsa da bunların hiç askerî yetenekleri yoktu. En hızlı terfii gören, Lejyonda onbaşı iken 1937 yazında, komünistlerin önemli rol oynadığı bir baskın birliği olan 5'inci Kolordu'nun birinci komutanlığına atanan Juan Modesto'ydu. Ayrıca Temmuz 1936'dan beri müfrezelere komuta eden kimi anarşistler, anti-militer önyargılarını bir yana bırakarak, Cumhuriyet ordusunun komuta zincirine katılmışlardır. Başlıca örnekler arasında Cipriano Mera, Gregorio Jover ve Miguel Garcia Vivancos yer alır.

Franco'nun Madrid'e yönelik ilk büyük saldırısı, Junker Ju 52'lerin amansız bombardımanına rağmen başarısız oldu. 23 Kasım'da birlikleri yorulduğu ve Cumhuriyetçiler, Sovyet savaş uçaklarının da devreye girmesiyle silahlanabildikleri için, Franco daha iyi örgütlenebilmek amacıyla saldırıların askıya alınmasını emretti. Bu henüz gerçek bir ordu değildi ama cumhuriyetçiler başlangıçtaki düzensizliğin ve savunmasızlık duygusunun üstesinden gelmişlerdi. Bu erken yenilgiye rağmen Franco, *Junta Técnica del Estado*'nun Almanlar ve İtalyanlar tarafından İspanya'nın meşru hükümeti olarak tanınmasını sağlamıştı. Uluslararası sahnede asker isyancılar konumlarını sağlamlaştırmayı sürdürüyorlardı. Mussolini ve Hitler, İspanyol topraklarında savaşılan muharebede kimin yanında olduklarını oldukça açık bir şekilde belirtmişlerdi.

1936 Kasım'ında imajı, cumhuriyetçiler ve Uluslararası Tugay mensuplarının anılarına, nüfusunun kahramanca di-

renişiyle kazınmış, kuşatma altındaki Madrid, ayrıca tutukluların, özellikle de politikacı ve subayların, sağcıların ve ruhbanın korkunç bir şekilde boğazlandığı bir yerdi. Hapishanelere yönelik saldırılar, *paseo*'lar, "*saca*"lar ve öldürmeler, asilerin o yılın Temmuz'undaki yenilgisinden beri görülüyordu ama bütün bunlar ve ona yol açan durum, Cumhuriyet'in hükümetinin Valencia'ya taşınması; düzen ve güvenlik güçlerinin koordinasyon ve denetimini üstlenen *Junta de Defensa*'nın kurulması gibi, Paracuellos del Jarama katliamı gibi, iç savaşta bir daha tekrarlanamayacak olan bir olayla karşılaştırıldığında gölgede kalmıştı.

O sırada Madrid'in zindanlarında 5.000'den fazla tutuklu vardı. 2.000 kadarı 7 ve 8 Kasım'da Madrid Tramvay Şirketi'nin çalıştırdığı otobüslerle Paracuellos del Jarama ve Torrejón de Ardoz yakınındaki mekânlara taşınmıştı. Bunların pek çoğu vurulmuş ve kitle mezarlıklarına gömülmüştü. Bu *saca* ve öldürmeler birkaç gün devam etti ve ayın sonlarına doğru arttı. 4 Aralık'ta hapishanelerin yeni genel müfettişi, anarşist Melchor Rodríguez *saca*'ları durdurdu. Bir ay içinde bu süreç, her ne kadar sonunda galip gelenlerin martirlerini (şehitlerini) ululamasıyla bu sayı yaklaşık dokuz bine şişirilmişse de, savaştan sonra kesin olarak belirlenen 2.700 kadar tutuklunun hayatına mal oldu.

Bunlar, cumhuriyetçi dava adına, kuşatma altındaki bir Madrid ve var olmayan hükümetle, silahlı grupların tutukluları sistemli bir şekilde öldürdüğü kötü günlerdi. Sürpriz olmayan bir şekilde bu olay bir dizi haklı gösterme, suçlama ve tartışmalı açıklamalara yol açtı ve yazılarda bunlara bugün bile hâlâ rastlanır. Sorumluluğu Sovyet danışmanlarıyla komünist kontrolü altındaki polise, *Juventudes Socialistas Unificades*'e (Birleşik Sosyalist Gençlik) ve de polis sisteminin tepedeki liderleri Güvenlik Genel Direktörü Manuel Muñoz; Kamu Düzeninin başındaki müşavir Santiago Car-

rillo ve "Genel Güvenlik Müdürlüğü delegesi" Segundo Serrano Poncela'ya yüklemek abartı olmayacaktır. Ve her ne kadar, kaotik durumlarda her zaman hazır olan tipik "düzensiz güruhların" kendi başlarına hareket ediyor olmaları bir hayli olası görünse de, Madrid'de Kasım *saca*'ları, savaşın zorlamasıyla ama aynı zamanda siyasal, ideolojik ve sınıf düşmanını ortadan kaldırma amacıyla cephe gerisinin geniş çaplı bir temizliğe tabi tutulduğunu düşündürmektedir.[13]

Savaş devam etti, 1936 sonlarına gelindiğinde, *Corpo di Truppe Volontaire*'yi oluşturan ve Birinci Dünya Savaşı'nda deneyim kazanmış generalleriyle on binlerce İtalyan askerinin ve Condor Lejyonu'nda görev yapan birkaç bin Almanın ve *Wehrmacht*'ın anti-tank ve topçu birliklerinin Milliyetçi orduya katılmasıyla Madrid temel hedef olmayı sürdürdü. 1937'nin başlarında Milliyetçilerin, cumhuriyet ordusundaki sayılara çok benzer bir şekilde, hemen hemen 350.000 adamı vardı.

Ordusu Madrid'in varoşlarında çıkmaza saplanan Franco, Endülüs'ün geniş alanlarını fethetmeyi sürdürmek üzere Málaga'ya saldırmaya karar verdi. İtalyanların katılımın başlangıcına tanık olan muharebe 5 Şubat'ta başladı ve 7 Şubat'ta çok sayıda bombardıman ve savaş uçağının ve ayrıca kruvazör ve çıkarma gemilerinin desteğinde CTV'nin motorize birlikleri şehre girdi. Bu ayrıca, (*Blitzkreig*'in İtalyan benzeri olan) *guerra celere*'nin, cumhuriyetçilerin hiçbir sa-

13 Jorge M. Reverte'ye göre (*La Batalla de Madrid*, s. 209), "*paseo*"lar ya da Ağustos ayındaki rastgele öldürmelerin farkı açıktır: Kasım eylemlerinde cumhuriyet otoritelerinin, resmî makamlarda bulunan insanların, doğrudan müdahalesi söz konusuydu'. Ayrıca bkz. Javier Cervera, *Madrid en guerra. La ciudad clandestina*, Alianza Ed., Madrid, 2006. Yeni ve son derece titiz bir çözümleme için bkz. Paul Preston, *The Spanish Holocaust*, s. 341-380; Preston burada bu cinayetlerin "kolektif sorumluluğunu" belirlemenin zor olduğuna işaret etmektedir. Francocu aşırı sağın tahrik ettiği siyasal tartışma, her zaman, İspanya Komünist Partisi'nin neredeyse otuz yıl (1956-1985) genel sekreterliğini yapmış ve 1970'lerin sonunda diktatörlükten demokrasiye geçişte önemli bir siyasetçi olan Santiago Carrillo etrafında olmuştur.

vunmasının olmadığı ve hemen hemen hiç direniş göstermedikleri için Málaga'da başarılı olan ilk provasıydı.

İtalyanların şehre girişinden iki gün önce on binlerce insan, erkek, kadın, yaşlı ve çocuk, fethedenlerin misilleme ve yağmasından kurtulmak için Almeria'ya doğru sürüler halinde şehirden çıktılar. Uçak ve savaş gemilerinin makineli tüfek ateşine tutulurken, onları izlemek üzere bir kuvvet de düzenlenmişti. Yol ölü ve yaralılarla dolmuştu ve pek çok aile kaçış sırasında çocuklarını kaybetti. Málaga'da kalanların durumu da daha iyi değildi. İzleyen aylarda, zindanlarda, mezarlıklarda ve geceleyin "kaldırılarak" en az 1.500 kişi öldürüldü. 8 Şubat'la savaşın resmen sona erdiği 1939 Nisan'ı arasında 818 kadın ve 4.168 erkek şehirde hapishanelere dolduruldu; buna vilayetteki diğer zindanlar ve toplama kamplarındakiler dahil değildi. Bu hiçbir kaydı olmadan kaybolan insanlar ve mahkeme ya da yasal dayanağı olmadan öldürülenlerle 1936 yazının "öfkeli terörünün" geri döndüğüne işaret ediyordu.

Málaga'nın fethedildiği sırada Milliyetçi ordu Madrid üzerine yeni bir saldırı düzenledi. Bunun amacı erzak ve askerî malzemenin şehre geldiği Valencia yolunu, Jarama Nehri vadisi boyunca kesmekti. Bu operasyon, İtalyan CTV birliklerinin Sigüenza'dan Guadalajara'ya doğru Madrid'i kıskaç içine almak için yapacakları bir saldırıyla tamamlanmak üzere planlanmıştı. Şubat'ta üç haftadan fazla, 6 Şubat'tan ayın sonuna kadar, her iki taraf da binlerce adam kaybetti ve Milliyetçiler cephelerini birkaç kilometre uzatmayı başarırken, Jarama muharebesinin sonucu oldukça verimsizdi.

Birkaç gün sonra, 8 Mart'ta, General Amerigo Coppi'nin motorize tümeni saldırısına başladı ama yoğun bir kar fırtınasının engellemesiyle birkaç gün içinde ezici bir yenilgiye uğradı. Bunun başka nedenleri arasında Franco'nun Jarama'dan yaptığı şaşırtma harekâtının başarısız olması ve

cumhuriyetçi birliklerin, Uluslararası Tugayların ve Sovyet tanklarının yardımıyla İtalyan ilerleyişini durdurmada tüm çabalarını yoğunlaştırmasının etkisi de vardı.

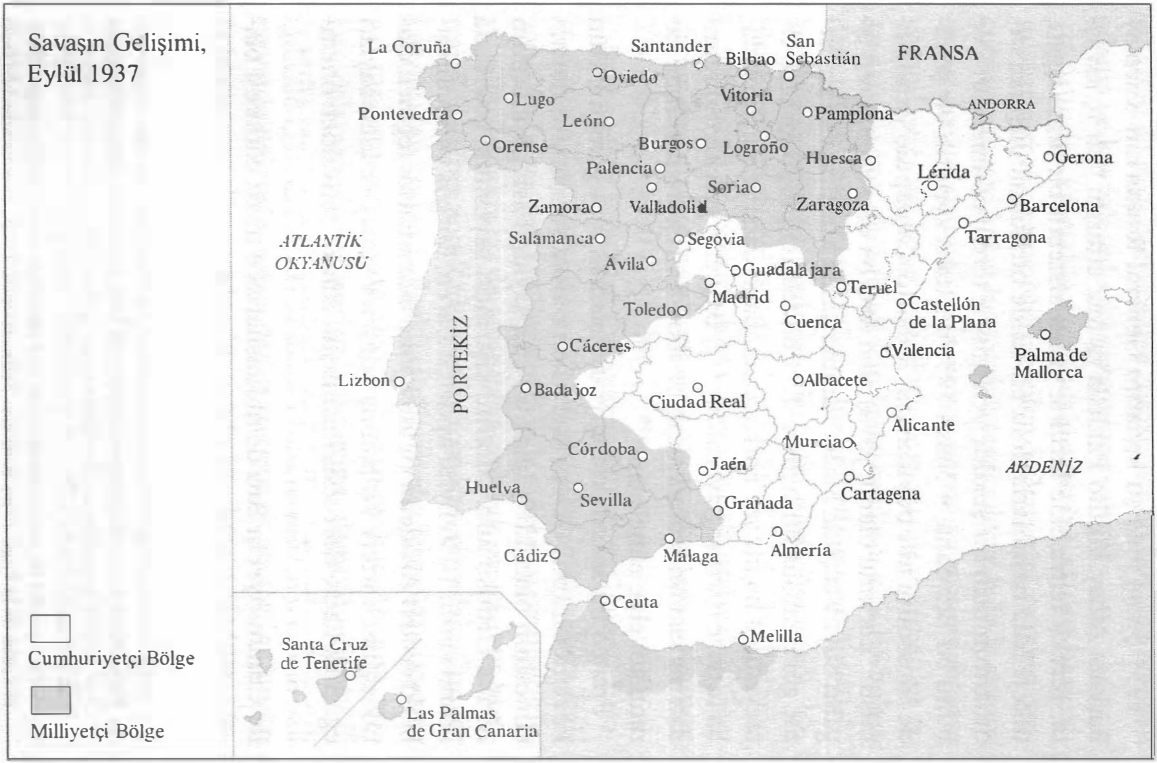
General Roatta geri çekilmeyi emretti. Askerî üstünlüklerine rağmen asilerin beş ay süren Madrid'i ele geçirme muharebesi bu şekilde sonuçlandı. Cumhuriyetçiler başkenti kurtarmayı başarmışlar ve dünyaya, uluslararası faşizme karşı kahramanlık ve direnç imajı vermişlerdi. İtalyan tutsaklarla ilgili olarak cumhuriyetçilerin hazırladığı belgeseller dünyaya onların faşist gönüllüler değil fakat nizami askerler olduğunu göstermeye çalışıyordu.[14] Bununla birlikte bu kanıtların hiçbiri, sonuçta propaganda olarak değerlendirildiğinden, Adem-i Müdahale Komitesi'nin tutumunu değiştirmesine yol açmıyordu.

Yıpratma savaşı

Madrid'i ele geçirmek için birbirini izleyen başarısızlıklar Franco'nun stratejisinde bir değişikliğe yol açtı ve o andan itibaren düşmanı yere sermek için uzun, uzatılmış bir yıpratma savaşını tercih etti. İtalyan ve Alman subayların ve strateji uzmanlarının onun askerî yeterliğini sorgulamaları bir sorun teşkil etmedi çünkü onun amacı düşmanı, İspanya'ya karşı olan unsuru yok etmek ve aynı zamanda kardeş generallerini "ehlileştirmek" ve tek diktatör olarak kendi konumunu güçlendirmekti.[15]

14 Bunun iyi bir örneği, İlerici Film Enstitüsü'nün yaptığı ve Ivor Montagu'nun yönettiği "İspanya'da Müdahaleyi Tutuklular Kanıtlıyor" (1938) adlı filmde bulunabilir. Filmde, bir Savoia 79'u kullanırken düşürülen İtalyan asteğmen Gino Poggi, Habeşistan harekâtında yer aldığını ve İtalyan ordusunun bir mensubu olduğunu kabul etmektedir ("La guerra filmada" içinde, Filmoteca Española, Kültür Bakanlığı, 2009).

15 Örneğin, savaşı yönetme konusundaki "becerisini" kuşkuyla karşılayan bir kişi, asi İspanya'nın ilk Alman büyükelçisi General Wilhelm von Faupel'di. Bunu 10 Aralık 1936 tarihinde Nazi otoritelerine gönderdiği bir raporda belirt-

İspanya: Cumhuriyetçi ve Milliyetçi bölgeler, Eylül 1937.

1937 Şubat'ında şu kadarını General Roatta'nın Kurmay Başkanı Albay Emilio Faldella'ya ima etmişti: "Bir iç savaşta, gerekli temizlikle birlikte giden sistemli bir arazi işgali, ülkeyi hâlâ hasımlarla dolu bir halde bırakacak düşman ordularının hızlı bir şekilde yenilgisine tercih edilmelidir." Ve bunu bir kez daha, 4 Nisan 1937'de, daha ayrıntılı bir şekilde Mussolini'nin büyükelçisi Roberto Cantapulo'ya söylemişti: "Zorunlu olarak yavaş olan ama bu olmadan askerî işgalin büyük ölçüde bir işe yaramayacağı kurtarma ve sindirme görevini sürdürmeliyiz. (...) Bu tedrici programı terk etmeye beni hiçbir şey zorlayamaz. Bana daha az şan ama daha fazla iç barış sağlayacaktır. (...) Başkenti gerekli olduğundan bir saat önce almayacağım: ilkin bir rejim kurabilme garantisini elde etmeliyim."[16]

Franco bu askerî stratejiyi uygulamak için gerekli bütün kozlara sahipti. Geleneksel askere alma sisteminin devam etmesinin olanaklı kılması ve çok sayıda Faslı gönüllünün Afrika Ordusu'nun saflarını şişirmesi sayesinde çok fazla adamı vardı. 1936 Eylül'ünden itibaren, Burgos ve Seville gibi iki Askerî Akademi'yi, üniversite mezunlarını teğmen olarak eğitmek üzere kullanmış ve ayrıca subay ve astsubayları eğitmek üzere dört tesis kurmuştu. Ancak hepsinden önemlisi, davası için uluslararası Alman ve İtalyan desteği olasılığı ile Cumhuriyet'in Batı demokrasilerince tecrit edilmesi ola-

---

miştir (aktaran Enrique Moradiellos, *Francisco Franco. Crónica de un Caudillo casi olvidado*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002, s. 85). Franco'nun düşmanı yok etmek için uzun bir savaş istediği teorisi, Paul Preston tarafından, *Franco* adlı biyografisinde ayrıntılı bir şekilde çözümlenmiş ve Enrique Moradiellos ve askerî tarihçi açısından da desteklenmiştir ("generalleri ehlileştirme" referansının kaynağı Gabriel Cardona, *Historia militar de una guerra civil*, s. 147). Franco'cu subaylar bu teoriyi reddederler ve Franco'nun stratejisini (örneğin, Rafael Casas de la Vega, *Franco militar*, Felix, Madrid, 1995) överler ama ona fazla zaman ayırmayan Carlos Blanci Gescolá gibi başkaları, kitabının başlığının (*La incompetencia militar de Franco*, Alianza, Madrid, 2000 [*Franco'nun askerî yetersizliği*]) da işaret ettiği gibi bunu kabul ederler.

16 İki alıntı Paul Preston, *Franco*'dan, birincisi s. 222, ikincisi s. 242.

sılığının da değişmeyeceğine itimadı vardı. Böylece pek çok adama ve kaynak tedariki garantisine sahipti.

Bütün bu kaynaklarla, Madrid üzerine saldırı baskısını sürdürmek yerine Milliyetçiler dikkatlerini cumhuriyetçi bölgenin geri kalan kısmından tecrit olmuş haliyle savunmalar açısından zayıf ve İspanyol sanayi ve madenciliğinin yoğunlaştığı bir bölge olan kuzeye çevirdiler. Almanlar da savaşta bu yön değişikliği için bastırıyorlardı zira bu bölgedeki kömür ve çeliğin Hitler'in hızlandırılmış yeniden silahlanma programına yardımcı olacağını düşünüyorlardı. Ve, birlikleri hedefe çok yakın olan General Mola, bu bölgeleri fethetmek ve Basklılara bir ders vermek istiyordu: "Eğer derhal teslim olunmazsa, savaş sanayileri başta olmak üzere Vizcaya'yı yerle bir edeceğim."[17]

Bu harekât için Mola, Navarre Tümeni, General Ettore Bastico'nun komutası altında yeniden örgütlenen İtalyan CTV'yi ve İspanya'nın kuzeyindeki bu savaştan şehirleri bombalamakta bir deneme tahtası olarak yararlanma fırsatını ele geçiren von Richtofen'ın komutası altındaki Condor Lejyonu'nu kullandı. Basklı cumhuriyetçi taburların uçaksavar topları yoktu ve arazileri "o kadar dardı ki Alman uçakları, daha sirenler çalmadan hedeflerine ulaşabiliyorlardı".[18]

Milliyetçiler Mart sonunda sivil halkın moralini bozmak ve yerdeki iletişim şebekelerini yok etmek amacıyla Condor Lejyonu'nun ağır bombardımanıyla harekâta başladılar. Önce 31 Mart'ta Durango; daha sonra 26 Nisan'da Guernica. 19 Haziran'da, Bask hükümetince çevresi seksen kilometre savunma hattıyla, "demir kuşak"la korunan, üzerinden uçan uçağa karşı savunmasız Bilbao şehri teslim oldu; ve işgalci-

17 *A.g.e.*, s. 239.

18 Gabriel Cardona, *Historia militar de una guerra civil*, s. 150. Bu yıpratma savaşının, Madrid'den nihai zafere kadar, askerî yönleri İngilizcede Antony Beevor, *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936-1939*, Weioenfeld and Nicolson, Londra, 2006'da ayrıntılı bir şekilde tartışılır.

lerin resmî raporunda belirtildiği üzere "uygarlık ve düzene yeniden entegre edildi".

Birkaç gün sonra, Bilbao belediye başkanı olarak yaptığı açılış konuşmasında, Falanjist José Maria de Areilza, o anın vatansever ve Bask karşıtı atmosferini sıcak bir şekilde kucaklıyordu: "Bir konuda açık olalım: Bilbao silah zoruyla fethedilmiştir. (...) Galip gelen, birleşmiş, büyük ve özgür İspanya'dır. Euskadi denilen bu korkunç, uğursuz kâbusun sonunu gördük. (...) Vizcaya, bir kez daha *temiz ve basit olarak askerî fetih yoluyla* yeniden İspanya'nın bir parçasıdır."[19] 23 Haziran tarihli bir kararname, Cumhuriyet'in Cortes'i tarafından bir önceki yılın Ekim'inde kabul edilmiş olan Özerklik Statüsünü kaldırıyor ve Vizcaya ve Guipuzcoa, "ihanet etmiş vilayetler" olmaları nedeniyle, 19. yüzyılın sonundan beri yararlandıkları ekonomik ve mali yetkilerini kaybediyorlardı.

"Birleşmiş, büyük ve özgür" İspanya daha sonra Santander'e ve Ekim ayında son kaleleri Gijón ve Avilés olan Asturias cumhuriyetçi bölgesine ulaştı. Sanayici kuzeyin düşmesi ve demir üretiminin kontrol edilmesiyle güç dengesi açıkça, bir cepheden diğerine askerlerini taşıyabilecekleri ulaşım kanallarının yanı sıra, daha fazla adamı ve ellerinde daha iyi silahları olan Milliyetçilerden yana kaydı. Franco Madrid'e yeniden saldırmak ve Akdeniz'e inmek için bütün güçlerini İspanya'nın merkezinde toplama olanağı buldu. Milliyetçilerin sürekli zaferleri, cumhuriyetçi bölgenin her yerinde bir yenilmişlik duygusunun yayılmasına neden oldu. Uluslararası kanaat, bir kez kuzey kaybedildi mi, Milliyetçilerin zaferinin "yalnızca bir zaman meselesi" olduğu yolundaydı.[20]

1937 yazından o yılın sonuna kadar, Juan Negrín tarafın-

19 Aktaran, Gonzalo Redondo, *Historia de la Iglesia en España 1931-1939. Cilt II. La Guerra civil 1936-1939*, Rialp, Madrid, 1993, s. 288.

20 Michael Alpert, "La Historia Militar", Stanley Payne ve Javier Tusell (der.), *La Guerra civil. Una nueva visiòn del conflicto que dividò a España*, Temas de Hoy, Madrid, 1996, s. 163.

dan kısa bir süre önce Cumhuriyet'in Genelkurmay Başkanı olarak atanmış Vicente Rojo, düşmanın maddi üstünlüğünü ve gerçek bir cumhuriyet ordusu kurmanın güçlüğünü dikkate alarak, Milliyetçilerin ilerlemesini mümkün olduğu kadar sınırlandıracak bir savunma stratejisi örgütledi. Madrid yakınlarındaki Brunete'de, 1937 Temmuz'undaki sürpriz saldırının nedeni Santander üzerine olan Milliyetçi ilerlemeyi durdurmak; Ağustos ve Eylül aylarında, Zaragoza yakınlarındaki Belchite'de Asturias'ın fethini geciktirmek; ve Aralık 1937'de, Teruel'de Franco'nun Madrid üzerine beklenen saldırısından önce davranmaktı.[21]

Bunun nedeni bir kez kuzey işgal edildi mi Franco, Guadalajara üzerinden, birkaç ay önce İtalyanların başarısız bir girişimde bulundukları gibi, başkente bir kez daha saldırmaya çalıştı. Eylül sonunda generalliğe terfi ettirilmiş olan Vicente Rojo, Aragón'un üç vilayet başkentinden en küçüğü, en çok 15.000 sakini bulunan, küçük bir garnizonu olsa da askerî bir yarar sağlamayacak Teruel'i zapt etmek için önleyici bir saldırıya karar verdi ve cumhuriyetçilerin bütün savaş boyunca ilk vilayet başkentini ele geçirmelerini sağladı.

Harekâtı bizzat yöneten Rojo, Aragón cephesinde savaşan, Albay Juan Hernández Saravia komutasındaki Levante ordusuyla birlikte, Lister komutasındaki 11'inci tümen ve Garcia Vivancos komutasındaki 25'inci tümenleri, yaklaşık 40.000 adamı, oraya hareket ettirdi. 15 Aralık 1937'de Lister'in başlattığı saldırı, şehri savunan Albay Domingo Rey d'Harcourt komutasındaki sınırlı sayıda Milliyetçiyi gafil avladı ve General Varela ve Aranda'nın karşı saldırıları da o sırada hü-

21 Gabriel Cardona'ya göre bu strateji ilk günlerde başarıyla karşılaştı ama hemen sonra, cumhuriyetçi ordu "saldırıyı devralacak ve sürdürecek yedeklere" sahip olmadığı için, Franco yeni askerleri muharebeye soktu ve kısa ömürlü zafer, yenilgi haline geldi: "Entre la revoluciòn y la disciplina. Ensayo sobre la dimensiòn militar de la guerra civil", Enrique Moradiellos (ed.), "La guerra civil", *Ayer*, 50 (2003) içinde, s. 49.

küm süren olağanüstü sert hava koşulları nedeniyle engellenmiş oldu.

Cumhuriyetçilerin tankları 22 Aralık'ta Teruel'e girdi ve her ne kadar savunanlar merkeze çekildiler ve Rey d'Harcourt'un "sivil personelin hayatına saygı gösterilmesi" koşuluyla anlaşmalı bir teslim talep ettiği 7 Ocak 1938'e kadar Sibirya iklimine daha çok benzeyen fırtınaların ortasında çeşitli binalarda konuşlandılarsa da bu olayın görüntüleri bütün dünyaya yayıldı.[22]

Teruel, İtalyan CTV'si de dahil 100.000 adamı seferber eden General Juan Vigón yönetimindeki birlikler tarafından 22 Şubat'ta geri alındı. Franco bir kez daha, bir vilayet başkenti şurada dursun, bir santim toprak bile terk etmeyeceğini göstermek istedi. İç savaşın en gaddar muharebelerinden birisi, 40.000 Milliyetçi, 60.000 cumhuriyetçi zayiatıyla bu şekilde sona erdi. Birkaç hafta içerisinde, gürültülü bir şekilde propagandası yapıldığı üzere, Teruel cumhuriyetçilerin en büyük başarısı olmaktan, "bütün savaştaki en büyük cumhuriyetçi hezimeti" olmaya geçiverdi, çünkü, "Cumhuriyet herhangi bir stratejik değeri olmayan ve asla elinde tutmayı umamayacağı bir şehri, insan ve malzeme açısından ne kadar felaketli bir bedele yol açarsa açsın ele geçirmeye kalkışmıştı".[23]

Felaket, her ne kadar General Vicente Rojo da İspanya'daki kimi Komintern delegelerin Moskova'ya gönderdikleri raporlarda yenilgilerden sorumlu tutulmaya başlanmış olsa da, komünistlerle onların tüm eleştirisinin hedefi olan

22 Rey d'Harcourt gibi, Teruel Piskoposu ve Augustine keşişi Anselmo Polanco da tutuklandı ve diğer pek çok tutukluyla birlikte Valencia'ya daha sonra da Barselona'ya götürüldü. 16 Ocak 1939'da, Barselona'nın Franco'nun birliklerinin eline geçmesinden birkaç gün önce, tutuklu bulundukları manastırdan çıkarılarak sınıra götürüldüler, ve 7 Şubat'ta sınırı geçmeden makineli tüfek ateşine tutuldular. Kurbanlar arasında Piskopos Polanco, Albay Rey d'Harcourt ve Teruel piskoposluk bölgesinin genel *vicar*'ı Felipe Ripoll Morata yer alıyordu. Ben bu olayları *La Iglesia de Franco*, s. 207-209'da anlattım.

23 Antony Beevor, *La guerra civil española*, s. 476.

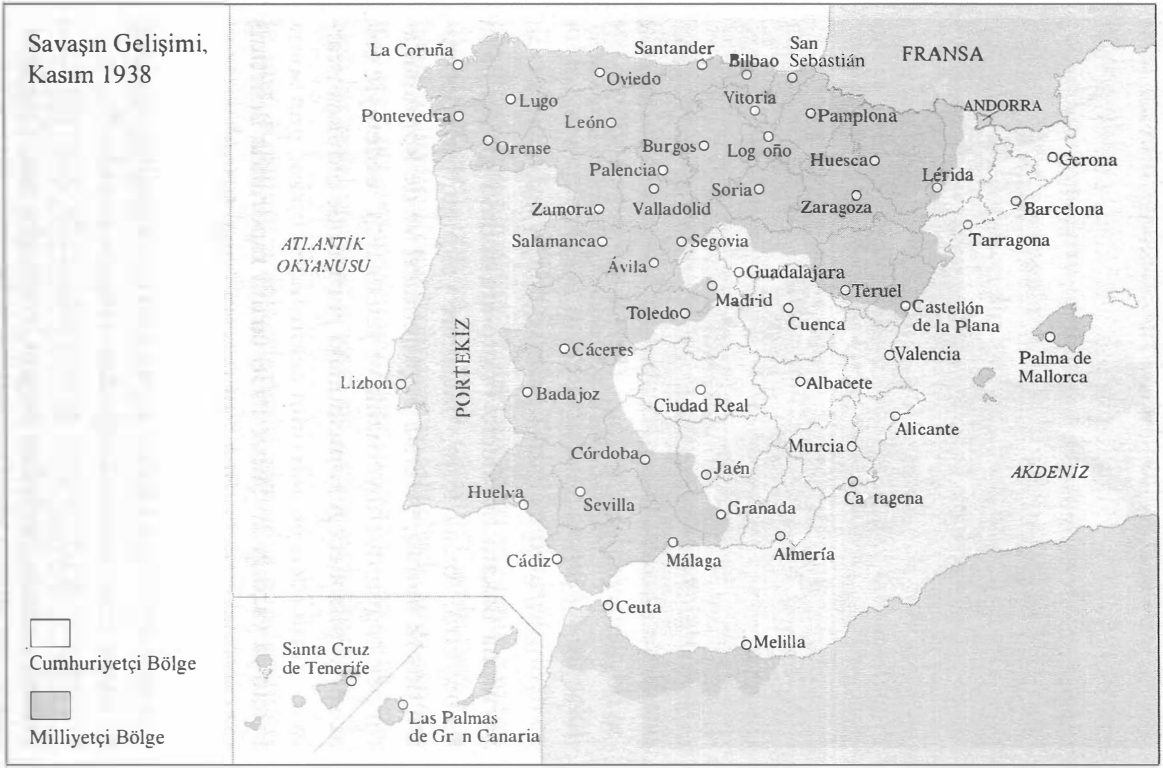

Teruel Muharebesi, Aralık 1937-Ocak 1938
(Archivo General de la Administració, Alcalá de Henares, Madrid).

Savunma Bakanı Indalecio Prieto arasındaki çatlağı daha da büyüttü. Ancak Rojo, "malzeme yokluğu, birliklerimizin düşük morali, yetersiz örgütlenmesi ve de komutanların pek çoğunun ehliyetsizlik ve yetersizliği" nedeniyle çok az şey yapılabileceği konusundaki görüşünde oldukça ısrarlıydı. Teruel'den birliklerinin çekilişinden birkaç gün sonra Prieto'ya yazdığı 26 Şubat 1938 tarihli raporunda belirtmiş olduğu gibi: "Şimdiye dek yalnızca bir taslak halinde (...) gelişmemiş bir örgütlenmeye sahip olduk." Ayrıca, disiplinin olmayışı ve saflara katılan acemi askerlerin hazırlanmasının ne kadar uzun zaman aldığından şikâyet ediyordu.[24]

Teruel'in düştüğü aynı günün sabahında, Rojo istifasını Prieto'ya sundu. Başbakan Negrín, ertesi gün ona, Cumhuriyet'in ordusunun onun iyi ellerinde olduğu, ve "profesyonel

24 José Andrés Rojo, *Vicente Rojo*, s. 190-196; ayrıca Negrín'in cevabının kaynağı izleyen paragrafta aktarılıyor.

İspanya: Cumhuriyetçi ve Milliyetçi bölgeler, Kasım 1938.

becerileriniz, soğukkanlılığınız, açık görüşünüz (...) eylemlerinizdeki titizlik ve örgütlenme duygusu konusunda size yaklaşabilecek" hiç kimseyi bilmediği ve bu da yeterli değilmiş gibi, "bütün bu niteliklerin üzerinde" onda en çok takdir ettiği şeyin, "sizdeki insani kişilik" olduğu şeklinde cevap verdi. Negrín açısından, cumhuriyetçi ordunun yenilgilerinin suçu, onun üst komutanlarının stratejisine yüklenemezdi.

Milliyetçi ordunun çok ağır basan maddi üstünlüğü bir yana bırakılırsa, cumhuriyetçi birliklerin Teruel felaketi sonrası durumu endişe vericiydi ve bu bir ay sonra, Milliyetçilerin Aragón ve Castellón üzerinden denize doğru yaptıkları büyük saldırıda görülmüştü. Bu denli yıpranmadan sonra herhangi bir ara verme olmadı ve Franco orada, Aragón cephesini düşürmek ve çok geniş bir araziyi ele geçirmek için cumhuriyetçilere göre daha moralli ve daha iyi malzemeye, daha fazla adama sahip olma olgusunu iyi kullandı.

9 Mart 1938'de, Condor Lejyonu ve *Aviazione Legionaria*'nın yüzlerce topçu ve hava desteği ile yaklaşık 200.000 kişi, 40.000 cumhuriyetçi tarafından savunulan yüz kilometre uzunluğundaki cepheye saldırdı. En çok iki hafta içinde, çeşitli yörelerin halkını yaygın bir şekilde bombaladıktan sonra Aragón'un doğu yarısının tümünü ele geçirdiler. 17 Mart'ta, Aragón Konseyi'nin ve şimdi onun yerini alan cumhuriyet otoritesinin, genel-vali José Ignacio Mantecón'un karargâhı olan Caspe'ye girdiler. 3 Nisan'da Yagüe'nin Fas Kolordusu, Milliyetçi askerlerin eline geçen ilk Katalonya başkenti olan Lérida'ya girdi ve ayrıca Barselona'ya elektrik veren santrali işgal etti. Harekât 15 Nisan'da Akdeniz sahilinde sona erdi. Ertesi gün, "Franco'nun muzaffer kılıcı" diyordu Seville gazetesi *ABC*, "hâlâ kızılların elinde olan İspanya'yı ikiye böldü".

Bu çok geniş cephenin hızlı bir şekilde fethedilmesi için hava üstünlüğü hayatî idi. 9 ve 31 Mart tarihleri arasında asi

uçaklar, cumhuriyetçilerin 8 saldırısına karşı 285 bombardıman saldırısı düzenlediler. Bu olaylar, daha sonra İkinci Dünya Savaşı'na damgasını vuracak olan Alman Stuka uçaklarının sahneye ilk çıkışlarıydı. Savaşın ilk aylarında aynı cephede George Orwell tarafından günlüğü tutulan, hemen hemen hiç top olmadan tüfeklerle sürdürülen siper savaşları yerini, tüm İtalyan ve Condor Lejyonu'nun top ve tanklarıyla 1938'in yıldırım savaşına bıraktı. Bombardıman çok sayıda kasaba ve köyü etkiledi; ve bunların en ağırı, yıkıntılar altında 250 ölü bırakan, 3 Mart 1938'de Teruel vilayetindeki Alcañiz'e İtalyanların yaptığı saldırıydı.[25]

Morali paramparça olmuş, ciddi bir ekonomik kriz geçirmekte ve ikiye bölünmüş olan Cumhuriyet mecalsiz kalmıştı. Bu yenilgiyi kaçınılmaz sayma konusunda oldukça açık olan Indalecio Prieto, barışta ve savaşta hizmet etmiş olduğu Cumhuriyet hükümetinden istifa etti (kendi ifadesiyle "kovuldu"). İspanya'nın dışında da işler daha iyi değildi, zira Neville Chamberlain hükümetinde Cumhuriyet'e karşı açıkça düşmanlık ifade etmeyen tek bakan olan Anthony Eden, 20 Şubat'ta Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Dışişleri Bakanlığı'nda onun yerine geçen Lord Halifax, Franco'nun kampında Faşist müdahalesine Britanya'nın bir kez daha göz yumduğu bir anlaşmayı 16 Nisan'da İtalya ile imzaladı. Fransa'da, sosyalist Léon Blum başkanlığındaki, yalnız-

25 Savaş boyunca Aragón bölgesine yapılan 2.000'den fazla hava saldırısının (ki bunun % 71'i Milliyetçi hava kuvvetlerince gerçekleştirilmişti) eksiksiz bir çözümlemesi için bkz. José María Maldonado, *Aragón bajo las bombas*, Aragón Hükümeti, Zaragoza, 2011. Havadaki bu hâkimiyet ve Milliyetçi ordunun tankları, bu cephede cumhuriyetçi ordunun kendini içinde bulunduğu durumla karşılaştırılınca, incelemeyi yürüten yargıç, General Carlos Masquelet'in 2 Nisan 1938'de Savunma Bakanına, doğu cephesinin "çöküşüne" ilişkin verdiği rapora göre: "yetersiz birlikler, silahsız birlikler (...) ilkel istihkâmlar (...) ulaşım olanaklarının sefaleti ve hepsinden önemlisi, bizim kaynaklarımızla düşman kaynakları arasındaki, düşman lehine, muazzam orantısızlık" ("1938 Mart'ında doğu cephesinin çöküşü", incelemeyi yapan yargıcın raporu, 2 Nisan 1938, Servicio Histórico Militar, dolap 46, bölüm 768, dosya 1).

ca otuz gün sürmüş, kısa ömürlü hükümetten sonra aynı ay içinde radikal Édouard Daladier görevi devraldı ve Haziran ayında İspanya sınırını bir kez daha kapattı. Cumhuriyet'in kendini içinde bulduğu ümitsiz durum buydu ve hükümet Katalonya'ya çekilmiş bütün birliklerle Doğu Ordusu'nu ıslah etmeye başlamıştı. Kendisini savunmak, direnmek ve en azından, Franco için hemen hemen kesinlikle kayıtsız şartsız bir zafer anlamına gelecek olan hızlı çöküşü önlemek zorundaydı ve bu arada uluslararası cephede Cumhuriyet'e yönelik tutumda bir değişiklik umut edecekti.

Aragón cephesindeki çöküşten sonra cumhuriyetçi birliklerin durumu dikkate alındığında, asker isyancıların Katalonya içinden ilerleyişi en yakın ve en iyi hedef olarak kaçınılmaz görünüyordu. Alman ve İtalyan müttefiklerinin önerisine karşın Franco, Barselona üzerine bir yıldırım saldırısı başlatmak yerine adamlarına Teruel'den Castellón, Sagunto ve Valencia üzerine yürümelerini emretti. Her ne kadar birkaç gün sonra başlayan, bu harekâtın temel hedefi olan Valencia üzerine saldırı, cumhuriyetçilerin etkili savunmasıyla karşılaşmış ve Milliyetçi ordu, bir yıldır cumhuriyetin başkenti olan yerden elli kilometreden az bir uzaklıkta durdurulmuşsa da, 13 Haziran'da Castellón'u aldılar.

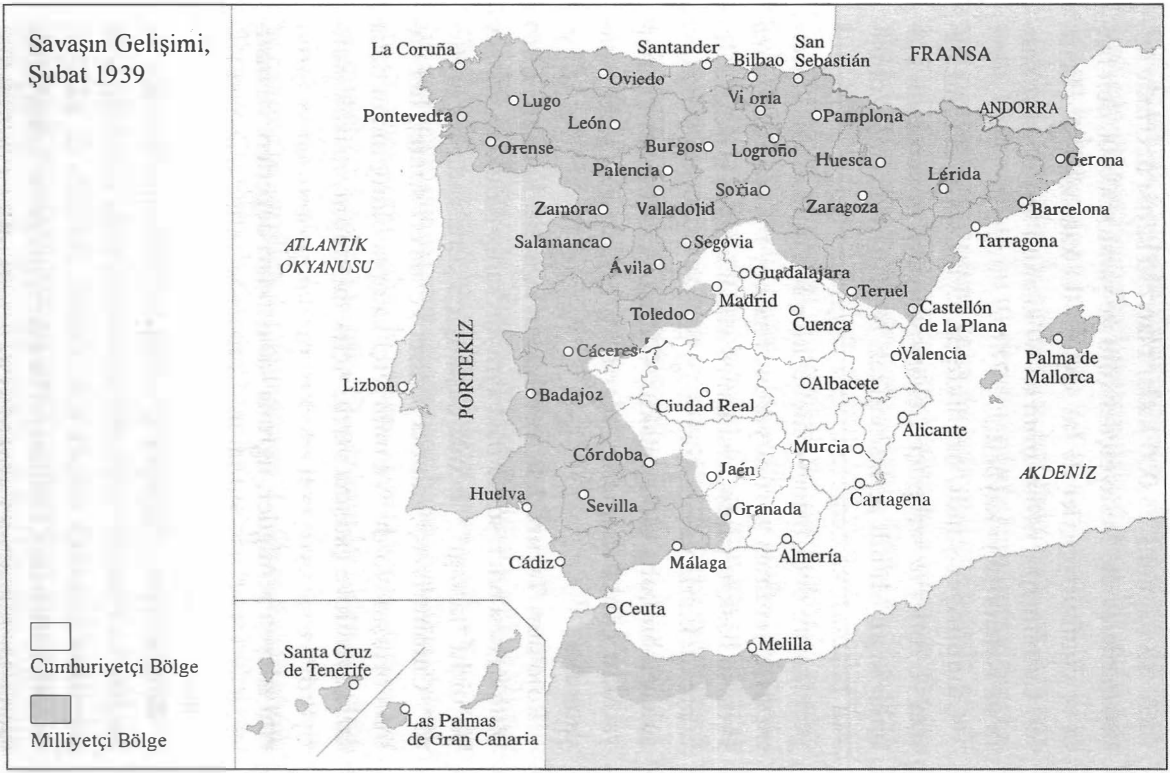
Franco, Cumhuriyet'i kesin olarak ezeceği uzun bir yıpratma savaşı düşüncesinde ısrar ediyordu. Büyük bir ordusu vardı ve stratejisi her zaman, silah arkadaşları arasındaki gücünü pekiştirerek kendi siyasal ihtiraslarının emrindeydi. Stratejisi düşmanı yok etti ama aynı zamanda "kendi birliklerinde binlerce hayata mal oldu ve kendi bölgesindeki sivil nüfusun ıstırabını uzattı". Onun açısından zayiat ve ıstırap "savaşta kaçınılmaz işlerdendi".[26]

26 Gabriel Cardona, *Historia militar de una guerra civil*, s. 242. Paul Preston da bu Katalonya'ya saldırmama kararını, Franco'nun, adamlarının hayatından çok düşmanlarını ortadan kaldırma stratejisiyle açıklamaktadır: *Franco*, s. 304-316.

Barselona üzerine yürümek yerine Valencia'ya saldırma kararı Katalonya'yı bir süre için tehlikenin dışında tuttu ve cumhuriyetçi ordunun 1938 ilkbaharı sonlarıyla yaz başlarında yeni asker alımlarıyla ve bunlar arasında "biberon askerleri" diye bilinen 1920 ve 1921 doğumluları silah altına alarak yeniden örgütlenmesine olanak verdi. Bütün bu yeni örgütlenen birliklerle General Rojo, Ebro Nehri boyunca yapılacak bir saldırıyla Levante ve Katalonya'yı bir kez daha birleştirme amacı taşıyan bir plan yaptı. Temmuz'un 24'ünü 25'ine bağlayan gece, cumhuriyetçi ordunun bazı birlikleri, komünist Juan Modesto'nun komutası altında botlarla nehri geçtiler. Bütün savaşın en uzun ve en amansız çatışması, Ebro Muharebesi böyle başladı.

Bu özel Ebro Ordusu'ndaki bütün komutanlar komünistlerdi. Başkomutan Yarbay Juan Modesto'ydu ve kurmayları arasında 5'inci orduya komuta eden Enrique Lister ve bir fizik ve matematik öğrencisiyken er olarak savaşa katılan ve kendini 15'inci Kolordu'nun komutanı olarak bulan Yarbay Manuel Tagüeña yer alıyordu. Kuzeyde Fayón, güneyde Miravete arasında nehri değişik yerlerden geçtiler. Bu, cumhuriyetçi harekâtlarda normal olduğu üzere, ilk baştaki ilerleme kayda değerdi, ama yine normal olduğu üzere, kısa sürede durduruldu. Ve Franco, önceki durumlarda, Brunete'de, Belchite'de ve Teruel'de yaptığı gibi hareket etti, kaybedilen yerleri yeniden ele geçirdi.

İlk başta bu muharebe, Milliyetçilerin Valencia üzerine saldırısını frenlemeyi başardıkları için Cumhuriyetçiler adına taktik bir zafer olarak görünüyordu ama muharebe boyunca düşmanı yorup, onu yenmektense ki bu olanaksızdı, daha az kayıtsız şartsız bir zaferi görüşmeye onu zorlayacak bir savunma muharebesiydi. 250.000 adam, 16 Kasım'a kadar yaklaşık dört ay savaştı. Her ne kadar önde gelen askerî tarihçiler kesin ölü sayısı, her iki tarafa hemen he-

İspanya: Cumhuriyetçi ve Milliyetçi bölgeler, Şubat 1939.

men eşit dağılmış 13.000 kadar olan ölü sayısı üzerinde anlaşamazlarsa da, Milliyetçiler (ölü ve yaralı) 30.000'den fazla ve cumhuriyetçiler de bu sayının iki katı adam kaybettiler. Cumhuriyet, ordusunun en iyi kısmını ve kısa süre sonra da Katalonya'yı kaybetti.

Cumhuriyet şimdi, özellikle de Eylül sonunda imzalanan ve Hitler'in serbestçe Çekoslovakya'ya ilerlemesini olanaklı kılan Münih Anlaşması'nın Negrín'in direniş stratejisini bozması ve demokrasilerin Faşist devletleri yatıştırma politikasını değiştirmeye hiçbir niyetleri olmadığını göstermesiyle yenilmiş görünüyordu. Franco, 7 Kasım'da *United Press*'in başkan yardımcısı James Miller'a savaş boyunca defalarca tekrarlamakta ısrar ettiği bir şey söylemişti: "Görüşülecek bir barış olmayacaktır. Görüşülecek bir barış olmayacaktır çünkü canilerle onların kurbanları yan yana yaşayamazlar."[27]

Rojo'nun Teruel'deki yenilgiden sonraki kanaati, Ebro Muharebesi'nden sonra hâlâ aynıydı: sahip oldukları tek şey bir ordu "taslağı", "henüz başlangıç aşamasında bir örgüttü". Cumhuriyetçi kampta siyaset ve askerî strateji her zaman örtüşmüyordu. Ve milliyetçi kampta olduğundan daha fazla ayrılık ve çatışma vardı. Açlık memnuniyetsizlik yaratıyordu ve savaş devam ederken yapılan protestolar ve birbirini izleyen yenilgiler, uğruna savaştıkları değerlere ve maddi çıkarlara olan bağlılıklarını terk eden nüfusun geniş kesiminin moralini bozuyordu.

Cumhuriyetçi kampta iç savaş bir devrimle başladı ve Negrín'in Fransız ve İngiliz politikalarında bir değişiklik meydana getirecek ve pek çok insanın özellikle de anarşist ve sosyalistlerin, Cumhuriyet'in askerî malzeme konusunda Sovyetler Birliği'ne bağımlılığı ve cumhuriyetçi orduda komünist militanların yükselişi nedeniyle komünist bir dikta-

27 Paul Preston, *Franco*, s. 316.

törlük olarak gördüğü Cumhuriyet'te, demokratik ve disiplinli bir alternatif sunma konusundaki çaresiz bir girişimiyle son buldu.

Asker isyancılar, koalisyon güçleri arasındaki ayrılığa rağmen, hiçbir zaman bu türden sorunlarla karşılaşmadılar. Faşist devletlerin yardımı daha da kolaylıkla geliyordu ve askerî otoriteler, Franco'nun tek komutası altında cephe gerisinde sıkı kontrolü sürdürüyorlardı. Onların değerlerini paylaşanlar yeni bir İspanya'nın Rönesans'ını yaşıyorlardı zira ordu her zaman muharebelerini kazanıyordu ve moral bozukluğu hiçbir zaman bir sorun değildi. Ama onları desteklemeyenleri, ayaklanmanın ilk gününden başlayarak ve savaşın sona ermesinden sonra pek çok yıl devam edecek olan barbarca bir şiddet bekliyordu.

Yenilgi

Cumhuriyet'in sonu Münih Anlaşması'ndan ve Ebro Muharebesi'ndeki yenilgiden sonra çoktan görmezlikten gelinen bir sonuca ulaşmıştı ama savaşın son üç ayı özellikle acılı oldu. Katalonya'nın tümü bir aydan az bir sürede, vatansever ve dinsel bir heyecan içinde, Franco'nun birliklerinin eline geçti. 1939 Ocak'ı ortalarında Tarragona'ya ve 26 Ocak'ta Barselona'ya girdiler. Üç gün sonra, 29 Ocak Pazar günü, Plaza de Cataluña'da General Juan Yagüe'nin hazır bulunduğu çok kalabalık bir açık hava ayini düzenlendi.

Cumhuriyet askerleri dökünтü halinde Fransız sınırına geri çekildiler. Manuel Azaña'nın tanımına göre, "sürü ölçülemez boyutlarda büyümeyi sürdürüyordu. Çıldırmış bir kalabalık yolları tıkıyor ve sınırı görmek için kestirme yollara dökülüyordu. Bu, yol boyunca on beş kilometre uzanan kesintisiz bir insan kitlesiydi. Kimi kadınlar yollarda çocuklarını düşürdüler. Soğuktan ölen ya da ayaklar altında ezi-

len çocuklar vardı".[28] Çok sayıda insan, Milliyetçi uçakların bombardımanı ve makineli tüfek ateşiyle ya öldü ya da yaralandı.

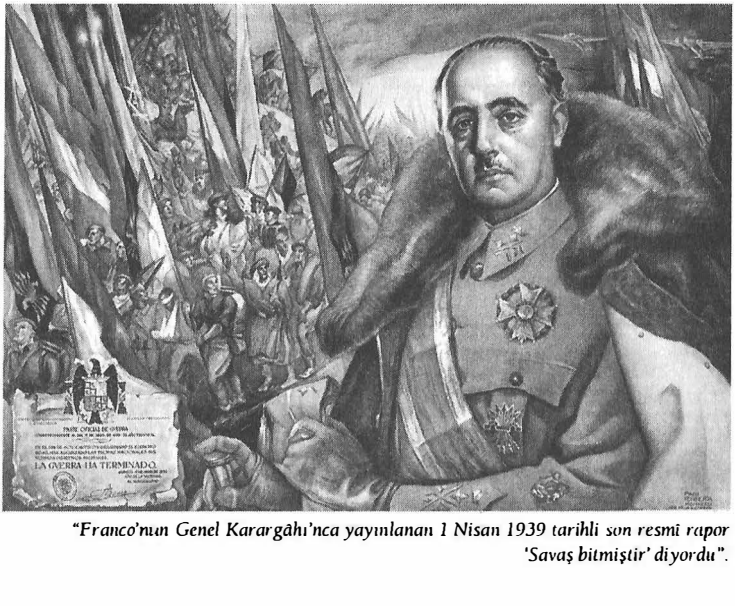
Barselona'nın düşüşü ve Katalonya'nın fethiyle Cumhuriyet can çekişiyordu. Büyük Britanya ve Fransa hükümetleri nihayet Franco'nun hükümetini resmen tanıdılar ve 27 Şubat 1939'da, üç hafta önce Fransa'ya geçmiş olan Manuel Azaña cumhurbaşkanlığından istifa etti. Bundan önce, 1 Şubat'ta, Cortes'in birleşimlerinin sonuncusunda, Juan Negrín, teslim olma koşulu olarak, Franco'nun ve silah arkadaşlarının hesaplarında olanaksız bir talep olan, misilleme ya da öldürmelerin olmamasını istedi. Albay Segismundo Casado'nun, silah ve adamların Franco'ya teslimi için kendi hükümetine karşı bir darbe düzenlemesinden sonra, 6 Mart'ta Negrín İspanya'yı terk etti.

Casado'nun darbesi yalnızca siyasal bir çatışmanın sonuçlanması değil ayrıca, meşruiyetini artık kabul etmedikleri cumhuriyet hükümetine karşı "subayların isyan etmesiydi". Bu ayrıca onların, "subaylar arasındaki bir anlaşmayla savaşı sonuçlandırmanın daha kolay olacağı" düşüncesinin de kanıtlanmasıydı.[29] Bu ölmekte olan Cumhuriyet'te "onurlu bir barış" değil de, Franco ve subaylarının, sivil otoritelerin ve Katolik Kilisesi'nin asla ilan etmekten yorulmadığı, başka bir deyişle cumhuriyet rejimini ve onun destekçilerinin yok edilmesini sağlayan merkezî bölgenin diğer kesimlerinde ve Cartagena'da dalları bulunan, çaresiz ve kardeşin kardeşi öldürdüğü bir mücadelenin başlangıcıydı.

Alicante'nin dramı da yoldaydı. Üst subaylar, cumhuriyetçi politikacılar, savaşçılar ve sivillerden oluşan 15.000 kadar

28 Manuel Azaña, "Carta a Ángel Osorio", *Obras Completas III*, Ed. Juan Marichal, Oasis, México, 1967 içinde, s. 539.

29 Casado'nun darbesinin ve sonuçlarının ayrıntılı bir çözümlemesi için bkz. Ángel Bahamonde ve Javier Cervera, *Asi terminó la guerra de España*, Marcial Pons, Madrid, 2000, s. 349-404.

"Franco'nun Genel Karargâhı'nca yayınlanan 1 Nisan 1939 tarihli son resmi rapor 'Savaş bitmiştir' diyordu".

insan, 29 Mart'tan beri limanda toplanıyordu. Ertesi gün şafak vakti, Vittorio Tümeninin İtalyan askerleri, bu topluluğun Fransız ya da Britanya gemilerine binmesinden önce limana ulaştı. Ele geçirilenlerden pek çoğu orada öldürüldü. Diğerleri, Milliyetçi zulmün kurbanı olmadan önce kendilerini öldürmeyi tercih ettiler. Bunlar arasında anarşist öğretmen, Aragón Konseyi'nde Enformasyon ve Propaganda eski danışmanı Evaristo Viñuales de bulunuyordu. 28'inci Tümenin, 127'nci Karma Tugayının başı, anarşist arkadaşı Máximo Franco ile birlikte intihar etti.

"Bugün, kızıl Ordu ele geçirilmiş ve silahları alınmış olarak, muzaffer askerlerimiz nihai askerî hedeflerini elde etmişlerdir. Savaş sona ermiştir," diyordu Franco'nın Genel Karargâhı tarafından yayınlanan ve radyocu ve aktör Fernando Fernández de Córdoba'nın okuduğu 1 Nisan 1939 tarihli son resmî rapor.

Haçın kurtarma gücü sayesinde özgür kılınan Katoliklik ve Anavatan tek vücut olmuştu. Savaş zorunlu ve kaçınılmazdı zira, "İspanya alışılmış yollarla kurtarılamazdı," diye yazıyordu Madrid Piskoposu Leopoldo Eijo y Garay, başkentin "kurtarıldığı" gün olan 28 Mart'ta yayınladığı piskoposluk mektubu "*La hora presente*"de. Bu "Fransız Devrimi'nin siyasal felsefesiyle insanlığın hesabını görme anıydı".[30]

Neredeyse bin gün süren savaş ardında, İspanyol toplumunda uzun süre kalıcı olacak yara izleri bırakmıştı. Tarihçilere göre toplam ölü sayısı 600.000'e yakındı ve bunların 100.000'i asker isyancıların dizginlerinden boşalttıkları zulüm ve 55.000 kadarı cumhuriyetçi bölgedeki şiddetin sonucuydu. Yarım milyon insan hapishanelere ve toplama kamplarına doldurulmuştu.

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nda modern ordular için hava savaşlarının gelişme potansiyeli çoktan görülmüş olsa da, İspanya İç Savaşı cephe gerisine bombardıman akınlarının kasıtlı olarak düzenlenmesinde havacılığın kullanıldığı 20. yüzyıldaki ilk savaştı. İtalyan S-81'ler ve S-79'lar, Alman He-111'ler ve Rus *Katiuska*'lar ufukta görünen büyük dünya savaşı için İspanya'yı bir deneme tahtasına döndürmüştü. Madrid, Durango, Guernica, Alcañiz, Lérida, Barselona, Valencia, Alicante ve Cartagena, savunmasız nüfusları askerî hedef haline gelen şehirler arasındaydı.

1938 Mayıs'ına kadar cumhuriyetçi ve Sovyet uçaklarının neden olduğu ölümlerin sayısı galiplerin verdiği sayıya göre 1.088'ken; Milliyetçi, İtalyan ve Alman uçakları, 2.500'ü Barselona'da 11.000'den fazla hayatın kaybolmasına neden oldu. İtalyan ve Alman hava gücünün müdahalesi, Milliyetçi zaferin hızlanmasında etkili oldu. Bombardıman saldırılarının tek hedefi nüfus içinde panik ve terör yaratmaktı; ve bunların pek çoğu, 1938 sonundan itibaren yani savaşın so-

30 Aktaran, Gonzalo Redondo, *Historia de la Iglesia en España*, s. 603-605.

nucu konusunda çok az bir şüphe kaldığı sırada Katalonya ve Levantine şehirlerinde meydana geldi.[31]

1936 Temmuz'unda ayaklanan subaylar savaşı kazandılar çünkü İspanyol ordusundaki en iyi eğitimli askerlere sahiptiler, ekonomik güçleri vardı ve cumhuriyetçi kampa göre daha birlik içindeydiler ve uluslararası sempatinin rüzgârları onlardan yana esiyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Rusya'da Devrimin zaferinden sonra artık hiçbir iç savaşın tümüyle bir "iç mesele" olduğu söylenemezdi. İspanyol İç Savaşı başladığında demokratik devletler, güçler dengesini gerçekten tehdit edenlere karşı çıkmak yerine, her ne pahasına olursa olsun Faşist devletleri, özellikle Nazi Almanya'sını "yatıştırmaya" kalkışıyorlardı. Bu nedenle Cumhuriyet, başlangıçtan beri uluslararası durumun çıkarlarına böylesine uygun düştüğü bir grup asker isyancı karşısında kendini son derece elverişsiz bir durumda buldu.

Cumhuriyet para ya da silahtan yoksun değildi. Aslında savaşı kaybetmek Cumhuriyet'e, Franco'nun onu kazanmak için harcadığına hemen hemen eşit, her iki tarafta da altı yüz milyon dolar kadar bir paraya mal oldu; ancak Cumhuriyet'in İspanya Merkez Bankası'nın altın rezervlerini kullanarak elde ettiği savaş malzemesi, Faşist devletlerin asker isyancılara sağladığına göre hem nicelik hem de nitelik olarak düşüktü. Ve en önemli etken ise, Sovyet yardımının, başka şeyler yanında, Moskova'nın Batılı demokratik devletlerle arasındaki anlaşmaya bağlı olmasına karşılık, Franco'nun bu yardımı düzenli olarak almış olmasıdır.

Cumhuriyetçi İspanya'ya silahlar deniz yoluyla geldiği ve Stalin'in politikalarına, Adem-i Müdahale Komitesi'nin denizleri kontrolüne ve de sevkiyata izin verip vermeme konusunda Fransa'nın politikasının dalgalanmalarına bağlı oldu-

31 Josep Maria Solé i Sabaté ve Joan Villarroya, *España en llamas. La guerra civil desde el aire*, Temas de Hoy, Madrid, 2003, s. 9-10 ve 313-316.

ğu için, "tedarik hattında sürekli iniş ve çıkışlar oluyordu ve en can alıcı ya da kritik anda kendilerini silah ve cephanesiz bulabiliyorlardı".[32] Böylece 1937'nin sonunda ve 1938'de sevkiyat Fransız sınırında ya kesintiye uğruyor ya da durduruluyordu. Faşist devletlerin yayılmacı politikaları ve Büyük Britanya tarafından savunulan ve Fransa tarafından desteklenen "yatıştırma" siyaseti, İspanya İç Savaşı'nın gelişmesinde ve sonucunda önemli bir rol oynadı.

İspanya'daki iki taraf, düşünüş tarzları, Devleti ve toplumu nasıl düzenlemek istedikleri konusunda o kadar farklıydılar ve silaha sarılmalarına yol açan hedeflere o kadar bağlıydılar ki, bir anlaşmaya varmak zordu. Uluslararası ortam da görüşmelere izin vermiyordu. Böylece savaş, bir tarafın diğerini yok etmesiyle, o sırada hemen hemen Avrupa'da her ülkede yaygınlaşmakta olan ölüm ve gaddarlıkla ilişkilendirilecek bir zaferle sonuçlandı.

Yalnızca tek bir adamın ve bir partinin egemenliğindeki totaliter hükümetlerin hâkim olduğu diktatörlükler, o sırada Avrupa'nın pek çok ülkesinde demokrasinin yerini alıyordu ve Sovyetler Birliği dışında, bütün bu diktatörlükler aşırı sağın düzen ve otorite düşüncesine dayanıyordu. Kıtadaki en sağlam demokrasilerden altısı, iç savaşı izleyen yıl içinde Naziler tarafından işgal edildi. Böylece İspanya ne bir istisnaydı ne de demokrasi ve devrim düşüncesinin yerini düzen ve aşırı Milliyetçiliğin aldığı tek ülkeydi. Franco'nun zaferi aynı zamanda Hitler ve Mussolini için de bir zaferdi. Ve Cumhuriyet'in yenilgisi, aynı zamanda demokrasiler için de bir yenilgiydi.

---

32 Gabriel Cardona, "Entre la revolución y la disciplina. Ensayo sobre la dimensión militar de la guerra civil Española", s. 41-51.

UYGAR OLMAYAN BİR BARIŞ

1 Nisan 1939'da, iç savaşın resmen sona ermesinden sonra, yenilenlerin yok edilmesi mutlak bir zorunluluk halini aldı. Binlerce erkek ve kadın için yeni bir kitlesel öldürme, hapis ve işkence dönemi başladı. Cumhuriyetçi ordunun 1939'un ilkbaharında yıkılışı, yüz binlerce tutuklunun hapishanelere ve doğaçlama toplama kamplarına gönderilmesi anlamına geliyordu. 1939 sonlarında ve 1940 yılı boyunca, resmî kaynaklara göre, 270.000 tutuklu vardı; ki bu sayı izleyen iki yılda, çok sayıdaki infaz, hastalık ve açlığın neden olduğu binlerce ölümle sürekli olarak azaldı. 1939 ile 1946 arasında en az 50.000 kişi öldürüldü.

Alman birliklerinin 10 Mayıs 1940'ta başlayan Fransa'yı işgali, Franco'nun askerlerinin iç savaşın sonunda Katalonya'yı ele geçirmesinden sonra Fransız topraklarına kaçan binlerce cumhuriyetçi İspanyol'un yakalanması sonucunu doğurdu. Bunların pek çoğu Nazi toplama kamplarında yok edildi. Bu cumhuriyetçilerin daha tanınmış olan bazıları İçişleri Bakanlığı'nca talep edildi ve Gestapo ve Vichy rejimi tarafından Milliyetçi otoritelere teslim edildi.[1]

1 16 Ekim 1940'ta Franco, Ocak 1938'den beri İçişleri Bakanlığını işgal eden

21 Ekim'de hızlı bir yargılama bunların bazılarını ölüme mahkûm etti. Bunlar arasında, 9 Kasım'da idam edilen, Cumhuriyet sırasında İçişleri Bakanı olan Julián Zugazagoitia da vardı. Birkaç gün önce, 15 Ekim'de, Generalitat'ın başkanı Lluis Companys, "askerî isyan"la suçlanarak infaz mangasının karşısına geçirildi. Bu sıralarda, Largo Caballero hükümetinde Sanayi Bakanı olan anarşist Juan Peiró da vardı; onun infaz mangasıyla buluşması 1942 Temmuz'unda oldu. Bunların her üçü de 1936 yazında cumhuriyetçi bölgedeki vahşi şiddeti sistemli bir şekilde reddetmişler ve pek çok sağcı politikacının ve kilise mensubunun hayatını kurtarmak üzere yardımcı olmuşlardı.

Yenenlerle yenilenler, "vatanseverlerle hainler" ya da "milliyetçilerle kızıllar" arasındaki şiddet ve bölünmenin siyasal kültürü, İspanyol toplumunda iç savaşın sonundan itibaren en az yirmi yıl egemen oldu. Hayatta kalmayı başarmış olan yenilenler, yenenlerin dayattığı bir arada yaşama koşullarına uymak zorunda kaldılar. Pek çoğu işini kaybetti; diğerleri, özellikle kırsal alandakiler, yeni şehirlere ya da köylere taşınmaya zorlandı. Durumu en kötü olanlar cumhuriyetçi siyasal partilerin ve sendikaların suçlanan ve şiddetle eleştirilen militanlarıydı. Pek çoğu okuma yazma bilmeyen ve o kadar kararlı olmayanlar için Franco'culuk, onları kendi kimliklerini silmeye zorlayarak, hayatta kalabilmeleri adına sessizliğini korudu.

---

bacanağı Ramón Serrano Súñer'i Dışişleri Bakanı olarak atadı. Yeni makamındaki muzaffer başlangıcı kutlamak isteyen Serrano Súñer, 20 Ekim 1940'ta Madrid'de Faşist şan ve şerefinin her türlü araç ve gereciyle SS'in mimarı ve Nazi polis teşkilatının başı Heinrich Himmler'i, Fransa-İspanya sınırında Hendaye'de üç gün sonra, Hitler ve Franco arasında yapılacak tarihi buluşmanın güvenlik önlemlerini görüşmek üzere kabul etti. Paul Preston'un aktarmış olduğu gibi, Himmler'le Serrano Súñer arasındaki bu toplantı ayrıca Gestapo ile Franco polisinin arasındaki işbirliğini iyileştirmeye de hizmet etti (Paul Preston, *Franco, A Biography*, HarperCollins Publishers, Londra, 1993, s. 392).

Diktatörlüğe direniş gösterenler, *maquis* denilenler ya da gerillalar da vardı. Bunların kökeni "*huidos*"lardı (kaçaklar); asker isyancıların zulmünden kurtulmak üzere iç savaşın çeşitli evrelerinde, hayatta kalmak isterlerse geri dönemeyeceklerini bilerek, Endülüs, Asturias, Léon ve Galicia'nın dağlarına sığınmışlardı. Bu kaçakların ve galiplere boyun eğmeyi reddeden tüm diğerlerinin başlattığı ilk direnişler, Fransa'da Nazilere karşı denenmiş olan anti-Faşist direnişin özelliklerini taklit ediyordu. Her ne kadar pek çok sosyalist ve anarşist bu gerilla çetelerinde savaşmış olsalar da, bu silahlı tepkiye tam destek veren yalnızca PCE (İspanyol Komünist Partisi) idi. 1940'larda 7.000 kadar *maquis*, İspanyol topraklarının çeşitli dağlık bölgelerinde silahlı faaliyetlerde bulundular ve 70.000 kadar işbirlikçi ya da irtibat sağlayan kişi verdikleri destek nedeniyle hapishaneleri boyladılar. Eğer Sivil Muhafız kaynaklarına inanmak gerekirse, 2.713 gerilla ve 300 silahlı kuvvetler mensubu çatışmalarda öldü.

Barselona'nın düşüşüyle Ocak 1939 sonunda başlayan kaçış da izlerini bıraktı. İspanya'nın uzun sürgünlük tarihinde, boyutları ve kalıcılığı açısından ülke asla bu tür bir şey görmemişti; Fransa da topraklarında, 1939'da İspanyol cumhuriyetçilerin gelişiyle, böyle kitlesel ve ani bir toplu göç yaşamamıştı. "*Afrancesados*"lardan (Fransız düşünce ve âdetlerini benimseyenler için kullanılan pejoratif bir terim) ve 1814'ün liberallerinden beri İspanya'nın tarihinin bir siyasal sürgünler tarihi olması gerçeğine rağmen, 1920'ler ve 1930'larda Fransa yabancıların kitlesel akınına maruz kaldı: (Polonyalı ve İtalyan) işçiler ve (Rus, Ermeni ve Doğu Avrupa Yahudileri, İtalyan, Alman ve Avusturyalı anti-faşist) mülteciler.

1939'un "geri çekilme" olarak bilinen bu büyük sürgünü, o yılın ilk üç ayında, 450.000 kadar mültecinin Fransa'ya kaçışına tanık oldu. Bunların 170.000'i kadın, çocuk ve yaş-

lılardı. 200.000 kadarı izleyen aylarda, Franco diktatörlüğünün zindanlarında cehennem hayatı yaşamaya devam etmek üzere geri döndü. Bir diğer 15.000'i Doğu Akdeniz limanlarından Kuzey Afrika'ya yelken açmayı başardılar ve orada da Fransız otoritelerince, Fransa'daki gibi aynı husumetle karşılandılar. Savaş sırasında Cumhuriyet'in üç başbakanı da sürgünde öldü: José Giral 1962'de Meksika'da; Francisco Largo Caballero, Orianenburg Nazi toplama kampından geçtikten sonra 1946'da Paris'te; ve Juan Negrín de, 1956'da aynı şehirde öldü. Cumhurbaşkanı ve 1930'lar İspanya'sının en önemli politikacısı Manuel Azaña, Fransa, Montauban'da 3 Kasım 1940'ta hayata veda etti.

Fransa bu kitlesel mülteci akınını beklemiyordu ve iç savaş sırasında cumhuriyetçi davaya sempati beslemeyen Édouard Daladier'in "toplama" merkez-sağ hükümeti, en gerici sağcı gruplar, faşistler, yabancı düşmanları ve de medya tarafından, "geri çekilen Marksist ordu"nun bu "istilasını" önlemesi için sıkı bir şekilde baskı altına alındı. Yalnızca üç haftadan fazla bir süre içinde, 450.000 mülteci, ancak çeyrek milyon kadar sakini olan Pyrénées-Orianteles iline ulaştı. Oraya vardıklarında pek çoğu, özellikle sivil erkekler ve eski cumhuriyetçi ordu savaşçıları kıyıdaki Argelès ve Saint-Cyprien, Vallespir ve Cerdanya'da enterne ve toplama kamplarına nakledildiler. 1939 Mart'ında kamplarda enterne edilmiş bulunan 275.000 kişi, zamanla sayıca giderek azaldı ve bir yıl sonra, Naziler Fransa'yı işgal ettiklerinde buralarda yalnızca birkaç bin kişi vardı.

O tarihten sonra, 40.000 kadar cumhuriyetçi İspanyol, savaş endüstrilerinde çalışmak üzere Almanya'ya gönderildi ve bunların pek çoğu, özellikle enterne edilmiş olan 7.000 kişiden 5.000'inin öldüğü Mathausen olmak üzere toplama kamplarında kendilerini buldu. Vichy Fransa'sında, Almanya'da ve Cezayir'de, İkinci Dünya Savaşı sırasında, cumhu-

Fransız sınırında sürgün edilmiş İspanyol Cumhuriyetçileri (Ministerio de Cultura).

riyetçi İspanyollar, yaşama hakkı olmayan "kızıllar" olarak muamele gördüler. Bu, yenilenlerin, onların çocuklarının ve çocuklarının çocuklarının öldürülmesinin, zulüm görmesinin ve aşağılanmasının devam ettiği anlamına geliyordu... Cezayir'de (yazar Max Aub'un Kasım 1941'den Ekim 1942'ye kadar tutulduğu) Djelfa kampında, Durruti Müfrezesi'nden hayatta kalanları teslim alan Binbaşı Caboche, "Burada yalnızca ölüm özgürlük bahşeder," diyordu.[2]

General Francisco Franco'nun askerlerinin 1 Nisan 1939'daki kayıtsız şartsız zaferi, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'da kurulan diktatörlüklerin sonuncusunun başlangıcına tanık oldu. Hitler, Mussolini ya da o yılların diğer sağcı diktatörleri gibi, Franco'nun diktatörlüğü de, toplumun geniş kesimleri tarafından liberal demokrasi ve devrimin reddedildiği ve bunun yerine düzeni koruyacak ve Devleti güçlendirecek otoriter bir çözümün talep edilmesi temeline dayanıyordu.

Kızıl ordunun yenilgisinin açıklanmasından birkaç saat sonra, *Generalísimo,* selefi XI. Pius'un 10 Şubat'ta beklenmeyen ölümü üzerine Papa seçilen, XII. Pius, eski Kardinal Pacelli'den bir telgraf aldı: "Kalbimiz manen Tanrı'ya yönelmiş olarak, Ekselanslarıyla birlikte, İspanya'da uzun süredir arzu edilen bu Katolik zaferi için içtenlikle teşekkür ederiz. Şimdi barış elde edildiğine göre, bu sevgili ülkenin, onu öylesine büyük yapan eski Hıristiyan gelenekleri yeni bir heyecanla benimsemesi en açık arzumuzdur."

Böyle bir zafer, havarice bir kutsamayı hak ediyordu. Ve Franco son derece minnettardı: "Din, Anavatan ve Hıristiyan uygarlığının düşmanlarına karşı kahramanca bir Haçlı Seferi yapmış olan silahlarımızın mutlak zaferi münase-

2 Fransa'daki toplama kampları ve sürgünler için en iyi çözümleme: Geneviève Dreyfus-Armand, *L'exil des républicans espagnols en France. De la Guerre civile à la mort de Franco,* Albin Michel, Paris, 1999.

betiyle Papa Cenaplarının baba sevgisi taşıyan telgrafı karşısında yoğun coşku duyduk. Uzun süre ıstırap çekmiş olan İspanyol halkı, Papa Cenaplarıyla birlikte, ona merhametini lütfeden Tanrı'ya kalplerini açmakta ve gelecekteki işler için korumasını niyaz etmektedir."[3]

İşler normale döndü. Franco'nun savaştaki galibiyeti Katolik İspanya'nın mutlak zaferini temsil ediyordu. Katoliklik bir kez daha resmî Devlet dini haline geldi. Sağın ve Kilise'nin lanetlediği cumhuriyetçi önlemlerin tümü kaldırıldı. Kilise, bütün kurumsal ayrıcalıklarını, bazılarını bir kerede, diğerlerini zamanla, yeniden elde etti. Ve Katolik Kilisesi, kendisini koruyan bir rejimle uzun bir dönem refaha kavuştu, ayrıcalıklara sahip oldu, doktrinlerini savundu ve düşmanlarını ezdi.[4]

1939 Nisan'ından itibaren İspanya, Franco'nun barışını, savaşın ve ona neden olanların sonuçlarını yaşadı. İspanya, yenenlerle yenilenler arasında bölünmüş olarak kaldı. Savaşın sona ermesinden önce başlayarak kiliseler, "Tanrı'nın ve Vatan'ın hizmetinde ölenleri" anan levhalarla doldu. Öte yandan, 1936 Temmuz'unda asker isyancıların başlattıkları şiddet nedeniyle ölen binlerce İspanyol'un asla kaydı tutulmadı; onları hatırlatacak önemsiz bir mezar taşına bile sahip olamadılar ve onların aileleri hâlâ bu insanların cenazelerini aramaktadır. Cumhuriyet'in reformcu söylemi ve o tür bir hükümetin anlamını ifade eden her şey süpürülüp atıldı ve binlerce yurttaşın mezarları üzerine saçıldı; ve işçi hareketi, örgütlenmeleri ve kültürü, Avrupa'daki diğer anti-Faşist hareketlerin maruz kaldığından çok daha şiddetli bir şekilde

---

3 XIII. Pius ve Franco arasında teati edilen telgraflar, Gonzalo Redondo, *Historia de la Iglesia en España 1931-1939. Tomo II. De la Guerra Civil 1936-1939*, Rialp, Madrid, 1993, s. 607-608'de görülebilir.

4 Kilise ile Franco diktatörlüğü arasındaki ilişkileri ve Kilise ve Katolikliğin rakibin, özellikle de diktatörlüğün ilk birkaç yılında, ezilmesine göz yumulmasının boyutlarını kitabım *La Iglesia de Franco*'da irdeledim.

sistemli olarak yok edildi. Bu, asker isyancılar, toprak sahibi sınıflar ve Katolik Kilisesi tarafından öylesine şiddetle talep edilen, "İspanya'nın toplumsal bedeni üzerinde yapılan cerrahi bir müdahale" idi.

Düzen, *patria* ve din atmosferi, demokrasi, Cumhuriyet ve devrim atmosferini ayaklar altına aldı. Kısaca, Franco'nun uzun ve zalim diktatörlüğü, İspanya'nın 20. yüzyıl tarihinin, eğer diğer Batı kapitalist ülkelerinkiyle karşılaştırılırsa, olağanüstü niteliğini ortaya koyar. Bu, iki savaş arasında Avrupa'da kurulup İkinci Dünya Savaşı sonrasına ulaşan, Portekiz'deki Antonio de Oliveire Salazar'ın diktatörlüğü hariç, tek diktatörlüktü. Hitler ve Mussolini öldü, Franco bir otuz yıl daha devam etti. Bu Avrupa iç savaşının, 1945'te sona eren bu nefret döneminin en karanlık yanı, İspanya'da daha uzun bir süre devam edecek olmasıydı.

İç savaşın, galiplerce anlatılan öyküsüne ilk meydan okuyan yabancı tarihçiler, özellikle de Britanyalı ve Kuzey Amerikalı tarihçiler oldu. Ve bunu iyi işlenmiş ve güzel yazılmış genel bir sentez içinde yaptılar ki, bugün bunlar hâlâ yararlıdır. En iyi örnekler, Gabriel Jackson, *The Spanish Republic and the Civil War* (Princeton University Press, 1965); Hugh Thomas, *The Spanish Civil War* (Eyre & Spottiswoode Ltd., 1961) ve Raymond Carr, *Spanish Tragedy, Civil War in Perspective*'dir (Weidenfeld & Nicholson, Londra, 1977).

Bu ilk çalışmaları niteleyen düşünce ve sürekli doğruluk arayışı, Britanyalı ve Kuzey Amerikalı İspanya tarihi uzmanlarının hâlâ ayırt edici özelliğidir. Günümüzde Paul Preston, bu ilk nesil ve genellikle çalışmalarının yöneldiği yeni Britanyalı tarihçiler arasında bir köprüdür. Onun kapsamlı üretimi içinde en başta *Franco. A Biography* (HarperCollins Publishers, Londra 1993) ve *The Spanish Civil War*'ın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ve aynı zamanda kapsamlı bir bibliyografya içeren (Harper Perennial, 2006) baskısı yer alır. Preston'un kitabı ve Antony Beevor'un çalışması *The Battle for Spain:The Spanish Civil War 1936-1939* (Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2006) savaşın en tam ve en güncel sentezini verir. Bu arada ileri derecede yaratıcı yaklaşımıyla hâlâ değerli bir katkı olan Ronal Fraser'in çalışması, *The Blood of Spain: Experience of the Civil War*'ın (Viking, 1979) unutulmaması gerekir.

Helen Graham'ın ufuk açıcı, derli toplu eseri, *The Spanish Civil War: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2005) adlı çalışmasıdır. Ayrıca, Francisco J. Romero Salvadó'nun *The Spanish Civil War* (Palgrave McMillan, New York, 2005) adlı çalışması da yararlıdır. Burnet Bolloten'in çalışması *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution* (University of North Carolina Press, 1991) önemlidir. Bütün döneme ilişkin benim yakın zamanlardaki katkım *The Spanish Republic and the Civil War*'dır (Cambridge University Press, Cambridge, 2010).

Hasmın yok edilmesi ve siyasal şiddetin farklı ifade biçimleri, konuyla ilgili çok sayıda yerel ve bölgesel monografiye dayanılarak Paul Preston tarafından, kapsam-

lı çalışması *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth Century Spain*'de (Harper Collins, Londra, 2012) sentezlenmiştir.

Silah trafiğinin karanlık dünyasına ilişkin zengin bilgi, Gerald Howzon'un, *Arms for Spain: The Untold Story of the Spanish Civil War*'dadır (St. Martins Press, 1999).

Savaşın uluslararası boyutlarının bir sentezi Michael Alpert'in, *A New History of the Spanish Civil War*'ında bulunabilir (Palgrave MacMillan, Londra, 2003). Konuya ilişkin makalelerin iyi bir derlemesi, Paul Preston ve A. Mackenzie (ed.), *The Republic Besieged: Civil War in Spain 1936-1939*'dadır (Edinburg University Press, Edinburg, 1996). Savaşan Cumhuriyet'in en titiz ve en ayrıntılı incelemesi Helen Graham'ın *The Spanish Republic at War 1936-1936* adlı (University Press, Cambridge, 2002) çalışmasıdır. Ben, *Anarchism, the Republic and the Civil War in Spain:1931-1939*'da (Routledge, Londra, 2005) anarşizmin pozisyonunu ve uygulamalarını çözümledim. Komünizm için, Stanley G. Payne'in, *The Spanish Civil War, The Soviet Union and Communism*'ine (Yale University Press, 2004) bakılabilir. Sosyalizm için Helen Graham, *Socialism and War: The Spanish Socialist Party in Power and Crisis, 1936-1939* (Cambridge University Press, 1991) dikkate değer.

Milliyetçi İspanya konusunda Paul Preston'un *Franco*'sunda çok zengin ve iyi düzenlenmiş bilgi vardır. Cephe gerileri için Paul Preston, *Doves of War: Four Women of the Spanish War*'da (Harper Collins, 2003) ayrıca nüfuz edici katkılarda bulunmuştur. Cumhuriyet'in cephe gerisindeki kadınlar hakkında en iyi sentez Mary Nash'in, *Defying Male Civilization: Women in the Spanish Civil War* (Arden Press, Denver, 1995) adlı çalışmasıdır. Uluslararası etkiye daha az önem tanırken, iç savaşın kişisel ve iç olaylarına daha fazla vurgu yapan bir sosyal tarih Michael Seidman'ın *Republic of Egos: A History of the Spanish Civil War* (University of Wisconsin Press, 2002) adlı çalışmasıdır. İç savaşa yeni bir yaklaşımı yansıtan önemli çalışma, Chris Ealham ve Michael Richards'ın *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War*'ıdır (Cambridge University Press, Cambridge, 2005).

İspanya iç savaşı, Avrupa'nın faşist projeler tarafından yok edilmenin eşiğine getiriliş sürecinin işaret fişeğidir. Muhafazakâr siyasal anlayışın bir göstergesi olarak, düzen ve istikrar adına cumhuriyet projesini tarumar eden tek bir generalin marifeti olarak görülemez. Julián Casanova bu kitabında İspanya'da iç savaşa uzanan süreci tüm ayrıntılarıyla ele alıyor. Cumhuriyet fikrini, bu fikir etrafında örgütlenen siyasal kanatları, sınıfsal dengeleri, iktisadi durumu, dünya konjonktürünü ayrıntılı bir şekilde sahneye yerleştiriyor. Savaş süresince yaşananları, uluslararası tugayları, anarşist hareketin bir ülkenin kaderini nasıl korumaya çalıştığını, sol siyaset içindeki ayrışmaları, kilisenin gaddarlığa varan tavrını, direnişi ve ihaneti gözlerimizin önüne seriyor.

İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi, "tarih"ten niye ders alınması gerektiğini bir kez daha hatırlatıyor!

"Düzen, patria *ve din atmosferi, demokrasi, Cumhuriyet ve devrim atmosferini ayaklar altına aldı. Kısaca, Franco'nun uzun ve zalim diktatörlüğü, İspanya'nın 20. yüzyıl tarihinin, eğer diğer Batılı kapitalist ülkelerinkiyle karşılaştırılırsa, olağanüstü niteliğini ortaya koyar. Bu, iki savaş arasında Avrupa'da kurulup İkinci Dünya Savaşı sonrasına ulaşan, Portekiz'deki Salazar'ın diktatörlüğü hariç, tek diktatörlüktü. Hitler ve Mussolini öldü, Franco bir otuz yıl daha devam etti. Bu Avrupa iç savaşının, 1945'te sona eren bu nefret döneminin en karanlık yanı, İspanya'da daha uzun bir süre devam edecek olmasıydı."*

JULIÁN CASANOVA

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1809-6